

Educació Social

Revista d'Intervenció Socioeducativa

Gener - abril 2022

www.peretarres.org/revistaeducaciosocial

80

Comitè científic

José Antonio Caride: Universitat de Santiago de Compostel·la
Carles Armengol: Fundació Escola Cristiana de Catalunya
Anna Berga: Universitat Ramon Llull
Ferran Casas: Universitat de Girona
Joao Paulo Ferreira Delgado: Escola Superior de Educaçao. Instituto Politécnico do Porto
Josep Gallifa: Universitat Ramon Llull
Angel Gil: Institut Guttmann
Rafael López Arostegui: Fundación EDE (Bilbao)
Carme Panchón: Universitat de Barcelona
Enrique Pastor: Universitat de Múrcia
Rafael Ruiz de Gauna: Fundació Pere Tarrés
Joan-Andreu Rocha: Universitat Ramon Llull
Rosa Santibáñez: Universitat de Deusto
Jesús Vilar: Universitat Ramon Llull

Equip de Direcció

Edició: Joan-Andreu Rocha
Direcció: Jesús Vilar
Comunicació: Isabel Vergara
Administració: Jesús Delgado

Coordinació del monogràfic: Paco López i Sandra Escapa

Disseny i composició: Sira Badosa

Tractament de textos, correcció i traducció: Núria Rica

Traducció a l'anglès: Alan Moore

Suport editorial: Clàudia Escarré

Gestió de la plataforma digital: Anna Tibol

La revista està indexada a

Carhus plus+ 2018, MIAR, DICE, INRECS, RACO, Latindex, REDINED, DIALNET, CIRC, PSICODOC, ISOC, CIRC.

Reconeixement - NoComercial (by-nc): Es permet la generació d'obres derivades sempre que no se'n faci un ús comercial. Tampoc no es pot utilitzar l'obra original amb finalitats comercials.

Editada per la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés Universitat Ramon Llull

Santaló, 37 08021 Barcelona
Tel. 93 415 25 51 Fax: 93 218 65 90

Redacció: jvilar@peretarres.org
Subscripcions / publicitat: bsoley@peretarres.org
Publicitat: drodriguez@peretarres.org

Impressió: ALPRES
Dipòsit legal: 8.932/1995
ISSN 2339-6954

La revista es publica en dues edicions:
en català i en castellà

La publicació no comparteix necessàriament les
opinions expressades en els articles.

**FUNDACIÓ
PERE TARRÉS**
UNIVERSITAT RAMON LLULL

Editorial

L'acció socioeducativa davant el repte de la soledat dels joves, *Jesús Vilar Martín*.... 5

Opinió

El repte de construir comunitat en la societat hipertecnològica,
Jesús Vilar Martín 7

Monogràfic

L'acció socioeducativa davant el repte de la soledat dels joves

Una aproximació a la soledat juvenil: De què parlem? Què hi podem fer?,
Santa Lázaro Fernández, Rosalía Mota López i Eva Rubio Guzmán 13
Soledats juvenils, atenció integrada i estratègies d'abordatge: anàlisi del cas
de Gran Bretanya, *Arantxa Rodríguez-Berrio, Usue Beloki Marañón,*
Amaia Mosteiro Pascual i Emma Sobremonte de Mendicuti 37
La prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i joves en situacions de
soledat, *Pere Soler-Masó, Edgar Iglesias Vidal i Berta Espona Barcons* 59
Adolescència i joventut: la soledat en època de pandèmia,
Clàudia Viñas De temple, Eugènia Cruz Gifreu, Helena Sánchez Codern,
Joan del Rio, Mònica Garcia López, Montse Pujol Morcillo, Raquel Terribas Pie,
Sandra Leyva Michot i Stefania Angella 79
Persones amb discapacitat i soledat. Un repte en els processos de transició
a la vida adulta, *María Villaescusa Peral i Garazi Yurrebaso Atutxa*..... 95
Anàlisi de la percepció de la soledat de les persones a la Comunitat Autònoma del
País Basc, *Itsaso Biota Piñeiro, Amaia Eiguren Munitis, Maria Dosil-Santamaria i*
Maitane Picaza Gorrotxategi 115

Intercanvi

Coneixement, acció i investigació en educació social, *Xavier Úcar*..... 129
Un apropament a la transició a la majoria d'edat dels joves migrats extutelats: entre
l'emancipació i les frustracions, *Khaoula Benomar Saoud i Jordi Pàmies Rovira* ... 151

Llibres recuperats

La psicologia de Vygotski, *Isabel Torras Genís*..... 171

Publicacions

Llibres rebuts 173

Propostes

Propers números monogràfics 174

L'acció socioeducativa davant el repte de la soledat dels joves

Aquest monogràfic aborda el tema de la soledat juvenil en el món contemporani. La soledat inicialment afectava col·lectius específics com ara la gent gran o grups situats en els marges de la societat, amb dificultats per establir vincles amb la resta de la comunitat.

La reivindicació de la independència personal, la progressiva atomització de la vida de les persones, especialment en entorns urbans, i les possibilitats d'autonomia que aporta la tecnologia són alguns factors que han portat a un escenari on la soledat s'ha estès progressivament a totes les franges de població fins a ser considerada una de les grans epidèmies del segle XXI en les societats industrialitzades.

La creació del *ministeri de la soledat* al Regne Unit l'any 2018 i, posteriorment, al Japó el 2021, ha posat de manifest que la soledat s'ha convertit en una preocupació dels governs per abordar una problemàtica d'abast estatal. No es tracta d'un fenomen innocu, ja que té repercussions a curt, mitjà i llarg termini tant per a la vida de les persones individualment considerades, com també amb importants efectes en el tipus de societat que estem construint. Des d'aquesta perspectiva, és especialment rellevant la reflexió sobre la soledat juvenil perquè ens pot aportar pistes sobre cap a on s'encamina la configuració futura de les nostres societats mitjançant l'estudi de les formes de relació de les generacions joves.

Els articles d'aquest monogràfic aborden la qüestió de la soledat juvenil des d'una perspectiva descriptiva i de fonamentació del problema, però també amb estratègies i propostes de treball de caràcter pedagògic. Precisament, si un dels reptes de l'educació social és la construcció de comunitat i de vincle social, no podem quedar-nos indiferents davant d'aquests escenaris cada vegada més generalitzats de soledat i de falta de vincle. És un fet que ens interpel·la des d'una perspectiva acadèmica i professional, però també cívica.

Jesús Vilar Martín
Professor de la Facultat d'Educació Social i Treball Social
Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull

El repte de construir comunitat en la societat hipertecnologitzada

La creació dels “ministeris de la soledat” el 2018 al Regne Unit i el 2021 al Japó posa de manifest que el trencament del vincle interpersonal s’ha convertit en un greu problema en les societats modernes i hipertecnologitzades.

Com ja indicava Paul Natorp a principis del segle xx, podem pensar la persona de manera aïllada però això sempre és una abstracció perquè, finalment, ningú no es fa sol. Som biografia i som el resultat de les interaccions amb altres persones, de manera que ens construïm individualment en la mesura que també, i de forma simultània, construïm societat.

És comprensible, doncs, que una de les preocupacions bàsiques de l’educació social des dels seus orígens hagi estat la reflexió sobre les formes per trobar l’equilibri entre la promoció de l’autonomia i de la singularitat individual respecte de la construcció d’una identitat compartida i del sentit de pertinença al grup. El pas del temps ha modificat les formes i el marc on es planteja aquest problema, però no l’essència del mateix (no és casualitat que dos dels quatre pilars de l’educació que plantejava Delors per a l’educació del futur siguin “aprendre a ser” i “aprendre a viure junts”, les dues perspectives d’aquest binomi entre persona i societat).

Quina societat i quins subjectes individuals s’estan construint en l’actual societat canviant, dinàmica, amb una gran pluralitat de referències, contradictòria i, sobretot, altament tecnològica?

Tradicionalment, la construcció del jo individual i de les respectives formes de societat es concreta en un territori. Si la pedagogia social i l’educació social tenen com a prioritat la construcció de societats inclusives que reunixin les condicions per al desenvolupament dels drets fonamentals, la reflexió sobre el concepte de territori es converteix en un element central perquè és allà on conflueixen les condicions que determinen el resultat final d’aquestes interaccions.

Tal com ens recorda Marc Augé, el territori supera àmpliament la perspectiva geogràfica en la mesura que integra un espai físic (la natura) i un lloc antropològic (l’escenari de les interaccions socials). Així, el territori esdevé l’escenari on es construeixen vincles tant físics i tangibles com simbòlics: la persona se sent d’un lloc (identificació amb un espai físic), es vincula amb les altres persones (identificació emocional) i s’incorpora a una tradició prèvia (identificació històrica). Així, “trobar el propi lloc al món” és la forma de donar sentit a l’existència a través d’un vincle que es construeix amb els altres, per a qui s’és significatiu.

Si el territori implica proximitat, vincle, relació i construcció significativa de societat, Augé ens indicava que la seva antítesi és el “no lloc”, un escenari físic que està dissociat del lloc antropològic. Escenaris com els espais de trànsit, els sistemes de transport o les grans superfícies comercials on no hi ha comunicació, no hi ha referents compartits, són despersonalitzats i neutres i hi han desaparegut les interaccions. La conseqüència és la incomunicació, el trencament del vincle, la soledat, l'aïllament, l'anonimat i, a mig termini, la deshumanització de la vida social.

Els *no llocs* es donen majoritàriament en el món urbà, i es produeix la paradoxa que com més concentració humana, menor és la interacció i el vincle. En qualsevol cas, el problema que es planteja en les societats urbanes no és tant l'existència de *no llocs* dins de les seves estructures sinó que la societat en el seu conjunt tendeixi progressivament a convertir-se en un *no lloc*.

Són molts els factors que contribueixen al trencament del vincle social i a la despersonalització en els entorns urbans. Tot i el risc de caure en simplificacions, se'n poden destacar quatre:

En primer lloc, la globalització que despersonalitza i uniformitza allò que era particular de cada territori. És possible moure's per grans ciutats de països diversos sense haver entrat en contacte amb la cultura pròpia del lloc.

En segon lloc, unes formes d'organitzar la vida quotidiana que promou l'autonomia i l'aïllament. Per exemple, es pot fer la compra o resoldre un altre tipus de gestions ordinàries en el lloc concret però sense haver de parlar amb ningú.

En tercer lloc, un cert nivell de benestar que permet mantenir una vida més individualista. És relativament fàcil viure sense comunicacions personals ni comptar amb els altres per a bona part de les activitats del dia a dia, en la mesura que es poden adquirir béns que abans es compartien en un recurs públic (en una biblioteca, en una central telefònica o en un cinema, per exemple). També es poden contractar serveis que en altres moments eren el resultat de l'intercanvi i la cooperació (com pot ser qualsevol forma de suport veïnal). Tot allò que abans es construïa conjuntament de forma espontània ara s'ha anat substituint per serveis formalitzats i professionalitzats que es compren i es venen.

En quart lloc, i de manera especialment rellevant, la presència de les tecnologies en la comunicació interpersonal ha transformat radicalment les formes de relació en la vida quotidiana. Ordinadors, mòbils, xarxes, etc., permeten fer tot tipus d'activitat, des del treball fins a l'oci, sense la necessitat de sortir de casa. També, i cada vegada més, sense haver de parlar amb ningú a l'altra banda del fil o, en molts casos, “parlant” amb una màquina. Tot i això, la tecnologia i la virtualitat poden donar una falsa sensació d'estar acompanyat en confondre connexió amb vincle (com pot ser tenir “amics de Facebook” o un número determinat de “seguidors”).

Tots aquests aspectes contribueixen a reduir progressivament i fins i tot a eliminar les xarxes informals de relació que possibiliten la construcció de vincles compartits. D'aquesta forma, el barri i la ciutat es va convertint en un escenari d'anonimat i d'aïllament. Així, mentre que el fenomen de la soledat era propi de la gent gran i de grups més o menys marginals, ara afecta cada vegada més el conjunt de la societat.

En el marc que acabem de descriure, és molt difícil que es pugui donar de forma espontània la construcció d'una societat inclusora. Al contrari, el món urbà i tecnològic afavoreix l'aïllament i, especialment, la desimplicació dels uns amb els altres. Es tracta, doncs, d'un escenari que no afavoreix les aspiracions de l'educació social de construir mons acollidors ja que la pròpia societat on i amb qui treballa tendeix a ser refractària d'aquesta aspiració.

El repte de l'educació social en la societat moderna, sobretot en la gran ciutat, és pensar noves formes de construir el vincle en una societat xarxa que contempli la dimensió simbòlica del concepte de ciutadania. Aquesta ja no només ha de ser legal –tenir la documentació en regla–, social –rebre prestacions– i política –poder votar–, com indiquen V. Núñez y J. A. Caride, sinó també simbòlica, entesa com el dret a participar de manera quotidiana i efectiva en les decisions que afecten el conjunt de la comunitat en el seu dia a dia. Això implica en primera instància sentir-se inclòs, ser tingut en compte, saber que s'és significatiu per a algú altre.

El gran repte, que ja és present, és pensar i construir noves estratègies afavoridores de construcció de lligams que ens allunyin de la soledat dels mons distòpics hipertecnològitzats que ja es dibuixaven als anys vuitanta en pel·lícules com “Blade Runner”.

Jesús Vilar Martín
Professor de la Facultat d'Educació Social i Treball Social
Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull

L'acció socioeducativa davant el repte de la soledat dels joves

Resum

L'article s'aproxima a la descripció de la soledat entre la joventut, precisant, primer, quins diferents conceptes es poden utilitzar en parlar de soledat. Es recopilen diferents recerques empíriques sobre la prevalença i els perfils de la soledat no desitjada en la població juvenil, descrivint-ne les circumstàncies personals, familiars, comunitàries i ambientals que es relacionen amb aquest fenomen. Així mateix, s'identifiquen les transicions vitals que succeeixen en el transcurs del període vital de la joventut i el trànsit a l'adulthood primerenca i que impliquen un risc més gran en l'àmbit de les relacions interpersonals. Finalment, es resumeixen les principals orientacions i el contingut de les iniciatives d'actuació davant la soledat no desitjada en les persones joves, i es proposa una sèrie de recomanacions en aquest àmbit. Resulten aspectes clau, per una banda, la necessitat de posar la persona al centre de la intervenció, adaptant-la a l'experiència de soledat que cadascú viu de forma única i, d'altra banda, la dimensió comunitària de l'acció social, per generar relacions significatives que promoguin la pertinença a la comunitat.

Paraules clau

Soledat, solitud, joventut, soledat no desitjada, transicions vitals, intervenció social.

Una aproximación a la soledad juvenil: ¿De qué hablamos? ¿Qué podemos hacer?

El artículo se aproxima a la descripción de la soledad entre la juventud, precisando en un primer momento qué diferentes conceptos pueden utilizarse al hablar de soledad. Se recopilan diferentes investigaciones empíricas sobre la prevalencia y perfiles de la soledad no deseada en la población juvenil, describiéndose las circunstancias personales, familiares, comunitarias y ambientales que se relacionan con este fenómeno. Asimismo, se identifican las transiciones vitales que suceden en el transcurso del periodo vital de la juventud y el tránsito a la adultez temprana y que implican un mayor riesgo en el ámbito de las relaciones interpersonales. Por último, se resumen las principales orientaciones y contenido de las iniciativas de actuación ante la soledad no deseada en las personas jóvenes, proponiéndose una serie de recomendaciones en este ámbito. Resultan aspectos clave, por una parte, la necesidad de poner a la persona en el centro de la intervención, adaptándola a la experiencia de soledad que cada uno vive de forma única y, por otra, la dimensión comunitaria de la acción social, para generar relaciones significativas que promuevan la pertenencia a la comunidad.

Palabras clave

Soledad, juventud, soledad no deseada, transiciones vitales, intervención social.

An approximation to youth loneliness: What are we talking about? What can we do?

The article suggests a description of loneliness among young people, firstly reviewing the different concepts that can be used when talking about loneliness. Various empirical research studies of the prevalence and profiles of unwanted loneliness in the youth population are analysed to describe personal, family, community and environmental circumstances related to this phenomenon. The life transitions that occur during youth and the transition to early adulthood that may entail greater risk in the field of interpersonal relationships are also considered. Finally, the paper summarises the principle approaches and contents of initiatives to combat unwanted loneliness in young people, making a series of recommendations in this area. Key aspects are, on the one hand, the need to put the person at the centre of the intervention, adapting it to the experience of loneliness that each person lives in a unique way and, on the other, the community dimension of social action, aimed at generating meaningful relationships that promote the sense of belonging to the community.

Keywords

Loneliness, youth, unwanted loneliness, life transitions, social intervention.

Com citar aquest article:

Lázaro Fernández, S., Mota López, R. i Rubio Guzmán, E. (2022). Una aproximació a la soledat juvenil: De què parlem? Què hi podem fer? *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 80, p. 13-35.

▲ La soledat. Conceptualització

La companyia dels altres és una condició inherent a la persona, que ens fa humans, ens permet créixer i desenvolupar-nos al llarg de la nostra biografia, i participar en la comunitat. Les necessitats d'afiliació constitueixen així una de les necessitats humanes fonamentals, a les quals s'aspiraria després de veure satisfetes les necessitats fisiològiques i les de seguretat (Maslow, 1955). La magnitud, evolució i efectes en la salut de la desvinculació amb altres persones han portat a considerar la soledat en les diferents accepcions com un problema de salut pública important (Cacioppo i Cacioppo, 2018).

La distinció entre soledat i aïllament social

Convé fer una primera distinció conceptual entre soledat (*loneliness*) i aïllament social (*social isolation*). Peplau i Perlman (1981), en una de les accepcions més universal i acceptada comunament en l'àmbit d'estudi, defineixen la soledat com l'experiència individual que s'esdevé quan es produeix una bretxa entre les nostres relacions socials reals i les desitjades i, per tant, la quantitat o la qualitat d'aquestes relacions no satisfà les nostres expectatives. En aquest enfocament de la discrepància cognitiva de la soledat és central l'avaluació subjectiva que cada persona fa de les relacions que té comparant-les amb els estàndards desitjats de relacions socials.

Per part seva, Weiss (1973) defineix la soledat com una experiència subjectiva en què l'individu percep la manca d'una relació d'intimitat amb altres persones. De Jong Gierveld et al. (2009) assenyalen que la soledat inclou situacions en què el nombre de relacions existents és menor del que es considera desitjable o admissible, així com situacions en què la intimitat i la confiança que es desitja en les relacions amb els altres no s'ha realitzat. El contrari de la soledat és la pertinença (*belongingness*) o l'arrelament (*embeddedness*).

La perspectiva cognitiva de la soledat també considera les activitats que una persona podria emprendre per restaurar el desequilibri entre la situació real i la ideal. Així doncs, la percepció subjectiva de soledat i, per tant, la seva vivència de la situació com a desagradable, es veu afectada per la perspectiva temporal segons la qual les persones entenen que poden o no entaular les relacions desitjades i per les capacitats que tenen per desenvolupar estratègies d'afrontament de la situació (De Jong Gierveld, 1988). Weiss (1973) ha destacat que la sobregeneralització, l'exageració d'esdeveniments negatius viscuts i les interpretacions errònies sobre les relacions poden crear una predisposició més gran a la soledat.

És central en totes aquestes definicions la conceptualització de la soledat com una experiència subjectiva que la persona viu com a negativa, i que és generada per la insatisfacció amb les relacions interpersonals. Es considera

una experiència desagradable i emocionalment angoixant que la majoria de les persones, si no totes, experimentem en un moment o un altre, independentment del nostre gènere, edat o qualsevol altra característica sociodemogràfica, familiar o social (Koenig i Abrams, 1999; Peplau i Perlman, 1982; Qualter et al., 2015; Weiss, 1973). De Jong Gierveld et al. (2006) subratllen que la soledat és un risc per al benestar a qualsevol edat, tot i que a diferents edats s'experimenta la soledat de maneres diferents, i els factors associats a la seva presència canvien (Nicolaisen i Thorsen, 2014). Així, la vivència de la soledat és única per a cada persona, i depèn de diferents factors personals, interpersonals, de curs de vida i ambientals (Yanguas et al., 2018), que es relacionen amb les expectatives de freqüència i intimitat de contactes socials que tinguem, i per tant amb la valoració personal de fins a quin punt aquestes expectatives es veuen satisfetes (De Jong Gierveld, 1987). Rook (1998) emfatitza que la solitud sempre és de la interacció de factors personals i condicionants situacionals.

L'aïllament social és diferent de la solitud. Fa referència a les característiques objectives d'una situació, que no depèn de la valoració subjectiva de la persona. Parlem de l'absència de relacions interpersonals duradores amb altres persones (Luanaigh i Lawlor, 2008). Les persones amb un nombre molt reduït de vincles significatius amb què es puguin relacionar i en què puguin recolzar-se estan, per definició, socialment aïllades. L'aïllament social es pot mesurar considerant tres dimensions fonamentals: el gruix de la xarxa social (la quantitat de persones que la componen); la seva densitat (el grau d'interacció entre els seus membres) i el grau de suport social que en rebem (Victor et al., 2000). Aquestes xarxes socials, juntament amb les normes i organitzacions construïdes sobre la base de la confiança i la reciprocitat, són una part important de l'entramat de capital social que contribueix al benestar personal i a la cohesió social (Bourdieu, 1986; Coleman, 1990; Putnam, 1993). Ras i curt, l'aïllament social és objectiu i es basa en l'absència de relacions amb altres persones, mentre que la solitud és subjectiva i s'experimenta.

Young (1982) conjumina els conceptes de solitud i aïllament social i concep la solitud com l'absència real o percebuda de relacions socials satisfactòries. Mansfield et al. (2019), a partir d'una revisió de cent quaranta-quatre recerques empíriques internacionals publicades des del 1945 fins al 2018, han discutit com convé considerar i mesurar tant les condicions objectives de les relacions personals com el significat que les persones atorguem a les nostres relacions i les emocions que ens desperten, per tenir una comprensió completa i profunda de la incidència de la soledat.

La soledat pot no estar relacionada directament amb l'aïllament social; no són necessàriament sinònims, i hi ha una certa confusió entre els termes (Routasalo i Pitkala, 2003). L'associació és de naturalesa més complexa. La solitud és només una de les possibles experiències vitals d'una situació caracteritzada per un nombre reduït de relacions i vincles de confiança, in-

Young conjumina els conceptes de solitud i aïllament social i concep la solitud com l'absència real o percebuda de relacions socials satisfactòries

La percepció subjectiva de soledat es veu afectada per la perspectiva temporal segons la qual les persones entenen que poden o no entaular les relacions desitjades i per les capacitats que tenen

timitat i suport amb altres persones. En aquesta situació, algunes persones poden sentir-se soles, mentre que d'altres poden sentir-se prou integrades (De Jong Gierveld i Havens, 2004). N'és un exemple el fet que una persona pot preferir estar sola i optar per la privadesa com a mitjà per evitar contactes i relacions socials no desitjades. D'aquesta manera, és més probable que apareguin sentiments de solitud quan l'aïllament social és imposat.

L'element crucial sembla que són les expectatives de relacions que cada persona té, alineades amb els estàndards del que considera desitjable, i la comparació que aleshores fa

Al contrari, algú pot tenir una xarxa social extensa i intensiva en interaccions i sentir-se sol. Estar acompanyat no és garantia de protecció contra la solitud (Castro, 2010; Hawkley i Cacioppo, 2009). L'element crucial en aquest sentit sembla que són les expectatives de relacions que cada persona té, alineades amb els estàndards del que considera desitjable, i la comparació que aleshores fa entre les seves interaccions reals i les desitjades. En aquest sentit, Luhman i Hawkley (2016) han conclòs que la soledat disminueix amb l'edat a partir de l'adulthood jove, tot i que torna a tenir més incidència entre les persones d'edat més avançada, atès que les nostres expectatives socials s'adaptin, i ens tornem més selectius a l'hora de relacionar-nos amb contactes que ens aporten emocions positives.

També convé distingir el concepte de *viure sol*, que tan sovint es relaciona amb la soledat, pràcticament admetent una relació unívoca entre les dues situacions (Pinazo, 2018). Viure sol és simplement una forma de convivència, la probabilitat de la qual augmenta en les fases més avançades de la vida, però que també pot produir-se en altres transicions vitals com deixar la llar familiar i anar a estudiar i/o treballar en una altra ciutat, o quan es produeix una ruptura en la convivència de parella. Es pot convertir en un factor de risc per a l'aïllament social si la nostra xarxa social es limita a les persones amb qui es conviu, i també per a la soledat quan les expectatives de relació, intimitat i suport a la llar no es veuen satisfetes.

Soledat positiva versus soledat negativa o soledat no desitjada

Una segona distinció conceptual parlant de soledat considera la voluntarietat de la situació. De Jong Gierveld (1988), d'acord amb el plantejament original realitzat per Zimmerman (1850), diferencia entre un tipus de soledat positiva i una altra de negativa. La soledat positiva es relaciona amb situacions com la retirada voluntària de la interacció amb els altres, i per tant desitjada. Luanaigh i Lawlor (2008) argumenten que aquesta decisió es pot prendre amb finalitats d'autoreflexió, autoregulació, autocura, creativitat, concentració o aprenentatge. La solitud desitjada pot correspondre's amb la privadesa, entenent-la com una situació lliurement triada d'absència, normalment temporal, de contactes amb altres persones.

Tanmateix, el tipus negatiu de solitud està relacionat amb una manca desagradable o inadmissible de relacions personals i de contactes amb altres persones importants, ja sigui percebuda o real, tal com es formula a les definicions donades en aquest article (Peplau i Perlman, 1982; Martín i González-Rábago, 2021). La solitud no desitjada sempre es vincula amb una situació d'aïllament social imposada des de l'exterior i/o amb una vivència negativa, no volguda, de *carència* d'altres persones. El concepte de soledat no desitjada és el que s'utilitza en la majoria de recerques empíriques i estratègies de les administracions públiques contra la soledat, a més de representar la categoria que millor s'ajusta a la imatge quotidiana de les persones quan ens hi referim.

La diferenciació entre soledat emocional i soledat social

Cal distingir diferents conceptualitzacions de solitud segons quina sigui la provisió afectiva insatisfeta per part de les relacions socials. La classificació clàssica és la realitzada per Weiss (1973, 1987 i 1998) entre soledat emocional i soledat social. La soledat emocional fa referència a l'absència sentida de relacions especialment significatives amb què mantenim un vincle emocional estret. La provisió afectiva la manca de la qual es percep és la seguretat, sobretot, la provisió de vincle. Pot passar a causa de l'absència física d'una persona de referència (per exemple, a l'hora d'afrontar una pèrdua o un dol d'una persona que era molt important a la nostra vida), però també es pot experimentar a l'hora de projectar en la relació en què tenim un vincle estret altes expectatives que en la realitat no es veuen realitzades (tenir una relació de parella duradora, però no sentir-se prou recolzat ni estimat). La solitud emocional es caracteritza per sentiments profunds d'abandó i desamparament, i es pot sentir encara que es disposi de vincles i de suport de família i amics (Stroebe et al., 1996). DiTommaso i Spinner (1993), DiTommaso et al. (2004) i Yáñez (2008) han diferenciat entre *soledat familiar*, quan la persona no percep que viu en una família que la comprèn i li dona suport, i *soledat romàntica*, referida a la manca percebuda d'una relació de parella.

Quan s'experimenta l'absència d'un grup més ampli de contactes socials o d'una xarxa social de referència amb què es compartien interessos i preocupacions, es parla de *soledat social*. En aquest cas, la provisió afectiva no satisfeta és l'afiliació. Situacions vitals com ara la jubilació, un canvi de centre educatiu, un trasllat de residència o la ruptura amb un grup d'amics poden desencadenar la soledat social. Ve acompanyada per sentiments de no acceptació i de no pertinença, i de la vivència d'aïllament davant dels altres. La soledat social sintòtica, definida com una experiència de manca de sintonia amb els altres, fa al·lusió a aquesta soledat social, a diferència de la soledat emocional (Castro, 2015).

Quan s'experimenta l'absència d'un grup més ampli de contactes socials o d'una xarxa social de referència amb què es compartien interessos i preocupacions, es parla de *soledat social*

La soledat emocional o la soledat social poden guanyar més presència, i les figures de referència no són intercanviables perquè les necessitats afectives que satisfan són diferents. Perlman (1988) apunta que depenent de l'etapa vital en què es troba la persona, el sentiment de solitud estarà relacionat amb la família (infància), amb el grup d'iguals (adolescència i joventut primerenca), amb la parella i descendència (adulta) i amb la parella i iguals (vellesa). El que és comú a tots dos tipus de solitud és que comporten una vivència subjectiva negativa. Per a no sentir-nos sols, necessitem tant relacions personals amb què ens sentim estimats i segurs, com grups dels quals formar part.

La soledat crònica versus la soledat transitòria

Una darrera distinció entre tipus de solitud és la que utilitza com a criteris classificatoris la durada, la freqüència (puntual o persistent) i la gravetat de l'experiència. En aquest sentit, es distingeix, fonamentalment, entre soledat crònica i soledat transitòria (Hawkey i Cacioppo, 2009; Young, 1982), malgrat que s'utilitzen diferents accepcions. La soledat crònica es caracteritza per la seva llarga durada –Young (1982) especifica que dos anys o més–, la seva persistència en el temps i la seva independència d'una situació o context específic. S'esdevé quan la persona experimenta de manera permanent la incapacitat de connectar amb altres persones, i se sent sola en diferents àmbits de la seva vida i en relació amb diferents figures afectives. Per contra, la soledat transitòria, anomenada soledat situacional per Young (1982) i soledat aguda per Hawkey i Cacioppo (2009), fa referència a un estat temporal, puntualment localitzat en el temps i per tant de més curta durada, esperable davant d'un esdeveniment vital estressant, i que dona lloc a un sentiment de soledat que finalitza quan es reparen les circumstàncies que el van causar o se supera la crisi.

A la taula 1 es resumeixen les diferents accepcions de soledat revisades en aquest primer apartat, d'acord amb els criteris que permeten diferenciar-les, així com els autors de referència per conceptualitzar-les.

Taula 1. Diferents accepcions de soledat

Criteri	Tipus	Autors
1. Condició subjectiva / objectiva	1.1. Soledat	Weiss (1973); Peplau y Perlman (1981); De Jong Gierveld (2009)
	1.2. Aïllament social	Victor et al. (2000); Luanaigh i Lawlor (2008)

2. Voluntarietat de la situació	2.1. Soledat positiva (desitjada)	Zimmerman (1850); De Jong Gierveld (1988)
	2.2. Soledat negativa (no desitjada)	Peplau i Perlman (1982); Martín i González-Rábago (2021)
3. Provisió afectiva insatisfeta	3.1. Soledat emocional (seguretat, vincle)	Weiss (1973, 1987 i 1988)
	3.2. Soledat social (afiliació, pertinença)	
4. Durada, freqüència i gravetat	4.1. Soledat crònica	Young (1982); Hawkey i Cacioppo (2009).
	4.2. Soledat transitòria o situacional	

Font: Elaboració pròpia a partir de les referències bibliogràfiques esmentades.

La soledat en la joventut

La soledat en les persones joves és un tema d'interès recent per a la recerca social, així com les conseqüències que té per a la salut i el benestar. Tot i que la soledat es tendeix a associar a l'etapa de la vellesa, la joventut apareix com un estadi de la vida que presenta una vulnerabilitat especial a la soledat, l'aïllament o la manca de suport social, tot i trobar-nos en una època de màxima connexió virtual. Tanmateix, no sempre ha estat fàcil abordar-ne l'estudi atès que la població jove no sol admetre obertament la seva soledat (Mansfield et al., 2019).

Malgrat que, com ja s'ha assenyalat, la soledat es dona en totes les etapes del desenvolupament de les persones, hi ha recerques, tant d'abast nacional com internacional, que han fet palès que és més rellevant i prevalent en l'adolescència tardana i en els anomenats *joves adults* (Qualter et al., 2015), especialment entre els 16 i els 24 anys, per sobre de la percebuda per la gent gran (Blanco et al., 2020; Cigna, 2020; Department for Digital, Culture, Media and Sport, 2019, 2020; Marjoribanks i Bradley, 2017; Ortiz-Ospina, 2019). La joventut considera la soledat com un sentiment dolorós de manca de connexió en moltes esferes de la vida que els fa sentir impotència, sotmetiment, resignació o remordiments i, fins i tot, un cert estigma, així com la necessitat d'escapar d'alguna cosa (Mansfield et al., 2019).

A Espanya, el 2019, un estudi sobre les percepcions de la soledat (DYM Market Research) assenyalava que les persones joves d'entre 18 i 25 anys tenen més sentiments de soledat, que associen al rebuig i al fracàs personal. El 15% se sent incomprès i el 79% associa la tristesa amb la depressió. El 7,2% de la joventut se sent infeliç, i malgrat tenir una àmplia presència a les xarxes socials consideren que aquestes relacions són superficials.

La joventut considera la soledat com un sentiment dolorós de manca de connexió en moltes esferes de la vida que els fa sentir impotència, sotmetiment, resignació o remordiment

L'Informe España 2020 assenyala, amb dades prèvies a la pandèmia per covid-19, que el 31% de la joventut menor de trenta anys se sent sola, i que són, juntament amb la gent gran, els qui més pateixen la solitud intensa

Per la seva banda, l'Informe España 2020 (Blanco et al., 2020) assenyala, amb dades prèvies a la pandèmia per covid-19, que el 31% de la joventut menor de trenta anys se sent sola, i que són, juntament amb la gent gran, els qui més pateixen la solitud intensa. Així mateix, aquest estudi posa de manifest la insatisfacció (el 54,6% se sent satisfeta davant del 70% de la població general) i l'aïllament de la joventut (5% davant del 3% de la resta de la població), especialment a la feina. Les persones joves consideren les xarxes socials com una font de companyia, tot i que els experts alerten dels efectes secundaris negatius que el seu ús genera en la salut mental, com ara l'ansietat, la depressió o la baixa autoestima, a més de suposar un factor de risc de patir ciberassetjament (Royal Society for Public Health, 2017).

A la Gran Bretanya, l'enquesta Relate (2017) assenyala que les persones joves (16-35 anys) tenen menys probabilitat d'indicar que tenen relacions de bona qualitat i més probabilitat d'afirmar que se senten soles "sovint o tot el temps" que altres grups d'edat (Marjoribanks i Bradley, 2017). Entre les persones de 16 a 24 anys, gairebé els dos terços (65%) diuen que se senten sols almenys una part del temps, i gairebé un terç (32%) se senten sols sovint o tot el temps. Així mateix, l'Oficina d'Estadístiques Nacionals del Regne Unit, a la seva Enquesta sobre Vida Comunitària de 2017/18, assenyala que és més probable que les persones d'entre 16 i 34 anys afirmen que se senten soles sovint o sempre; i l'Informe sobre Benestar i Soledat procedent de l'Enquesta sobre la Vida Comunitària del 2019/20 recull que el 10% de la joventut d'entre 16 i 24 anys se sent sola sovint o sempre.

D'altra banda, l'enquesta realitzada per la BBC sobre soledat (2018), en la mateixa línia de resultats, mostra que les persones d'entre 16 i 24 anys experimenten la soledat amb més freqüència i intensitat que qualsevol altre grup d'edat. De fet, el 40% dels subjectes enquestats indiquen que se senten sols sovint o molt sovint.

Aquest sentiment de solitud també s'estén a etapes una mica anteriors. A Holanda, l'Enquesta Nacional de Salut Juvenil revela que, a la regió holandesa de Limburg del Sud, el 19,4% dels adolescents d'entre 12 i 18 anys deien que se sentien sols (Neda et al., 2021).

A aquestes dades podem afegir-hi les provinents de l'enquesta de la companyia asseguradora CIGNA (2020) als Estats Units l'estudi sobre la solitud a la feina de la qual assenyala que les persones joves d'entre 18 i 22 anys conformen el grup d'edat que se sent més sol.

Tal com es pot veure, totes les recerques ressenyades fan palès que la solitud és experimentada amb força freqüència entre la població adolescent i jove. És important destacar que aquest grup d'edat es veu afectat per canvis i transicions vitals que el conduiran fins a l'edat adulta i que poden implicar haver d'afrontar, de vegades, situacions complexes.

Transicions a la vida adulta

Les transicions a la vida adulta segons Galland (1991) s'entenen com el procés en què els joves abandonen la llar, adquireixen autonomia econòmica i formen la pròpia família. Tradicionalment, s'han identificat dues transicions clau cap a la vida adulta: la incorporació al món laboral i l'emancipació familiar (Casal et al., 2011). En el context actual d'instabilitat tant a nivell socioeconòmic, sanitari com ecològic, els processos d'emancipació que duen a terme els joves s'enquadren en unes pitjors condicions de vida que les de les generacions anteriors (Moreno, 2012).

Aquestes transicions vitals cap a l'adulthood es poden veure agreujades per circumstàncies vitals difícils, per l'absència o debilitat de xarxes socials, per presentar expectatives elevades de les xarxes socials, així com per la pobresa o per diferències sexuals, racials o culturals (Manfield et al., 2019). Per això podem considerar que una part de l'experiència de solitud en la joventut pot estar associada a les transicions i canvis que han d'abordar en aquesta etapa i a la incertesa que els pot generar la gestió de les emocions, la presa de decisions i els seus vincles socials (Bordignon, 2005).

Des de la perspectiva del desenvolupament de la vida (Lee i Goldstein, 2016), la transició a la vida adulta posa èmfasi en els contextos (Wheaton i Clark, 2003), assenyalant que tant el suport social com l'estrès poden canviar en aquesta etapa. Amb el pas del temps les relacions poden anar variant i evolucionant, produint igualment canvis en el suport que se n'obtenia. D'aquesta manera, durant l'adolescència les amistats es van fent fortes com a principal font de suport i d'intimitat davant de la família, que de mica en mica va sent desplaçada (Frey i Rothlisberger, 1996; Scholte et al., 2001). A més, en el pas de les persones a l'edat adulta, les relacions de parella esdevenen més comunes i importants (Arnett, 2015; Markiewicz i Doyle, 2011; Qualter et al., 2015). Per tant, les amistats i les parelles prenen un enorme protagonisme en la funció de suport que la família havia exercit abans de la transició a l'adulthood (Meadows et al., 2006; Tanner, 2011) per reduir l'angoixa psicosocial (Segrin, 2003). Tot i que la importància donada per la joventut al suport de les seves famílies disminueix, no desapareix, sinó que continua sent fonamental per promoure l'adaptació i el benestar de les persones adultes joves (Lee et al., 2015; Mounts et al., 2006).

A més dels canvis de les transicions vitals, altres variables relacionades amb la desigualtat d'oportunitats poden influir en el sentiment de solitud de la joventut. En aquest sentit, l'Informe de Joventut en Espanya (2016) assenyala que la precarietat laboral i la fragmentació dels itineraris laborals de la població jove pot incidir en la conformació del suport social en entorns laborals, on les persones treballadores joves pateixen una soledat més intensa. Així mateix, la manca de recursos socioeconòmics, els canvis sociodemogràfics o les transformacions de l'estructura familiar (Jadue, 2003) també impacten en el sentiment de solitud de la joventut.

Podem considerar que una part de l'experiència de solitud en la joventut pot estar associada a les transicions i canvis que han d'abordar en aquesta etapa

Malgrat que els resultats dels estudis ressenyats més amunt ens poden fer pensar que la soledat durant la joventut és un fenomen nou, fruit dels canvis socials actuals, com l'augment de viure sol, no hi ha suport empíric per sustentar aquesta idea (Ortiz-Ospina, 2019). Hawkley et al. (2019) van cercar evidències d'aquest canvi entre generacions als Estats Units, però no van trobar diferències en la solitud autoinformada de les persones nascudes en diferents generacions. Per la seva banda, Trzesniewski i Donnellan (2010) van estudiar els graduats de secundària per saber si s'estaven tornant més solitaris als Estats Units, i no van trobar cap evidència que en les noves generacions la joventut experimentés més sentiments de solitud que en les generacions anteriors.

Així mateix, quan les relacions socials que s'obtenen no cobreixen les expectatives ni les necessitats d'amics íntims, sentir-se sol pot ser inevitable

D'altra banda podem trobar que no tota la joventut té la mateixa probabilitat de desenvolupar sentiments de solitud. Les persones joves que han d'abandonar la llar familiar per estudiar a la universitat, deixant enrere família i amics, tenen un risc més elevat de soledat, encara que estiguin envoltades de moltes altres persones joves adultes, especialment quan s'han de traslladar a un altre país amb una altra llengua i una altra cultura (Nyqvist et al., 2016). Aquests canvis poden comportar que la persona jove se senti perduda en un indret estrany, amb dificultats d'accés a un habitatge i amb dificultats de caràcter econòmic. La manca de connexions íntimes amb altres persones i les diferències culturals poden comportar una solitud cultural, tot i tenir un bon accés a xarxes socials. Així mateix, hi ha estudis que parlen de la soledat acadèmica que pateixen els estudiants que se senten apartats, sense connexions significatives amb altres persones i sense suport per cobrir les necessitats emocionals (Mansfield et al., 2019). Pot passar que els joves que tenen un fort suport a la llar familiar siguin més vulnerables a sentir-se aïllats i sols quan se separen de les seves famílies (Jones i More, 1990; Eshbaugh, 2010). Així mateix, quan les relacions socials que s'obtenen no cobreixen les expectatives ni les necessitats d'amics íntims, sentir-se sol pot ser inevitable (Levesque, 2011).

Les recerques palesen l'existència de factors que augmenten el risc de sentir-se sols i de factors que disminueixen aquesta probabilitat. Entre els primers, es trobarien

les xarxes, la globalització, la mobilitat, la flexibilitat o la reflexivitat tan carregades d'ambigüitat que han intensificat l'individualisme, alhora que donaven eines per crear comunitat mundial. [...] Cada cop és més possible la connexió interpersonal i amplis mons de sociabilitat, però cada vegada és més possible també que algú es trobi radicalment sol (Blanco et al., 2020, p. 96).

També algunes circumstàncies sociofamiliars com ara el divorci dels pares, tenir un familiar malalt, patir assetjament a l'escola o l'ús problemàtic de les xarxes mostren una relació significativa amb la solitud de les persones joves (Neda et al., 2021). Així mateix, alguns estudis assenyalen la presència

d'una variable de gènere, tot indicant que el baix suport percebut per part de la família o dels amics és particularment perjudicial per a les noies (Lee i Goldstein, 2016).

Quant als elements associats a nivells baixos de soledat entre la joventut, hi ha els relacionats principalment amb el capital social: percebre els pares com a cuidadors, tenir suport d'amics propers i/o de la parella i sentir més capacitat d'acció (Lee i Goldstein, 2016), així com el nombre de persones de suport a la xarxa (Kafetsios i Sideridis, 2006), la pertinença al veïnat i la capacitat de confiança social (Nyqvist et al., 2016).

Amb la pandèmia per covid-19 i les mesures preventives de confinament domiciliari la percepció de la solitud per part, en concret, de la població juvenil es pot haver vist alterada. Per això, l'INJUVE (2020) va realitzar un sondeig sobre el possible impacte psicològic que aquesta situació hauria pogut tenir entre la joventut, especialment el confinament dels mesos de març a maig del 2020. Els resultats indiquen que el 32,1% de les persones enquestades es va sentir estressada, el 28,9% tensa, el 24,2% va tenir dificultats per conciliar el son i el 23,2% va estar baixa de moral. Així mateix, un 19,1% va declarar sentir-se deprimat sovint durant el confinament, encara que només el 6% va declarar que es va sentir sol. Aquest impacte va ser més intens entre les dones, cosa que pot estar relacionada amb les pressions més grans que pateixen en l'àmbit laboral o de la conciliació familiar. Així mateix, els subjectes joves d'entre 20 i 24 anys van declarar sentir-se més sols o deprimats, mentre que els de 15 a 19 anys van tenir més sentiments d'alegria i confiança.

L'estudi realitzat per la Universitat Complutense i Grupo 5 sobre l'impacte psicològic derivat de la covid-19 (2020) confirma aquestes conclusions i posa de manifest que la població espanyola d'entre 18 i 39 anys té un sentiment més gran de solitud i manca de companyia, juntament amb ansietat, depressió, símptomes somàtics i una menys autocura emocional.

La soledat en la joventut es configura, per tant, com un tema rellevant, al qual cal parar atenció, i dissenyar mesures adequades per tractar-lo.

Accions davant la soledat

La incidència de la soledat en general i de les soledats juvenils en particular requereix respostes eficaces de l'estat del benestar. Això suposa un repte i alhora una oportunitat de canvi i innovació de les polítiques socials i dels models i els processos d'intervenció que han de ser capaços d'afrontar les conseqüències negatives de la soledat no desitjada en la qualitat de vida i el benestar dels individus.

En els darrers anys, han sorgit a Europa nombroses iniciatives d'actuació davant de la soledat no desitjada, centrades sobretot en la gent gran

En els darrers anys, han sorgit a Europa nombroses iniciatives d'actuació davant de la soledat no desitjada, centrades sobretot en la gent gran. Més recentment s'estan ampliant a la joventut, però encara cal aprofundir i desenvolupar les mesures específiques orientades a aquesta etapa del cicle vital.

Una de les propostes més conegudes és la del govern del Regne Unit que, a partir dels informes de la Jo Cox Loneliness Commission (2017), ha posat en marxa una estratègia nacional de reducció de la solitud que coordina i implica diversos departaments del govern, entitats i societat civil (Department for Digital, Culture, Media and Sport, 2018) Hi ha altres iniciatives similars com ara les desenvolupades a França (Mobilisation Nationale contre l'Isollement des Agés - MONALISA), les dels Països Baixos (2014, Reinforced Action Plan against Loneliness des del Dutch Ministry of Health, Wellbeing and Sport i els governs municipals), entre d'altres (Pinazo-Hernandis, 2020).

A Espanya s'està dissenyant una estratègia davant de la solitud no desitjada amb l'acció coordinada del govern i les comunitats autònomes. A nivell local, a Espanya hi ha iniciatives entre les quals, a mode d'exemple, destaca: "Estratègia municipal contra la soledat 2020-2030 de Barcelona", que inclou la creació d'un Observatori de la Soledat a la ciutat de Barcelona i la configuració d'un Consell Assessor Científic contra la Soledat. A Madrid, durant els anys 2018-2019 es va desenvolupar en dos barris el projecte pilot "Prevenición de la soledad no deseada", adreçat a persones de tots els estrats d'edat per sobre dels divuit anys amb una visió comunitària (Segura, 2020). Actualment, des de l'Ajuntament de Madrid es duu a terme una "Estrategia para enfrentar la soledad no deseada", en coordinació amb Madrid Salud, orientada principalment a la gent gran, que es basa en quatre programes: "Madrid, más cerca de ti", "Madrid te acompaña" (App), "Madrid Vecina" i "Madrid Contigo".

El Joint Research Centre de la Comissió Europea (Baarck et al., 2021) va fer una revisió de les principals accions empreses davant de la soledat no desitjada a deu països europeus (Espanya, Itàlia, França, Portugal, Alemanya, Grècia, Bulgària, Suècia, Països Baixos, Irlanda, Bèlgica, Romania i Hongria) a partir de les dades de diferents enquestes i de la informació present als mitjans de comunicació social sobre aquest tema durant el període comprès entre desembre de 2020 i març de 2021.

Així, fan palesa l'existència de nombroses iniciatives, generalment de caràcter aïllat, no vinculades a estratègies planificades a nivell nacional o regional ni conjuntes entre països, a excepció de xarxes de recerca o acadèmiques o algunes plataformes en línia orientades a la sensibilització social.

S'evidencien diferències en el discurs públic sobre la solitud no desitjada als mitjans de comunicació. En uns casos es considera un problema personal, individual, una experiència subjectiva, mentre que en uns altres és vista com un problema fonamentalment social, referit a comunitats o entorns poc

inclusius que comporten conseqüències socials i individuals. L'èmfasi en els aspectes individuals de la solitud pot contribuir a l'estigmatització dels qui l'experimenten, que la poden sentir com un error personal, un fracàs. Per això, l'adopció d'una perspectiva o una altra implicarà un enfocament diferent en les estratègies d'abordatge de la soledat més centrat en enfocaments individualitzats o sociocomunitaris.

A mode de síntesi, l'informe presenta una tipologia d'iniciatives desenvolupades en l'àmbit de la soledat no desitjada en funció del focus d'interès en l'abordatge de la soledat, el grau d'innovació i l'enfocament d'intervenció (taula 2).

L'èmfasi en els aspectes individuals de la solitud pot contribuir a l'estigmatització dels qui l'experimenten, que la poden sentir com un error personal, un fracàs

Taula 2. Tipus d'actuacions en l'abordatge de la soledat a la Unió Europea

Focus de l'actuació	Exemples de tipus d'actuacions	Innovació	Enfocament
Emocions / sentiments	Campanyes de donació	Tradicional	Individualitzat
Sensibilització	Campanyes informatives a mitjans de comunicació	Tradicional	Mixt
Creació de vincles interpersonals	Contactes presencials i/o telemàtics amb altres persones	Tradicional	individualitzat
Ajuda professional	Suport professional especialitzat (psicològic, social, etc.)	Tradicional	Mixt
Xarxa d'alertes	Identificació i prevenció de persones en soledat	Tradicional	individualitzat
Activitats grupals	Realització d'activitats amb altres persones de forma presencial i/o online	Tradicional	Grupal
Solucions tecnològiques	Apps, plataformes, robots, etc.	Innovador	individualitzat
Canvi de l'entorn físic	Creació d'espais públics per facilitar el contacte interpersonal	Innovador	Mixt
Projectes socials innovadors	Projectes que tractin la soledat associada a problemes socials específics (migració, discapacitat, etc.)	Innovador	Mixt
Comunitats intergeneracionals	Co-housing, intercanvi d'experiències i coneixement, convivència	Holístic	Grupal
Lluita contra l'estigmatització de la solitud	Plataformes i espais web, enllaços a projectes i serveis de suport comunitari	Innovador	Mixt

Font: Adaptat de Baarck et al. (2021).

Victor et al. (2018) duen a terme una revisió d'accions desenvolupades contra la solitud no desitjada al llarg del cicle vital, amb l'objectiu d'avaluar-ne l'eficàcia¹. Identifiquen els tipus d'activitat que es presenten a la taula 3.

Taula 3. Tipus d'activitats en l'abordatge de la solitud no desitjada al llarg del cicle vital

Activitats de lleure	Participació en activitats artístiques, esports i exercici físic, desenvolupament d'aficions, etc., realitzades individualment o en grup.
Accions terapèutiques	Psicoteràpia individual i/o grupal, millora cognitiva, teràpia assistida amb animals, etc.
Intervencions socials i comunitàries	Activitats de reforç de xarxes socials amb suport de voluntariat d'acompanyament, projectes d'habitatge compartit, dinars i trobades periòdiques, campanyes informatives sobre activitats comunitàries, etc.
Accions formatives	D'enfortiment de capacitats personals com ara l'entrenament en habilitats socials, gestió emocional, millora de l'autoestima, autocura o <i>mindfulness</i> ; i de formació en tecnologies de la informació i la comunicació: Internet, dispositius electrònics com smartphones o tablets, videotrucades, etc.
Creació de vincle i relacions d'amistat	A través de trobades regulars amb voluntaris, individualment, en grup, donant suport i fomentant la participació en activitats comunitàries.
Accions globals de caràcter sistèmic	Als serveis d'atenció a les persones que experimenten solitud no desitjada, amb un enfocament comunitari, centrat en la persona i potenciador de les seves fortaleses i capacitats.

Font: Adaptat de Victor et al. (2018).

Aquests autors conclouen amb una sèrie de recomanacions generals que cal tenir en compte en el disseny d'actuacions per a la lluita contra la soledat no desitjada:

- Adoptar una perspectiva centrada en la persona i dissenyar i adaptar les intervencions davant de la soledat no desitjada a les necessitats concretes de la població a què es dirigeixen.
- Desenvolupar programes que aborden la solitud no desitjada al llarg del cicle vital atenent els diversos grups i contextos socials.
- Promoure programes que ajudin a eliminar l'estigma social sobre la solitud i evitin l'aïllament social.
- Desenvolupar programes que promoguin l'establiment de relacions interpersonals significatives i millorin la connexió social de les persones soles.
- Plantejar objectius i metes clars per a les intervencions davant de la soledat no desitjada.
- Donar suport i millorar l'avaluació, la recerca i el desenvolupament d'estudis avaluatius amb atenció al cost-eficàcia de la intervenció.

A partir d'aquesta tipologia, es poden identificar algunes iniciatives idònies per a la intervenció davant de la soledat juvenil, especialment en els àmbits següents:

- *Sensibilització.* A través de missatges dirigits a visibilitzar la incidència de la solitud juvenil i a lluitar contra l'estigmatització i el silenci de la població jove que la pateix.
- *Establiment de vincles interpersonals.* Desenvolupant projectes que facilitin el contacte interpersonal a través de línies telefòniques, Apps, llocs web, xarxes socials, etc., a les quals acudir en situacions de solitud per poder parlar i relacionar-se amb altres persones.
- *Accés a ajuda professional.* Oferint suport psicològic puntual en situacions de crisi o mitjançant intervencions terapèutiques continuades, realitzades tant a nivell individual com grupal, de forma presencial o en línia.
- *Activitats grupals.* Promovent la creació de xarxes interpersonals al voltant de la realització d'una activitat concreta, motivadora i estable en el temps, com ara participant en activitats esportives, artístiques, solidàries, comunitàries, etc.
- *Comunitats intergeneracionals.* Afavorint el contacte i la convivència dels joves amb les persones grans mitjançant iniciatives com els projectes de co-housing en què joves i grans comparteixen habitatge, les accions de mentoring tant per part de la gent gran cap a les persones joves compartint la seva història o coneixements, com de la joventut cap a la gent gran, etc.

És important assenyalar que les actuacions professionals davant de la solitud juvenil han de considerar les especificitats d'aquesta etapa vital per respondre eficaçment a la seva perspectiva i necessitats. Per això, Batsleer i Dugan (2021) proposen una sèrie de recomanacions a tenir en compte:

- No pensar que la solitud és una crisi o una epidèmia que afecta tota la joventut. Estar atents i alerta davant del problema, però no magnificar-ho.
- No oblidar que la solitud juvenil és una experiència natural de la vida i del procés de creixement i no tractar-la com una cosa a la qual témer o de la qual avergonyir-se.
- No associar automàticament la solitud amb la depressió, l'ansietat o altres problemes de salut mental, però estar atents i oferir ajuda i suport adequat quan sigui necessari.
- Tenir en compte que els canvis i les transicions d'aquesta etapa poden afectar la capacitat per establir relacions i generar solitud, per la qual cosa cal donar suport a la joventut, especialment en aquest moment.
- Tenir en compte que sentir-se diferent pot portar a l'aïllament. No deixar-se influir per l'experiència o la identitat pròpia i tractar de captar la seva perspectiva.

Les actuacions professionals davant de la solitud juvenil han de considerar les especificitats d'aquesta etapa vital per respondre eficaçment a la seva perspectiva i necessitats

- Considerar l'impacte que té la pobresa en la capacitat personal per participar i sentir-se integrat i actuar amb propostes que busquin que tothom en formi part, sense deixar ningú fora.
- No emfatitzar el pes dels factors individuals de la població juvenil en la comprensió i l'actuació davant de la soledat, sinó cercar canvis comunitaris i socials.
- Tenir en compte la pressió addicional que poden exercir els mitjans de comunicació social a la joventut, però considerar també les possibilitats de relacions i contacte positiu que els ofereixen.
- Actuar per reduir l'estigma social sobre la solitud, normalitzant i promovent actituds i experiències de solitud desitjada.
- Considerar l'impacte de les influències culturals en les expectatives i les conductes de les persones joves i com els grups que promouen el sentit de pertinença d'una persona poden estar exclouent-ne d'altres.
- Treballar conjuntament amb la joventut per crear i difondre idees noves, projectes, relacions i recursos per a l'acció i el canvi.
- Tenir en compte com l'èxit acadèmic i la competitivitat es poden veure enfosquides per la soledat i la decepció.

Per actuar eficaçment davant la solitud no desitjada, els professionals de l'acció social han de ser capaços de captar l'especificitat de l'experiència de solitud que viu cada persona de manera única

Per actuar eficaçment davant la solitud no desitjada, els professionals de l'acció social han d'adquirir coneixements sobre la seva naturalesa, la seva incidència al llarg del cicle vital, la identificació i l'avaluació i les conseqüències que comporta. Han de ser capaços de captar l'especificitat de l'experiència de solitud que viu cada persona de manera única i ajustar i adaptar la seva actuació a les necessitats concretes, posant-la al centre de la intervenció (Department of Health and Social Care, 2020). Per la seva pròpia naturalesa, la intervenció davant la solitud no desitjada té el seu nucli en la dimensió comunitària, tant per identificar els recursos disponibles com per generar noves propostes i projectes que arribin a tothom sense deixar ningú fora, amb l'objectiu final de reforçar els vincles de les persones amb el seu entorn i crear relacions significatives que promoguin la participació i el sentit de pertinença a la comunitat.

4. Conclusions

La solitud juvenil ha anat creixent en incidència i fent-se més visible en els darrers anys, agreujada per la pandèmia de covid-19. Es tracta, doncs, d'un problema que cal considerar seriosament per la gravetat de les conseqüències individuals i socials. Fins ara, l'estudi de la soledat no desitjada s'ha centrat fonamentalment en la gent gran i encara no ha abordat de manera sistemàtica i profunda les experiències dels més joves, que no poden romandre sense resposta.

Una de les primeres dificultats que planteja l'abordatge d'aquest tema és la inexistència d'un concepte clar. Aquesta disparitat conceptual comporta que moltes vegades no se sàpiga amb exactitud de quin fenomen es parla quan es parla de soledat. Per això cal acotar i delimitar quina accepció s'està considerant quan s'operacionalitza i es busca mesurar-ne la prevalença i les circumstàncies personals, interpersonals i ambientals que s'hi relacionen. D'aquesta manera, serà possible comparar de manera fiable les recerques que se centren en la vivència de la soledat no desitjada en les diferents etapes de la vida, diferents grups de població o diferents contextos geogràfics o temporals, identificar prioritats en les estratègies d'intervenció contra soledat i avaluar l'eficàcia real de les mesures adoptades.

Apropar-se a l'estudi de la solitud juvenil des d'una perspectiva que posi èmfasi exclusivament en l'experiència individual comporta el risc d'estigmatitzar els qui la pateixen, tot atorgant-los la responsabilitat última de millorar la seva situació, oblidant el paper fonamental de l'entorn social i de les oportunitats que ofereix per crear els vincles personals necessaris per transitar positivament per les diferents etapes i circumstàncies de la vida. Adoptar aquesta perspectiva suposa desenvolupar accions de caràcter comunitari, generadores de teixit social que, entre altres possibilitats, serveixin per unir diferents generacions i construir un entorn més solidari i humà.

Santa Lázaro Fernández
Universidad Pontificia Comillas
slazaro@comillas.edu

Rosalía Mota López
Universidad Pontificia Comillas
rmota@comillas.edu

Eva Rubio Guzmán
Universidad Pontificia Comillas
erubio@comillas.edu

Apropar-se a l'estudi de la solitud juvenil des d'una perspectiva que posi èmfasi exclusivament en l'experiència individual comporta el risc d'estigmatitzar els qui la pateixen

Bibliografia

- Arnett, J. J. (2015). Socialization in emerging adulthood: From the family to the wider world, from socialization to self-socialization. Dins: J. E. Grusec i P. D. Hastings (Eds.). *Handbook of socialization: Theory and research* (2nd ed., p. 85–108). The Guilford Press.
- Ausin, B., González-Sanguino, C., Castellanos, M. A., López-Gómez, A., Saiz, J. i Ugidos, C. (2020). Estudio del impacto psicológico derivado del Covid-19 en la población española (PSI-COVID-19). Dins: <https://www.ucm.es/los-jovenes-entre-18-y-39-anos-reflejan-un-menor-auto-cuidado-emocional-y-presentan-mas-ansiedad,-depresion-y-sentimientos-de-soledad-que-las-personas-mayores-de-60>
- Ajuntament de Barcelona. Observatori de la Soledat. <https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/es/bcn-contr-soledad/observatorio-de-la-soledad-barcelona/iniciativas-para-combatir-la-soledad>
- Baarck, J., Balahur-Dobrescu, A., Cassio, L. G., D'hombres, B., Pasztor, Z. i Tintori, G., (2021). *Loneliness in the EU. Insights from surveys and online media data*, EUR 30765. Dins: Publications Office of the European Union. Doi:10.2760/46553, JRC125873.
- Batsleer, J. i Duggan, J. (2021) *Young and Lonely. The Social Conditions of Loneliness*. University Press.
- Blanco, A., Chueca, A., López-Ruiz, J. A. i Mora, S. (2020). *Informe España 2020*. Universidad Pontificia Comillas, Cátedra J. M. Martín Patino. <https://blogs.comillas.edu/informeespana/wp-content/uploads/sites/93/2020/10/Informe-Espana-2020-Parte-Segunda-1.pdf>
- Bordignon, N. A., (2005). El desarrollo psicosocial de Eric Erikson. El diagrama epigenético del adulto. *Revista Lasallista de Investigación*, 2(2), 50-63.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. Dins: Richardson, J. (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (p. 241-258). Greenwood.
- Cacioppo, J. T. i Cacioppo, S. (2018). The growing problem of loneliness. *The Lancet*, 391 (10.119), 426.
- Casal, J., Merino, R. i García Gracia, M. (2011). Pasado y futuro del estudio sobre la transición de los jóvenes. *Papers: Revista de sociología*, 96 (4). DOI:10.5565/rev/papers/v96n4.167
- Castro, M. P. (25 de novembre, 2010). *Soledad y envejecimiento: Cómo evitar que este binomio se cumpla* (Ponencia en Congreso). X Jornadas Hartu-Emanak, La autonomía personal y la dependencia en el proceso de envejecimiento, Bilbao. 210 x 297 hartu 10 corregido (hartuemanak.org)
- Castro, M. P. (2015). *El sentimiento de soledad en las personas mayores y su relación con la atribución causal y el afrontamiento* (tesi doctoral, Universitat de Deusto). Dissertations and Thesis @ Universidad de Deusto (Pro-Quest) Tesis Doctorales - Guía de Recursos de Información - Biblioguías Deusto LibGidak at Universidad de Deusto

- Cigna (2020). Loneliness and the workplace. 2020 U.S. Report. Dins: <https://www.cigna.com/about-us/newsroom/studies-and-reports/combating-loneliness/>
- Coleman, J. S. (1990), *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press.
- De Jong Gierveld, J., Van Tilburg, T. G. i Dykstra, P. A. (2006). Loneliness and social isolation. Dins: D. Perlman i A. Vangelisti (Eds.). *The Cambridge handbook of personal relationships* (p. 485-500). Cambridge University Press. ISBN-13 978-0-521-82617-4 hardback; 978-0-521-53359-1 paperback.
- De Jong Gierveld, J. i Havens, B. (2004). Cross-national comparisons of social isolation and loneliness: Introduction and overview. *Canadian Journal on Aging*, 23 (3), 109-113.
- De Jong Gierveld, J. (1988). A review of loneliness: concepts and definitions, determinants and consequences. *Reviews in Clinical Gerontology*, 8, 73-80.
- De Jong Gierveld, J. (1987). Developing and testing a model of loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology* 53, 119-128.
- De Jong Gierveld J., Van Groenou M. B., Hoogendoorn A. W. i Smit J. H. (2009). Quality of marriages in later life and emotional and social loneliness. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 64(4), 497-506.
- Department for Digital, Culture, Media and Sport (2018). A connected society: A strategy for loneliness – laying the foundations for change. DCMS. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/750909/6.4882_DCMS_Loneliness_Strategy_web_Update.pdf
- Department for Digital, Culture, Media & Sport (2019). Community Life Survey: Focus on Loneliness. <https://cutt.ly/UEvty8T>
- Department for Digital, Culture, Media & Sport (2020). Community Life Survey: Focus on Loneliness. <https://cutt.ly/1Evr341>
- Department of Health and Social Care (2020). Evidence Scope: Loneliness and Social Work. DHSC. <https://www.gov.uk/government/publications/evidence-scope-loneliness-and-social-work>
- DiTomasso, E. i Spinner, B. (1993). The development and initial validation of the Social and Emotional Loneliness Scale for adults (SESLA). *Personality and Individual Differences*, 14, 127-134.
- DiTomasso, E., Brannen, C. i Best, L. A. (2004). Measurement and validity characteristics of the short version of the social and emotional loneliness scale for adults. *Educational and Psychological Measurement*, 64, 99-119.
- DYM Research (2019). Estudio sobre percepción de la soledad en España. <https://institutodym.es/es/la-soledad-en-la-poblacion-espanola/>
- BBC (1 d'octubre 2018). The anatomy of loneliness. <https://www.manchester.ac.uk/discover/news/loneliest-age-group/>.
- Eshbaugh, E. M. (2010). Friend and family support as moderators of the effects of low romantic partner support on loneliness among college women. *Individual Differences Research*, 8, 8–16.

Frey, C. U. i Rothlisberger, C. (1996). Social support in healthy adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 17–31. Doi:10.1007/bf01537378.

Government UK (2020). Wellbeing and Loneliness- Community Life Survey 2019/20. <https://www.gov.uk/government/statistics/community-life-survey-201920-wellbeing-and-loneliness/wellbeing-and-loneliness-community-life-survey-201920>

Hawkley, L. C. i Cacioppo, J. T. (2008). Loneliness. <http://psychology.uchicago.edu/people/faculty/cacioppo/jtcreprints/hc09.pdf>.

Hawkley, L. C., Wroblewski, K., Kaiser, T., Luhmann, M. i Schumm, L. P. (2019). Are U. S. older adults getting lonelier? Age, period, and cohort differences. *Psychology and Aging*, 34(8), 1144-1157. Doi: 10.1037/pag0000365

INJUVE (2016). *Informe Juventud en España 2016*. Instituto de la Juventud.

INJUVE (2020). *Informe Juventud en España 2020*. Instituto de la Juventud.

Jadue, G. (2003). Transformaciones familiares: desafío para la educación del siglo XXI. *Revista de Psicología*, 21(2), 272-289. DOI: <https://doi.org/10.18800/psico.200302.002>

Jones, W. H. i Moore, T. L. (1990). Loneliness and social support. Dins: M. Hojat i R. Crandall (Eds.). *Loneliness: Theory, research, and applications* (p. 145–156). Sage.

Kafetsios K. i Sideridis G. (2006) Attachment, social support and well-being in young and older adults. *Health Psychology*, 11, 863–875.

Koenig, L. J. i Abrams, R. F. (1999). Adolescent loneliness and adjustment: A focus on gender differences. Dins: K. J. Rotenberg y S. Hymel (Eds.). *Loneliness in childhood and adolescence* (p. 296–322). Cambridge University Press.

Lee, C.-Y. S., Dik, B. J. i Barbara, L. A. (2015). Intergenerational solidarity and individual adjustment during emerging adulthood. *Journal of Family Issues*. doi:10.1177/0192513x14567957

Lee, C.-Y. S. i Goldstein, S. (2016). Loneliness, stress and social support in Young adulthood: Does the source of support matter? *Journal of Youth Adolescence*, 46.

Levesque, R. J. R. (2011). Loneliness. Dins: R. J. R. Levesque (Ed.). *Encyclopedia of adolescence* (p. 1624–1626). Springer.

Luanai, C. O. i Lawlor, B. A. (2008). Loneliness and the health of older people. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 23, 1213-1221.

Luhmann, M. i Hawkley, L. C. (2016). Age differences in loneliness from late adolescence to oldest old age. *Developmental Psychology*, 52(6), 943–959. <https://doi.org/10.1037/dev0000117>

Mansfield, L., Daykin, N., Meads, C., Tomlinson, A., Gray, K., Lane, J. i Victor, C. (2019). *A conceptual review of loneliness across the adult life course (16+ years)*. *Synthesis of qualitative studies*. whatworkswellbeing.org <https://whatworkswellbeing.org/wp-content/uploads/2020/02/V3-FINAL-Loneliness-conceptual-review.pdf>

Marjoribanks, D. i Bradley, A. D. (2017). *The way we are now. The state of the UK's relationships*. https://www.relate.org.uk/sites/default/files/the_way_we_are_now_-_youre_not_alone.pdf

Markiewicz, D. i Doyle, A. B. (2011). Best friends. Dins: R. J. R. Levesque (Ed.). *Encyclopedia of adolescence* (p. 254–260). Springer.

Martin, U. i González-Rábago, I. (2021). Soledad no deseada, salud y desigualdades a lo largo del ciclo vital. *Gaceta Sanitaria* 35 (5), 431-437.

Maslow, A. (1955). *Towards a Psychology of being*. Wiley & Sons.

Meadows, S. O., Brown, J. S. i Elder, G. H. (2006). Depressive symptoms, stress, and support: Gendered trajectories from adolescence to young adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 93–103. Doi:10.1007/s10964-005-9021-6.

Moreno, A. (Coord.) (2012). *La transición de los jóvenes a la vida adulta. Crisis económica y emancipación tardía*. Obra Social La Caixa.

Mounts, N. S., Valentiner, D. P., Anderson, K. L. i Boswell, M. K. (2006). Shyness, sociability, and parental support for the college transition: Relation to adolescents' adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 71–80. Doi:10.1007/s10964-005-9002-9.

Neda, B., Fokkema, T., Mujakovic, S. i Ruiters, R. (2021). Contextual correlates of loneliness in adolescents. *Children and Youth Services Review*, 127. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2021.106083>

Nicolaisen, M. i Thorsen, K. (2014). Who are lonely? Loneliness in different age groups (18-81 years old), using two measures of loneliness. *International Journal of Aging and Human Development*, 78, 3, 229-257.

Nyqvist, F., Victor, C. R., Forsman, A. K. i Cattán, M. (2016). The association between social capital and loneliness in different age groups: a population-based study in Western Finland. *BMC Public Health*, 16 (542).

Ortiz-Ospina, E. (11 de desembre, 2019). Is there a loneliness epidemic? *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/loneliness-epidemic>

Peplau, L. A. i Perlman, D. (1981). Toward a social psychology of loneliness. *Personal Relationships*, 3, 31-56.

Peplau, L. A. i Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. Dins: L. A. Peplau i D. Perlman (Eds.). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (p. 1–18). Wiley.

Perlman, D. (1988). Loneliness: a life span, developmental perspective. Dins: R. M. Milardo (Ed.). *Families and social networks* (p. 190-220). Sage.

Pinazo-Hernandis, S. (2020). La soledad en Europa: estudios e intervenciones en diferentes países en la soledad no buscada. Dins: *Modelos de políticas públicas y compromiso de la ciudadanía*. (p. 157-171). Ararteko.

Pinazo-Hernandis, S. i Donio-Bellegarde, M. (2018). *La soledad de las personas mayores. Conceptualización, valoración e intervención*. Estudios de la Fundación Pílares para la autonomía personal, núm. 5.: Fundación Pílares.

Putnam, R. (1993). The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, 13, 35-42.

Qualter, P., Vanhalst, J., Harris, R., van Roekel, E., Lodder, G., Bangee, M. et al. (2015). Loneliness across the life span. *Perspectives on Psychological Science*, 10, 250–264. Doi:10.1177/1745691615568999.

- Rook, K. (1988). Toward a more differentiated view of loneliness, Dins: Duck, S., Hay, D. F., Hobfoll, S. E., Ickes, W. i Montgomery, B. M. (Eds.). *Handbook of personal relationships: Theory, research and interventions* (p. 571-589). John Wiley & Sons.
- Routasalo, P. i Pitkala, K. H. (2003). Loneliness among older people. *Reviews in Clinical Gerontology*, 13, 303-311.
- Royal Society for Public Health (2017). Status of Mind. Social medial and young people's mental health and wellbeing. Dins: <https://www.rsph.org.uk/static/uploaded/d125b27c-0b62-41c5-a2c0155a8887cd01.pdf>
- Tanner, J. L. (2011). Emerging adulthood. Dins: R. J. R. Levesque (Ed.). *Encyclopedia of adolescence* (p. 818-825). Springer.
- Trzesniewski, K. H. i Donnell, M. B. (2010). Rethinking "Generation Me": a Study of Cohort Effects from 1976-2006. *Perspectives on Psychological Science*, 5(1), p. 58-75. Doi: 10.1177/1745691609356789
- Scholte, R. H. J., Van Lieshout, C. F. M. i Van Aken, M. A. G. (2001). Perceived relational support in adolescence: Dimensions, configurations, and adolescent adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 71-94.
- Segura, J. (2020). La soledad como emergente de no comunidad: la experiencia piloto comunitaria de Madrid de "Prevención de la Soledad no Deseada (2016-2019)". Dins: *Modelos de políticas públicas y compromiso de la ciudadanía*. (p. 67-74). Ararteko.
- Segrin, C. (2003). Age moderates the relationships between social support and psychosocial problems. *Human Communication Research*, 29, 317-342. Doi:10.1093/hcr/29.3.317
- Stroebe, W., Stroebe, M., Abakoumkin, G. i Schut, H. (1996). The role of loneliness and social support in adjustment to loss: A test of attachment versus stress theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), 1241-1249. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.6.1241>.
- Victor, C., Mansfield, L., Kay, T., Daykin, N., Lane, J. i Grigsby Duffy, L. (2018). *An overview of reviews: The effectiveness of interventions to address loneliness at all stages of the life-course*. What Works for Wellbeing.
- Victor, C., Scambler, S., Bond, J. i Bowling, A. (2000). Being alone in later life: loneliness, social isolations and living alone. *Reviews in Clinical Gerontology*, 10, 407-417.
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. MIT Press.
- Weiss R. S. (1987). Reflections on the present state of loneliness research. *Journal of Social Behavior and Personality*, 2, 1-16.
- Weiss R. S. (1998). A taxonomy of relationships. *Journal of social and personal relationships*, 15, 671- 683.
- Wheaton, B. i Clark, P. (2003). Space meets time: Integrating temporal and contextual influences on mental health in early adulthood. *American Sociological Review*, 68, 680-706. Doi:10.2307/1519758.
- Yanguas, J., Cilveti, A., Hernández, S., Pinazo-Hernándis, S., Roig, S. i Segura, C. (2018). El reto de la soledad en la vejez. *Zerbitzuan, Revista de Servicios Sociales*, 66, 61-75.
- Yárnoz, S. (2008). Adaptación al castellano de la Escala para la evaluación

- de la soledad social y emocional en adultos SESLA-S. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy* 2008, 8 (1), 103-116.
- Young, J. E. (1982). Loneliness, depression and cognitive therapy: Theory and application. Dins: Peplau L. A. i Perlman D. (Eds.). *Loneliness. A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy* (p. 379-405). Wiley & Sons.
- Zimmermann, J. G. (1850) *La soledad* (Reprint). Dehli: True World of Books.

- 1 Avaluen catorze revisions de recerques sobre solitud no desitjada al llarg del cicle vital publicades entre el 2008 i el 2018, que descriuen un total de quaranta estudis diferents, tots referits a persones grans. Cap estudi sobre altres grups d'edat no complia els criteris de selecció establerts sobre metodologia, disseny emprat i anàlisi d'eficàcia.

Resum

Com a éssers socials, els humans tenim una necessitat bàsica de vincular-nos a persones significatives i pertànyer a un grup. Tot i que sentir-se sol no vol dir necessàriament estar sol, el sentiment de soledat sembla estar més relacionat amb la manca de connexió amb els altres, així que la presència física de persones importants per a nosaltres no és una condició suficient per no sentir-se sol, necessitem sentir-nos-hi connectats. Pel que fa a això, les persones joves sembla que són el grup més sensible als sentiments de soledat tal, com mostren nombrosos estudis, però també sembla ser el grup més reactiu a la intervenció i en què la generació de factors protectors és més eficaç, no només per a la pròpia situació de soledat sinó fins i tot per a les conseqüències negatives de la soledat. L'article tracta d'explorar a nivell internacional les estratègies d'abordatge de les soledats juvenils i les pautes d'intervenció individual, grupal i comunitària implementades per donar resposta a les necessitats generades per aquesta situació, especialment el cas de Gran Bretanya, identificant bones pràctiques per a una atenció integral.

Paraules clau

Soledat, soledats, solitud, joves, intervenció, transicions vitals.

Soledades juveniles, atención integrada y estrategias de abordaje: análisis del caso de Gran Bretaña

Como seres sociales, los humanos tenemos una necesidad básica de vincularnos a personas significativas y pertenecer a un grupo. Aunque sentirse solo no significa necesariamente estar solo, el sentimiento de soledad parece estar más relacionado con la falta de conexión con los demás, así que la presencia física de personas importantes para nosotros no es una condición suficiente para no sentirse solo, necesitamos sentirnos conectados con ellas. A este respecto las personas jóvenes parece ser el grupo más sensible a los sentimientos de soledad tal y como muestran numerosos estudios, pero también parece ser el grupo más reactivo a la intervención y en el que la generación de factores protectores es más eficaz, no solo para la propia situación de soledad sino incluso para las consecuencias negativas de la misma. El artículo trata de explorar a nivel internacional las estrategias de abordaje de las soledades juveniles y las pautas de intervención individual, grupal y comunitaria implementadas para dar respuesta a las necesidades generadas por esta situación, especialmente el caso de Gran Bretaña, identificando buenas prácticas para una atención integral de la misma.

Palabras clave

Soledad, soledades, jóvenes, intervención, transiciones vitales.

Youth loneliness, integrated care and approach strategies: study of the case of Great Britain

As social beings, humans have a basic need to bond with significant others and to belong to a group. Although feeling lonely does not necessarily mean being alone, the feeling of loneliness appears to be more related to the lack of connection with others, so that the physical presence of people who are important to us is not sufficient not to feel lonely; we need to feel connected to them. In this respect, numerous studies suggest that young people are the group most sensitive to feelings of loneliness, but they also seem to be the group most reactive to intervention and in which the generation of protective factors is most effective not only for the situation of loneliness itself but even for its negative consequences. The article discusses international strategies for addressing youth loneliness and individual, group and community intervention guidelines adopted with a view to responding to the needs generated by this situation, particularly in the case of Great Britain, identifying good practice for a comprehensive approach to the phenomenon.

Keywords

Loneliness, young people, intervention, life transitions.

Com citar aquest article:

Rodríguez-Berrio, A., Beloki Marañón, U., Mosteiro Pascual, A. i Sobremonte de Mendicuti, E. (2022).

Soledats juvenils, atenció integrada i estratègies d'abordatge: anàlisi del cas de Gran Bretanya.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 80, p. 37-58.

▲ La soledat com a problema social

La soledat no és un tema de recerca totalment nou, ja que ha estat estretament relacionat amb altres investigacions sobre el capital social, la teoria de les xarxes socials, la vulnerabilitat, l'exclusió i el benestar social. No obstant això, es tracta d'un objecte d'estudi la investigació del qual ha estat força desigual i centrada fonamentalment en la gent gran, però les dades mostren que es tracta d'un problema que afecta totes les etapes de la vida, tots els estrats socials i de manera subsidiària la societat en la seva globalitat. I tot i que tenim idees sobre allò que la pot causar i què podria ajudar a reduir-la, encara no entenem del tot com es combinen i com interactuen entre si els diferents elements que la configuren.

Per a Hawkley i Cacioppo (2010) la soledat a les nostres societats occidentals s'ha convertit en una experiència comuna. De la seva metaanàlisi d'un bon nombre d'investigacions afirmen que aproximadament fins al 80% dels menors de 18 anys i el 40% dels adults més grans de 65 anys manifesten sentir-se sols almenys de vegades, i que els nivells de soledat disminueixen gradualment al llarg de l'edat adulta mitjana, i després augmenten en la vellesa, a partir dels setanta anys.

De fet, algunes dades destaquen una corba de solitud en forma d'*U* al llarg de la vida, de manera que els adults més joves i grans experimenten més solitud que els adults de mitjana edat (Pinquart i Sorensen, 2001; Nicolaisen i Thorsen, 2014; Child i Lawton, 2019). Tot i això, la representació de les persones solitàries continua sent la d'adults grans relegats a una existència solitària, però la realitat és que la soledat l'experimenten persones de totes les edats i no es limita, per increïble que sembli, a les persones que porten una vida solitària pròpiament dita. Per començar, segons Luhmann i Hawkley (2016), la soledat no és sinònim d'estar sol. Per tant, què entenem per soledat?

Què entenem per soledat?

Malgrat que la soledat sigui una experiència comuna, és també una experiència unipersonal que significa coses diferents per a cada persona, per això la necessitat d'establir una definició compartida que ens permeti no només comprendre el fenomen en tot el seu abast sinó també que ens permeti identificar i desenvolupar les estratègies d'abordatge més eficaces. Com indiquen von Soest, Luhmann i Gerstorf (2020), la soledat s'entén a la literatura científica actual com una discrepància percebuda entre la quantitat i la qualitat desitjada de la vida social i les relacions socials reals, i segons aquests autors les definicions emfatitzen que "la solitud és l'experiència subjectiva d'estar socialment aïllat, en contrast amb estar sol" (p. 1919).

Aquesta conceptualització comença a desenvolupar-se a partir de les primeres aproximacions a la definició de soledat que tant Weiss com Perlman i Peplau van realitzar a la dècada dels anys setanta i principis dels vuitanta.

Weiss a la seva obra *Soledad: la experiencia del aislamiento emocional y social*, de 1973, diferencia entre les dimensions emocional i social de la soledat. La soledat emocional s'origina en l'absència d'enllaços emocionals estrets i de relacions profundes i significatives, i la soledat social s'origina en l'absència d'una xarxa social més àmplia i accessible d'amics, col·legues i veïns. Però fins i tot en la soledat emocional, Weiss identifica dues dimensions més: la *soledat emocional romàntica* i la *soledat emocional familiar*.

D'altra banda, Perlman i Peplau en el capítol *Hacia una psicología social de la soledad*, de 1981, consideren que la soledat és una discrepància entre els nivells de relacions socials desitjats i els assolits, introduint l'enfocament de discrepància-atribució en la definició de la soledat. Un dels avantatges que assenyalen d'aquest enfocament és que crida l'atenció sobre els nivells de contacte social que la gent necessita o desitja, mentre que, massa sovint, els científics socials han ignorat aquest aspecte del problema i s'han centrat únicament en els nivells de contacte social que la gent té realment. Un altre avantatge important de l'enfocament és que té en compte els processos cognitius que intervinguin subjectivament en la situació com, per exemple, les atribucions causals o el control percebut. Per a Perlman i Peplau (1981), la majoria dels punts de vista tradicionals sobre la soledat "insisteixen en les nostres necessitats humanes, de manera que la solitud es considera la conseqüència directa de la manca de satisfacció d'aquestes necessitats i s'ignoren gairebé del tot els processos cognitius que hi intervenen" (p. 32).

Per tant, per a aquests autors aquesta visió parcial i incompleta de la soledat va fer que en gran part de la investigació empírica la soledat s'entengués com un constructe homogeni i s'ignorés la seva naturalesa multifacètica, multidimensional, quan aquesta perspectiva epistemològica de la soledat és clau a l'hora de dissenyar i orientar intervencions eficaces.

Però ja a partir de la dècada dels anys noranta, la soledat comença a entendre's de forma generalitzada com una sensació subjectiva i no desitjada de manca o pèrdua de companyia per un desajust entre la quantitat i la qualitat de les relacions socials que tenim i les que volem. Així, les persones se senten soles quan consideren que les seves relacions i xarxes socials tenen alguna mancança, bé perquè els agradaria tenir-ne més o bé perquè els agradaria que fossin de més qualitat. Aquesta visió sobre la solitud introdueix el concepte d'aïllament en l'anàlisi, per la qual cosa la soledat s'utilitzarà a partir d'ara indistintament juntament amb l'aïllament, encara que no siguin el mateix. Perquè és possible estar aïllat sense sentir-se sol i, a la inversa, sentir-se sol estant envoltat de gent.

Aquesta visió parcial i incompleta de la soledat va fer que en gran part de la investigació empírica la soledat s'entengués com un constructe homogeni i s'ignorés la seva naturalesa multifacètica

D'altra banda, l'aïllament és observable. Per exemple, podem centrar-nos en el nombre de relacions que té algú o en la freqüència amb què parla amb altres persones per ajudar-nos a entendre si una persona està aïllada, però la soledat no la podem mesurar així atès que és una experiència subjectiva. De la mateixa manera, no és el mateix la solitud que algunes persones gaudeixen, ja que la solitud és un sentiment no desitjat.

Així, per a Hawkley i Cacioppo (2010), com que la soledat és sinònim d'aïllament social percebut i no d'aïllament social objectiu, les persones poden tenir una vida relativament solitària i no sentir-se soles i, al contrari, portar una vida social aparentment rica i sentir-se, tanmateix, soles. Per a aquests autors, la solitud es defineix aleshores “com un sentiment d'angoixa que acompanya la percepció que les necessitats socials d'una persona no es veuen satisfetes per la quantitat o, especialment, la qualitat de les relacions socials” (Hawkley i Cacioppo, 2010, p. 218).

Les investigacions es diferencien segons dos enfocaments per mesurar la soledat: enfocaments directes i enfocaments indirectes

Aquesta perspectiva de la soledat introdueix un nou aspecte controvertit, que és el del mesurament de la soledat. En aquest sentit, les investigacions es diferencien segons dos enfocaments per mesurar la soledat: enfocaments directes i enfocaments indirectes.

L'enfocament directe pregunta obertament sobre la freqüència dels sentiments de solitud, incloent-hi el terme solitud o solitari a la pregunta; en canvi, els enfocaments indirectes avaluen la solitud utilitzant escales de múltiples elements que eviten l'ús del terme solitud. Per a von Soest, Luhmann i Gersdorf (2020) tant les unes com les altres presenten avantatges i desavantatges. Segons aquests autors, les mesures directes de la soledat han demostrat tenir una bona validesa aparent i utilitat predictiva, però han estat criticades perquè les persones no sempre admeten sentir-se soles a causa de l'estigma social que comporta la soledat. D'altra banda, les mesures indirectes redueixen els biaixos de desitjabilitat social i l'ús de múltiples ítems augmenta la fiabilitat de les mesures esmentades, però es qüestiona si aquestes escales de soledat indirectes capten realment l'experiència personal de la soledat.

En tot cas, segons Child i Lawton (2019), la conclusió a què s'ha arribat en un gran nombre d'investigacions és que “la soledat és l'avaluació subjectiva de la xarxa i, en concret, la sensació de no tenir persones amb qui connectar, mentre que l'aïllament és l'experiència objectiva de tenir xarxes insuficients, ja sigui mesurat per la mida de la xarxa, la diversitat o la freqüència de contacte” (p. 198).

D'altra banda, la relació entre les dues situacions, la solitud i l'aïllament, pot canviar i ser diferent al llarg de la vida. Per exemple, un adult més gran amb pocs, però forts, lligams familiars pot estar content amb el tipus i el nivell de suport que li proporciona la seva xarxa tot i viure sol. Igualment, un adult jove amb centenars de coneguts i que participa en múltiples organitzacions socials pot dir que se sent sol atesa la manca de persones en què confiar i

amb qui recolzar-se. Però aleshores, quan comença a convertir-se la solitud en un problema social?

Els efectes de la soledat

La sociabilitat humana és prevalent fins i tot a les nostres societats individualistes contemporànies, passem la major part del nostre temps amb altres persones i, de mitjana, el temps que passem amb amics, familiars, cònjuge, parella, fills i companys de feina es considera més gratificant que el que passem sols (Kahneman et al., 2004). Els éssers humans tenim tal capacitat de crear significats que percebem una relació social en situacions en què fins i tot no hi ha una relació objectivable com ara entre una autora i el seu lector, entre un cantant i el seu fan, o quan no és possible la reciprocitat, com per exemple en les relacions parasocials amb els personatges de les sèries virals del moment. Amb tot, tothom se sent sol de tant en tant, i això és consubstancial també a l'ésser humà. Però que les persones se sentin soles la major part del temps o tot el temps els pot causar un impacte directe en la seva salut física i mental, i també pot tenir efectes més amplis per a la societat.

Per a Hawkley i Cacioppo (2010) un nombre creixent d'investigacions longitudinals indiquen que la solitud sembla acumular-se amb el temps per a accelerar l'envelliment fisiològic i que les persones que presentin més índexs de soledat en les primeres fases de la seva trajectòria vital, és a dir, en la infància, l'adolescència i quan es converteixen en adults-joves, tenen més probabilitat de presentar indicadors de risc per a la seva salut cardiovascular, és a dir, que presenten pitjors dades en la pressió arterial, els nivells de colesterol o la concentració d'hemoglobina glicosilada. De la mateixa manera, pel que fa a la salut mental i el funcionament cognitiu, aquests mateixos autors han assenyalat que la soledat s'ha associat a trastorns de la personalitat i psicosis, al suïcidi, al deteriorament del rendiment cognitiu i al declivi cognitiu al llarg del temps, a l'augment del risc de patir la malaltia d'Alzheimer, a la disminució del control executiu i a l'augment dels símptomes depressius. De fet, sentir-se sol sovint està relacionat amb una mort prematura (Holt-Lunstad et al., 2015).

I aquests efectes fisiològics de la solitud són especialment perjudicials per a l'ésser humà actual perquè l'esperança de vida s'estén fins ben entrada la vuitena dècada. Segons Cacioppo, Cacioppo i Boomsma (2014), en el seu estudi sobre els mecanismes evolutius de la soledat, durant gran part de la història de la humanitat les persones no van viure prou com perquè els déficits cognitius i fisiològics provocats per la soledat tinguessin moltes conseqüències per a les persones o per a la població en general, mentre que els beneficis, com ara més vigilància de les amenaces, més atenció a l'autopreservació o una motivació més gran per tornar a connectar, van augmentar-ne la probabilitat de supervivència.

Que les persones se sentin soles la major part del temps o tot el temps els pot causar un impacte directe en la seva salut física i mental, i també pot tenir efectes més amplis per a la societat

En definitiva, la solitud no només fa que la gent se senti infeliç sinó també insegura. Augmenta la timidesa, l'ansietat, la por a l'avaluació negativa i disminueix l'autoestima, les habilitats socials i l'estat d'ànim. Els estudis longitudinals han demostrat que la soledat prediu l'augment de la simptomatologia depressiva per sobre del que poden explicar els nivells basals de la simptomatologia depressiva i més enllà del que prediuen les variables psicosocials associades com l'estrès objectiu, l'estrès percebut, la mida de la xarxa social, el neuroticisme i el suport social (Cacioppo, Cacioppo i Bomsma, 2014, p. 10).

Però també té conseqüències per al conjunt de la societat. En el primer informe nacional sobre la solitud a Gran Bretanya, *Una societat connectada. Una estratègia per abordar la soledat: assentant les bases del canvi*, presentat pel Govern britànic l'octubre del 2018, l'anàlisi de la situació posava de manifest que les persones que se sentien soles tenien més probabilitats de tornar a ingressar a un hospital o de tenir una estada més llarga, que també tenien més probabilitat d'acudir al centre de salut o a urgències, i més probabilitat també d'ingressar a una residència pública. En l'àmbit laboral, l'informe posava de manifest que com més alt era el sentiment de soledat entre les persones ocupades, menor n'era el rendiment, arribant a fer un càlcul estimatiu del cost que la soledat estava suposant per a les empreses del sector privat, fixant finalment la quantitat en 2.500 milions de lliures esterlines cada any, aproximadament 3.000 milions d'euros.

Els predictors de la soledat

La soledat no es tracta només d'una disminució dels contactes o d'un canvi en les relacions, sinó també de l'atribució de significat que cada persona fa a aquestes connexions

Com hem vist en apartats anteriors, les persones difereixen en la necessitat de connexió social i en la capacitat per gestionar els efectes que la manca d'aquesta connexió els produeix. Sembla evident que la soledat fluctua al llarg de la vida per motius diferents i en diferents edats, i no es tracta només d'una disminució dels contactes o d'un canvi en les relacions, sinó també de l'atribució de significat que cada persona fa a aquestes connexions, és a dir, si sent que la seva xarxa social és l'adequada, la que hauria de ser per a la seva etapa vital.

Per tant, no hauríem de parlar de causes pròpiament dites, sinó més aviat de predictors d'una situació de soledat o fins i tot de predictors de soledats. Els predictors de la solitud varien d'una persona a una altra i no sempre es pot saber exactament què fa que una experiència, com ara el trasllat a una altra ciutat, pugui fer-te sentir més o menys sola, o com diferents factors poden interactuar entre si o produir efectes acumulatius amb el temps. Tot i això, sí que hi ha alguns aspectes comuns, les experiències i condicions prèvies són importants, combinades amb esdeveniments "desencadenants" que empenyen les persones a la solitud, així com la influència dels contextos.

Perlman i Peplau (1981) distingeixen entre *esdeveniments que precipiten* l'aparició de la solitud i *factors que predisposen* les persones a sentir-se soles o a persistir en la solitud al llarg del temps. Identifiquen els esdeveniments precipitants amb canvis tant en les relacions socials aconseguides per una persona com en les relacions socials desitjades o esperades; i els factors predisponents amb la quantitat i la qualitat de les relacions socials, les característiques de la personalitat i les característiques més generals d'un context o cultura determinada. En aquest cas estaríem parlant de meta-predictors.

Altres línies de recerca se centren en micropredictors de la solitud, és a dir, factors predictors proximals de la solitud que se suposa que tenen efectes directes i no indirectes sobre aquesta. Luhmann i Hawkley (2016) van identificar en la seva anàlisi com a factors proximals les limitacions funcionals, el compromís social, el nombre d'amics i la freqüència de contacte social, descobrint que són predictors universals de la soledat perquè no difereixen en el seu impacte entre els diferents grups d'edat, encara que sí en la manera com es perceben i com se'ls atribueix significat al llarg de les diferents etapes vitals. El fet que aquests predictors proximals avaluats en el seu estudi tinguessin efectes equivalents en tots els grups d'edat suggeria que podien representar allò que és universal en la necessitat humana de connexió social i pertinença, de tal manera que les relacions suficients i satisfactòries per a cada persona són, per a Luhmann i Hawkley (2016), "la *via final comuna* que vincula les circumstàncies externes amb els processos interns intrapersonals que donen lloc als sentiments de connexió" (p. 966). I així un adult-gran, per exemple, pot limitar els seus contactes socials a les seves relacions més properes i importants i, tanmateix, pot estar igual de satisfet i sentir-se igual de connectat que els adults més joves, que podrien contràriament necessitar un nombre més gran de relacions per assolir el mateix grau de satisfacció. D'altra banda, pot ser que aquest adult-gran estigui canviant els seus estàndards i se senti satisfet amb menys relacions i contactes com a resposta adaptativa a la creença que la privació social és inevitable amb l'envelliment, i que hauria de treure'n el màxim profit. Per tant, circumstàncies similars poden conduir a la solitud a través de diferents vies, i aquests processos intrapersonals poden diferir segons l'edat.

D'aquesta manera, un abordatge adequat de la soledat s'haurà de basar en estratègies que tinguin en compte tant els metapredictors com els predictors proximals de manera estructural si volem abordar la problemàtica de la soledat des d'un model de benestar social. I potser el primer pas sigui la conscienciació sobre la soledat i els seus efectes; el reconeixement de la soledat com a problema social és el primer pas per abordar-la i és fonamental per assolir el canvi cultural que cal. Les administracions públiques, juntament amb les organitzacions sanitàries i educatives, el tercer sector, la societat civil i les empreses han de treballar conjuntament per iniciar un debat sobre la solitud i el benestar social. Totes i tots tenim un paper a exercir en la construcció d'una conversa a nivell de país sobre la soledat, millorant la base d'evidència i considerant les relacions i la soledat en la presa de decisions. L'objectiu

Luhmann i Hawkley (2016) van identificar en la seva anàlisi com a factors proximals les limitacions funcionals, el compromís social, el nombre d'amics i la freqüència de contacte social

seria aconseguir relacions socials sòlides, co-construint contextos on poder oferir-se suport entre si, especialment en punts vulnerables on les persones correm un risc més gran de soledat. Contextos on es valorin les interaccions entre les persones, i on es reconegui la solitud i se'n parli sense estigma ni vergonya perquè totes i tots ens cuidem els uns als altres.

Soledats en els joves

La prevalença relativament alta de la soledat en els joves suggereix que establir relacions adultes satisfactòries no és una tasca fàcil per a molts joves adults

La capacitat d'establir i mantenir relacions socials és un dels aspectes centrals del desenvolupament psicossocial de les persones al llarg de la seva vida, tanmateix, sembla que la joventut s'associa més amb la necessitat d'acostament a un nombre més gran de persones que en qualsevol altra fase de la vida, i això és perquè una comesa social important quan una persona és jove és establir i consolidar relacions socials adultes com les relacions romàntiques, les relacions d'amistat i les relacions de feina i a la feina. Nikitin i Freund (2017) suggereixen, amb els resultats de la seva investigació sobre els motius socials, que predeuen la soledat durant les transicions vitals juvenils, que la soledat no deixa de ser un important indicador subjectiu de l'adaptació i la integració social durant les transicions evolutives de la joventut, de manera que la prevalença relativament alta de la soledat en els joves suggereix que establir relacions adultes satisfactòries no és una tasca fàcil per a molts joves adults.

Per tant, la soledat no es limita a la vellesa, sinó tot al contrari, “les dades existents suggereixen que els nivells de solitud tendeixen a assolir un pic en l'edat adulta jove (definida aquí com a < 30 anys) i després disminueixen en l'edat adulta mitjana (30 - 65 anys) i la vellesa primerenca (65 - 80 anys) abans d'augmentar gradualment, de manera que els nivells de soledat no arriben ni superen els nivells dels adults joves fins a la vellesa més avançada (> 80 anys)” (Luhmann i Hawkey, 2016, p. 943).

Això converteix el període de la joventut en un període especialment interessant per a la investigació de la soledat perquè aquest abasta una gran varietat de desafiaments sociodemogràfics, familiars, socials i de personalitat per a les persones joves, que influeixen també en la forma com es configuren possibles situacions de soledat. La formació de noves relacions socials és especialment important durant les transicions vitals que es caracteritzen pel canvi d'un context social conegut a un de desconegut, i una de les principals transicions durant l'edat adulta jove és abandonar la llar i construir-ne una altra. És un moment que ens exigeix una gran capacitat d'adaptació ja que cal familiaritzar-se amb noves persones, assumir nous rols socials i adquirir nous comportaments socials mentre es gestiona el dol de la pèrdua del món familiar de la infància i l'adolescència, tal com l'havíem viscut i conegut.

Potser una de les investigacions recents més interessants sobre els predictors centrals de les trajectòries de la soledat al llarg dels anys de l'adolescència i la joventut, i sobre com aquestes trajectòries presagien importants resultats posteriors a la mitjana edat, és el de von Soest, Luhmann i Gerstorf (2020). La bondat d'aquesta investigació rau en el fet que es tracta d'un estudi longitudinal a gran escala que segueix l'evolució de la soledat de 3.116 noruecs entre 13 i 31 anys, analitzant diferents facetes de la soledat fent ús d'un qüestionari i d'informació de registres. Les dades del qüestionari procedeixen de l'*Estudi dels Joves de Noruega*, recollides en quatre moments: 1992 (T1), 1994 (T2), 1999 (T3) i 2005 (T4). Aquests autoinformes es van vincular a les dades de registre de la base de dades de prescripció noruega i les dades de sèries temporals de Statistics Norway. L'ús del número d'identificació personal únic a nivell nacional per a cada resident va permetre vincular les dades dels registres administratius noruecs amb gran precisió i, juntament amb els controls de qualitat regulars i els alts estàndards de manteniment dels registres, la informació dels mateixos es considera altament fiable, amb només casos excepcionals de dades perdudes o codificació errònia.

L'estudi destaca la multidimensionalitat de la solitud i proporciona suport empíric a la noció que els aspectes emocionals i socials de la soledat tenen vies de desenvolupament diferents, per tant, les diferents facetes de la solitud es poden desenvolupar de manera diferent. En particular, la solitud social pot disminuir durant l'adolescència i la joventut a causa de l'augment de les xarxes socials. En canvi, la soledat emocional pot no disminuir o fins i tot augmentar perquè les relacions emocionals estretes amb els pares i altres membres de la família es debiliten gradualment, mentre que les relacions amb els companys propers i les parelles romàntiques tendeixen a ser volàtils. A més, aquesta investigació mostra que alguns factors –com percebre els pares com a cuidadors, tenir un amic íntim, no haver-se mudat de la llar paterna abans dels 18 anys i tenir capacitat de demanar ajuda– van predir consistentment característiques clau de les trajectòries de soledat de les persones, independentment de com es va avaluar la solitud. Per contra, altres predictors operaven de forma específica, fet que subratlla la importància d'examinar diferents aspectes de la solitud (von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020, p. 1935). Això torna a portar-nos més al concepte de soledats que no pas al concepte, més unívoc, de soledat.

En la mateixa línia, Luhmann i Hawkey (2016, p. 945) també assenyalen que les normes socioculturals tenen un paper en la definició del nivell desitjat i esperat de relacions socials, i que aquestes normes també difereixen entre les diferents etapes de la vida. Els adults joves se centren en la creació de xarxes socials, la realització de carreres i l'establiment de parelles, de manera que tenir pocs amics, no tenir feina i no tenir parella poden ser factors de risc particularment forts per a la soledat entre els adults joves, mentre que una dona de vuitanta anys es pot sentir molt connectada perquè encara té dos bons amics, tot i que no tingui ni parella ni feina.

Un altre estudi longitudinal interessant és el realitzat per Child i Lawton (2019) sobre la soledat i l'aïllament social entre adults joves i la seva associació amb les xarxes personals i la participació social. Les dades d'aquest estudi comprenen la primera onada d'entrevistes de l'*Estudi de Xarxes Socials de la Universitat de Berkeley* (UCNets). UCNets és un estudi de panell longitudinal en curs que té com a objectiu avaluar l'impacte dels principals esdeveniments i transicions de la vida a les xarxes socials al llarg del temps. Es van prendre mostres de dues cohorts d'edat diferents (de 21 a 30 anys, n=469; de 50 a 70 anys, n=690) per maximitzar el nombre de transicions i esdeveniments vitals clau que les persones enquestades ja havien experimentat i probablement experimentarien.

Els resultats van mostrar que els adults joves declaraven una mitjana d'una mica més de dos dies de soledat, el doble que els adults de mitjana edat tardana. De la mateixa manera, els adults joves també van declarar gairebé el doble de dies d'aïllament que els adults de mitjana edat tardana (2,04 dies davant d'1,08 dies, respectivament). Els adults de més edat tenien un nombre lleugerament més gran de familiars que de no familiars que consideraven propers, mentre que entre els adults joves aquest nombre no diferia substancialment.

Quant a la satisfacció amb la xarxa, els adults joves eren lleugerament més propensos a desitjar tenir més gent a les seves vides que els seus homòlegs de mitjana edat. En tot cas, tots dos grups eren més propensos a manifestar el seu desig de tenir "més gent amb qui reunir-se" que "amb qui parlar" o "de la qual rebre ajuda". Aquesta distinció té ramificacions importants per a les intervencions destinades a reduir els sentiments de solitud. Els resultats d'aquesta investigació evidencien que la qualitat no és la quantitat en la composició de les nostres xarxes socials, i que ambdós aspectes impacten en la percepció de solitud i especialment en els adults joves, de manera que les persones joves també poden veure satisfetes les seves necessitats amb pocs però estrets vincles, però, això no obstant, poden continuar percebut solitud i aïllament per la manca de xarxes amb què realitzar activitats i no tant per la manca de xarxes de confiança o ajuda.

Per als autors, comprendre aquestes dinàmiques és un primer pas important per reduir les taxes de solitud i aïllament al llarg de la vida. Una altra troballa amb implicacions per a la investigació, en aquest cas, de les pròpies xarxes socials, és el fet "que les característiques objectives de la xarxa que se solen utilitzar per descriure i examinar les xarxes, incloent-hi la mida o les taxes de participació, poden ser menys importants per als resultats de la soledat i l'aïllament del que s'ha informat anteriorment. En canvi, les avaluacions sobre la pròpia xarxa social, incloent-hi si algú se sent satisfet en el nombre o la qualitat de les connexions a què ha de recórrer per al compromís social o el suport, poden ser un precursor més significatiu de la soledat" (Child i Lawton, 2019, p. 206).

La qualitat no és la quantitat en la composició de les nostres xarxes socials, i ambdós aspectes impacten en la percepció de solitud, i especialment en els adults joves

Afrontament i abordatge de la solitud

Les investigacions dutes a terme en les darreres dècades han contribuït a comprendre la naturalesa de la solitud i amb això a proporcionar les bases per al desenvolupament d'estratègies d'afrontament i abordatge. Els primers estudis es van centrar en les diferències individuals entre persones solitàries i no solitàries. Aquest model de "diferències individuals" de la soledat ha determinat les intervencions de reducció de la soledat fins ara. Específicament, aquestes intervencions s'han centrat en quatre grans categories d'acció: a) les dirigides a corregir els dèficits en les habilitats socials, b) les encaminades a millorar el suport social, c) les orientades a augmentar les oportunitats d'interacció social i d) les centrades en la modificació de la cognició social inadaptada. Potser l'intent més exhaustiu de proporcionar recomanacions amb base empírica per a l'afrontament i l'abordatge de la solitud provinguí de la metaanàlisi realitzada per Masi, Chen, Hawkley i Cacioppo (2011). Els autors van analitzar un ingent nombre d'investigacions a partir de les quals van suggerir que a més de les circumstàncies individuals, l'afrontament i l'abordatge de la soledat havia d'incloure en la seva dinàmica l'evidència que la soledat no és un tret immutable, sinó que pot ser intensificada o millorada per les interaccions socials.

En concret, van descobrir que les persones solitàries tendeixen a estar vinculades a altres persones que se senten soles, un efecte que és més fort en el cas dels amics geogràficament propers, però que fins i tot s'estén a tres graus de separació. A més, les persones no solitàries que estan a prop de persones solitàries tendeixen a tornar-se més solitàries amb el temps, de manera que la solitud opera com a contagi. Finalment, l'anàlisi va revelar que les persones solitàries eren desplaçades de mica en mica a la perifèria de les xarxes socials, com si haguessin estat empeses metafòricament per altres membres de la xarxa. Per a aquests autors, aquests resultats van més enllà del model de diferències individuals de la solitud.

Podríem afirmar que hi ha determinats tipus d'intervenció que tinguin més probabilitats d'èxit que d'altres? Les investigacions analitzades per Masi, Chen, Hawkley i Cacioppo (2011) suggereixen majoritàriament que les intervencions que milloren les oportunitats d'interacció social mitjançant activitats de grup o intervencions basades en el grup tendeixen a tenir més èxit, però els autors assenyalen que tant en els estudis de comparació de grups no aleatoritzats com en els aleatoritzats, les intervencions basades en grups no foren forçosament més eficaces que les intervencions individuals. El simple fet de reunir les persones solitàries pot no donar lloc a noves amistats, ja que els pensaments i comportaments de les persones solitàries els fan menys atractives com a companyes de relació.

Les persones solitàries tendeixen a estar vinculades a altres persones que se senten soles, un efecte que és més fort en el cas dels amics geogràficament propers

Alhora, també van descobrir que les intervencions de reducció de la soledat que abordaven la cognició social inadaptada tenien un efecte més gran en comparació amb les intervencions que abordaven el suport social, les habilitats socials o les oportunitats d'interacció social. Per a Masi, Chen, Hawkley i Cacioppo (2011, p. 259) les persones solitàries “tenen més sensibilitat i vigilància de les amenaces socials, atenen preferentment la informació social negativa i se senten més còmodes amb la informació social negativa, recorden més els aspectes negatius dels esdeveniments socials i tenen més expectatives socials negatives, i és més probable que es comportin de manera que confirmen les seves expectatives negatives”. Aquest bucle, suggereixen, té característiques d'autoprotecció a curt termini però a llarg termini augmenta la càrrega cognitiva, disminueix el funcionament executiu i influeix negativament en la salut i el benestar físic i mental. Així, entre els quatre tipus d'intervenció, el tractament de la cognició social inadaptada és el que més directament aborda aquest bucle de regulació segons la seva anàlisi.

Mentre continuem traient el màxim partit a les noves tecnologies, a les maneres de treballar i a la prestació de serveis, hem de planificar i dissenyar espais per al contacte humà

En tot cas, cada cop som més conscients de la relació entre tenir connexions socials fortes i significatives i portar una vida sana i plena. I veiem que tenir comunitats més connectades significa alhora una societat més cohesionada i pròspera. Els ràpids canvis en les nostres societats han portat formes de connectar-se i comunicar-se que han augmentat virtualment les nostres xarxes socials però que forçosament i paradoxalment no inclouen interacció humana real. Ara és possible passar un dia treballant, comprant, viatjant, connectats amb les empreses i amb els serveis públics, sense parlar amb cap ésser humà. I per a algunes persones això es repeteix dia rere dia. Per això, mentre continuem traient el màxim partit a les noves tecnologies, a les maneres de treballar i a la prestació de serveis, hem de planificar i dissenyar espais per al contacte humà.

Estratègies d'abordatge: el cas de Gran Bretanya

Probablement el compromís més rotund en l'abordatge de la solitud com a problema social sigui el del govern britànic. Theresa May, llavors primera ministra, parlava en aquests termes al pròleg del I Informe sobre la soledat, publicat l'octubre de 2018: *A connected society. A strategy for tackling loneliness – laying the foundations for change.*

La solitud pot afectar qualsevol persona de qualsevol edat i origen, des d'una persona gran que plora la pèrdua de la seva parella fins a un jove que simplement se sent diferent i aïllat dels amics. A més, a mesura que la nostra societat continua evolucionant, els avenços que altrament serien benvinguts també poden augmentar el risc de soledat. Des de treballar de manera més flexible, però també sovint a distància, fins a fer les nostres compres per Internet, l'escalfor del contacte humà corre el risc de desaparèixer de les nostres vides. A les nostres comunitats hi ha persones que poden passar dies, setmanes o

fins i tot un mes sense veure un amic o familiar. Hi ha persones que troben a faltar la companyia d'alguna companyia, el suport d'una veu amiga o simplement algú que els faci somriure o riure per aixecar l'ànim. Aquesta pèrdua de contacte social és increïblement perjudicial per a la nostra humanitat i per a la salut i el benestar de tots els afectats. De fet, les investigacions demostren ara que la solitud és tan perjudicial per a la nostra salut física com el tabaquisme. (p. 2)

Aquesta declaració de principis suposa el primer pas necessari per a l'afrontament i l'abordatge de la soledat, la presa de consciència de la soledat com a problema social. El Govern britànic ho va reconèixer, i per aquest motiu va ser el primer govern occidental que va nomenar una ministra principal perquè portés endavant un enfocament intergovernamental per abordar la soledat. La creació d'aquest ministeri és la cristallització d'una idea, encunyada per Jo Cox, la parlamentària laborista assassinada el juny del 2016 abans del referèndum en què es va votar la sortida del Regne Unit de la Unió Europea. Cox havia creat una Comissió de la Soledat per començar a treballar políticament sobre el problema de la soledat.

El govern va decidir prendre el relleu essent conscient que, tot i que un govern no pot fer amics per les persones, sí que pot generar estructures per fer més natural i fàcil conversar, compartir i confiar en els altres. Pot amplificar les veus que assenyalen la soledat com a problema i donar suport a les solucions que es posen en marxa, pot treballar amb les comunitats i altres sectors en la manera com els barris, els serveis públics, les empreses i els entorns de treball es dissenyen i gestionen perquè tinguin en compte les relacions socials, no només les transaccions eficients.

I aquest compromís va anar acompanyat per l'anunci d'una inversió de 20 milions de lliures de finançament, uns 23 milions i mig d'euros, incloent-hi el Fons de Construcció de Connexions d'11,5 milions de lliures, aproximadament 13 milions i mig d'euros, per donar suport a les organitzacions voluntàries, comunitàries i de caritat per abordar la soledat, aprofitant la feina que ja estaven fent.

Des d'aquest marc de referència les accions del govern s'estructurarien al voltant de tres objectius generals. El primer objectiu és el compromís d'exercir un paper tractor en la millora de la base empírica per comprendre millor les causes de la soledat, el seu impacte i les bones pràctiques per abordar-la. El segon objectiu és integrar la solitud a totes les polítiques governamentals, reconeixent l'àmplia gamma de factors que poden augmentar els sentiments de solitud i donar suport al benestar social i la resiliència de les persones. L'estratègia inclou una sèrie de polítiques transversals que beneficien el conjunt de la societat, ja que garanteix que el govern tingui en compte la importància de les relacions socials en l'elaboració de les seves polítiques. El tercer objectiu és establir un debat nacional sobre la solitud, per conscienciar sobre els seus efectes i ajudar a combatre'n l'estigma. La finalitat és

El Govern britànic va nomenar una ministra principal perquè portés endavant un enfocament intergovernamental per abordar la soledat

La finalitat és aconseguir que la ciutadania interioritzi la importància de cuidar les nostres connexions socials i comprendre que són clau per al nostre benestar

aconseguir que la ciutadania interioritzi la importància de cuidar les nostres connexions socials i comprendre que són clau per al nostre benestar, entrant en la tercera generació de cures després de la cura de la salut física i la salut mental.

Tal com es diu a l'informe, aquesta estratègia no mira de resistir-se als canvis de la societat ni de fer retrocedir el temps.

El que fa és estudiar allò que es pot fer per donar suport a les relacions socials en aquest context canviant. Es basa en els punts forts que tenim com a nació, incloses les nostres sòlides institucions del sector públic, privat i del voluntariat, així com les grans contribucions quotidianes que la gent fa a les seves comunitats. Alhora, examina els canvis que podem introduir a les nostres organitzacions, les nostres infraestructures i la nostra cultura. (Gov. UK, 2018, p. 6)

També són conscients que per aconseguir-ho es requereix un canvi a tota la societat, un govern no pot fer aquest canvi per si sol, totes les persones han de poder exercir un paper en la construcció d'una societat més connectada socialment, i ser conscients que es tracta d'un procés llarg.

Metodologia emprada en el projecte britànic contra la soledat

Tot el projecte està guiat per una sèrie de principis rectoros que pivoten al voltant de dos conceptes clau: coordinació i connectivitat social. Potser aquest darrer és el terme més innovador, un terme traslladat del món digital a l'àmbit social i que s'entén en aquest àmbit com la capacitat de desenvolupar una connexió, una comunicació, un vincle. La connectivitat passa a ser així l'eina que fomenta la col·laboració eficient en els projectes, donant ales a la creativitat i potenciant la comunicació interna per millorar la motivació dels agents implicats.

Al voltant d'aquests conceptes es despleguen els principis que han guiat el desenvolupament de l'estratègia britànica contra la solitud:

- Treballar en col·laboració amb les empreses, el sector sanitari, l'administració local, el sector del voluntariat i la societat civil en general, reconeixent que el govern pot actuar com un catalitzador important, però que tots hem d'actuar per reduir la solitud de forma eficaç.
- La voluntat de provar, repetir i aprendre a mesura que el govern avança en el seu enfocament, reconeixent les limitacions de la base de proves existent.
- Garantir un enfocament veritablement transversal i interdepartamental, reconeixent que això és crucial per abordar la soledat amb eficàcia.

- Centrar-se en els factors clau que empenyen les persones a sentir-se soles sovint, juntament amb una acció preventiva que pot beneficiar la societat en general. Aquests factors es basen en l'anàlisi de les dades de la investigació, que identifica les transicions i circumstàncies vitals en què les persones corren el risc de sentir-se soles amb més freqüència.
- Reconèixer la importància dels enfocaments personalitzats i les solucions locals per abordar la soledat. Això és vital atesa la naturalesa complexa i subjectiva de la soledat.

I en aquesta estratègia comuna les organitzacions públiques, socials i sanitàries, el voluntariat i el tercer sector, són considerats pel govern britànic peces clau que tenen un paper vital ja que són les que detecten i treballen directament sobre l'impacte de la soledat en les persones. Això és perquè la solitud, com hem vist al llarg d'aquest article, està estretament relacionada amb una altra sèrie de problemes, com són els problemes de salut mental, la necessitat de cures o la desocupació, entre d'altres. La solitud en aquests casos pot ser tant un símptoma com una causa.

Per tant, el govern britànic, en col·laboració amb les autoritats locals, les empreses i la societat civil, es proposa millorar la manera com aquestes organitzacions posin en contacte les persones que corren el risc d'experimentar solitud amb el suport específic que necessiten, garantint que tots els centres de salut comunitaris puguin oferir serveis de prescripció social i explorant la manera com un altre personal de primera línia pugui també dirigir les persones de manera eficaç cap al suport que necessiten.

Arreu del país ha sorgit un model bàsic d'esquemes de connectors de prescripció social en què participen persones, anomenades *treballadors d'enllaç*, que connecten les persones amb grups i activitats comunitàries en funció de les necessitats personals. Aquests programes es planifiquen i es dissenyen entre les comissions creades *ad hoc* als centres de salut comunitaris i les autoritats locals, amb la participació d'organitzacions del tercer sector i persones voluntàries. Un cop detectada la situació, el treballador d'enllaç i la persona elaboren junts un pla basat en allò que importa a la persona, per presentar-li els grups comunitaris, els serveis i el suport dins de la seva àrea local. L'objectiu és ajudar les persones a superar el sentiment de soledat tot posant-les en contacte amb activitats i programes de suport a la zona. Això pot incloure múltiples activitats ajustades a les seves capacitats i gustos, però també assessorament sobre habitatge o ocupació, per exemple. La prescripció social s'entén, així, com una manera d'ajudar les persones a prendre mesures actives per cercar suport i comprometre's amb les comunitats.

D'aquesta manera, l'operativitat de l'estratègia britànica contra la solitud descansa fonamentalment sobre la prescripció social i la figura del treballador d'enllaç, tot i que consideren que cal continuar treballant per desenvolupar la base de proves sobre l'impacte de la prescripció social, les avaluacions realitzades dels programes individuals suggereixen que pot millorar els

Arreu del país ha sorgit un model bàsic d'esquemes de connectors de prescripció social en què participen persones, anomenades *treballadors d'enllaç*, que connecten les persones amb grups i activitats comunitàries en funció de les necessitats personals

resultats per a les persones i reduir la pressió sobre el sistema nacional de salut. A l'informe tècnic de Poleey i Pilkington (2017) sobre l'evidència de l'impacte de la prescripció social a la demanda de l'atenció mèdica i els seus costos, van descobrir una mitjana d'un 28% menys de consultes al metge de família i un 24% menys d'assistències a urgències en els casos en què el servei connector de prescripció social funcionava bé.

La resposta específica del projecte a les soledats juvenils

Una de les prioritats de l'estratègia britànica contra la soledat és, juntament amb l'abordatge de la soledat en la gent gran, l'abordatge de la soledat en els joves. Tal com mostrava l'estudi més important sobre la prevalença de la soledat entre els adults al Regne Unit realitzat per Víctor i Yang (2012), la soledat mostrava una distribució no lineal en forma d'*U*, essent els menors de 25 anys i els més grans de 65 anys els que tenien nivells més alts de solitud.

Així, per al govern britànic els adults més joves, d'entre 16 i 24 anys, corren un risc especial de sentir-se sols amb més freqüència, entenent que pot ser a causa del desenvolupament psicològic o de les nombroses transicions experimentades pels joves en un breu període de temps. Els primers passos en l'estratègia per a l'abordatge de la soledat en els joves se centren en dos àmbits, considerats com a fonts de soledat principals en aquest grup d'edat: l'assetjament escolar i els problemes familiars.

En el I Informe del 2018 ja s'hi afirmava, basant-se en múltiples investigacions, que, per exemple, el 40% dels joves britànics havien estat assetjats en els darrers dotze mesos. El reconeixement d'aquesta realitat ha suposat la injecció de milions de lliures al Departament d'Educació per donar suport al programa Aliança contra l'Assetjament, l'objectiu prioritari del qual és reduir l'assetjament a infants i adolescents amb necessitats educatives especials i discapacitats, així com ajudar a prevenir i a donar resposta a l'assetjament homofòbic, bifòbic i transfòbic a les escoles.

L'altre àmbit del benestar familiar és considerat també crucial per prevenir la solitud en els joves. Les investigacions demostren que la solitud dels pares és un factor que prediu la solitud dels seus fills durant els anys escolars. La criança també es converteix en font de solitud, sobretot per a aquelles persones que l'exerceixen en solitari. Segons l'informe del 2018, més del 40% de les mares menors de 30 anys se senten soles sovint o sempre. Atesa la importància de prevenir aquests efectes, l'acció del govern britànic va incloure la creació d'un nou grup ministerial intergovernamental que té com a objectiu dissenyar les formes més eficaces de millorar el suport a la família durant els primers anys (de 0 a 2 anys), que són especialment crucials per prevenir la solitud entre els nous pares.

Els primers passos en l'estratègia per a l'abordatge de la soledat en els joves se centren en dos àmbits: l'assetjament escolar i els problemes familiars

Per a dur a terme aquestes estratègies, el Govern està disposat a coproduir amb els joves les solucions a la solitud juvenil. El Ministeri d'Educació, Cultura, Mitjans de Comunicació i Esport està creant un grup nacional de joves comissaris i inspectors perquè els joves participin directament en els serveis nacionals que els afecten. El Ministeri ha creat i ha invertit al voltant d'un milió de lliures, aproximadament un milió dos-cents mil euros, en el Centre per a l'Impacte de la Joventut, que revisa i construeix la base de proves de l'eficàcia dels serveis per a joves.

A partir d'aquí, el Departament d'Educació abordarà la soledat dels joves mitjançant les accions següents:

- A partir de setembre del 2020, les escoles hauran d'impartir una nova educació sobre les relacions, amb orientacions que incloguin la soledat.
- Noves orientacions en línia per ajudar els centres escolars a fer accessibles les seves instal·lacions al públic en general.
- Suport a l'aprenentatge dels joves amb necessitats educatives especials o discapacitats.
- Guia de bones pràctiques sobre les pràctiques laborals per a joves amb necessitats educatives especials o discapacitats.
- Suport a la salut mental i un nou grup de treball per als estudiants que s'incorporen a la universitat, especialment el primer any.
- Continuitat de les millores en el suport a les persones que abandonen les cures i que corren el risc d'estar soles, després de l'estratègia per als qui abandonen les cures.
- Ampliar el suport de l'assessor personal a totes les persones que abandonen l'assistència fins als vint-i-cinc anys.
- Continuitat del programa pilot "Restar a prop" en vuit àrees locals, per tal d'estendre el programa a nivell nacional.
- Proporcionar cinc milions de lliures esterlines per provar els bons d'impacte social en l'execució de tres contractes de pagament per resultats, per als programes destinats a donar suport als joves que abandonen el sistema d'atenció que no són a l'educació, l'ocupació o la formació o que corren el risc d'esdevenir NEET (ni treballa, ni estudia, ni rep formació).
- Sis milions de lliures de finançament per a dos projectes del Programa d'Innovació per a persones que abandonen l'assistència: el projecte Lifelong Links del Family Rights Group i el projecte Local Area Coordinator de Derby, tots dos centrats en la reducció de l'aïllament i la soledat entre les persones que abandonen l'assistència.

Breus apunts sobre les estratègies d'abordatge a Catalunya

Malgrat que no és finalitat d'aquest article analitzar les estratègies d'abordatge d'altres països, cal almenys introduir, encara que sigui breument, uns apunts sobre les iniciatives que s'estan duent a terme a Catalunya, concretament a Barcelona.

El projecte “Radars” és una xarxa veïnal que, coordinada amb l'Ajuntament de Barcelona i el teixit associatiu, dedica els seus esforços a la prevenció i detecció de situacions de risc de la gent gran, especialment de les persones que viuen soles

El projecte “Radars” és una de les iniciatives més veteranes, creat el 2008 al barri de Grassot-Gràcia Nova de Barcelona, és una xarxa veïnal que, coordinada amb l'Ajuntament de Barcelona i el teixit associatiu, dedica els seus esforços a la prevenció i detecció de situacions de risc de la gent gran, especialment de les persones que viuen soles, tractant de cuidar-les, fer que se sentin segures i millorant-ne el benestar. Tot i que es va iniciar en un sol barri, actualment gràcies al seu bon funcionament el projecte està consolidat en 53 barris de la ciutat i s'espera que augmenti.

El projecte “Radars” funciona amb la complicitat de les veïnes i veïns del barri, dels comerços de proximitat i les farmàcies, els tres agents als quals s'anomena *radars*. Els radars tenen cura de la gent gran del barri tot estant atents a la seva dinàmica diària, i amb una mirada sensible i respectuosa: si detecten algun canvi important es posen en contacte amb el centre de serveis socials corresponent. Altres veïns i veïnes també hi poden participar, però a través de la Plataforma de Seguiment Telefònic. Truquen periòdicament a la gent gran amb l'objectiu d'establir una relació de confiança i vincular-los amb l'entorn. Els centres de salut i altres agents del territori com els casals, centres cívics, entitats de voluntariat, entre d'altres, també s'impliquen a la xarxa per facilitar la incorporació de les persones grans i evitar-ne l'exclusió.

Hi ha una certa autonomia en el funcionament del projecte a cada barri d'acord amb la seva configuració i la seva naturalesa, per tant, “Radars” es desplega segons les característiques de cada territori. No obstant això, hi ha uns espais habituals i comuns a tots els barris participants del projecte, que són: els radars veïnals, comercials i farmàcies; la *Taula de radars*, un espai de planificació i intercanvi entre veïnes i veïns; la Plataforma de Seguiment Telefònic; la detecció porta-a-porta, tasca realitzada per voluntaris de la Creu Roja; i les acollides i acompanyaments de persones grans a les activitats dels barris per part de voluntaris.

Aquestes iniciatives són el reflex de la preocupació sobre la gravetat del problema i del fet que la soledat està afectant capes de la població cada cop més extenses

A més del projecte “Radars” i sota l'empremta de l'Horitzó 2030, l'Ajuntament de Barcelona està desenvolupant un paquet de mesures com a estratègia municipal que té com a objectiu actuar de manera transversal contra la solitud no desitjada en tots els serveis públics de la ciutat. L'estratègia s'emmarca en el Pla d'Accions 2020-2030, estructurat en quatre eixos: 1) sensibilitzar i generar coneixement sobre l'impacte de la solitud; 2) desplegar recursos i serveis; 3) reestructurar la ciutat i els espais comunitaris per fer front a la solitud; i 4) adaptar el funcionament de la mateixa institució municipal.

El motor d'aquest pla és el desplegament i el desenvolupament de setanta-una iniciatives per abordar aquesta situació. L'estratègia té la virtut de voler actuar transversalment en tots els serveis públics, però també de fomentar la reflexió i el debat públic, expert i acadèmic al voltant de la soledat. Aquestes iniciatives són el reflex de la preocupació sobre la gravetat del problema i del fet que la soledat està afectant capes de la població cada cop més

extenses. Amb “Radars” s'intentava pal·liar la soledat de les persones grans però entesa com un indicador més d'exclusió social, però aquest nou plantejament d'accions entén que és una qüestió de societat, de com construïm la nostra vinculació i que la soledat és un problema inter-generacional que pot aparèixer en qualsevol etapa de la vida. Per això, entre totes aquestes iniciatives podem trobar, per exemple, la creació d'un joc per pal·liar la solitud dels infants, l'oferiment del servei Vincles+, una guia sobre la soledat per a professionals de la joventut, o la creació de tres nous espais comunitaris per millorar el benestar emocional, entre d'altres.

Arantxa Rodríguez-Berrio
Facultat de Ciències Socials i Humanes
Universitat de Deusto
arodrig@deusto.es

Usue Beloki Marañón
Facultat de Ciències Socials i Humanes
Universitat de Deusto
usue.beloki@deusto.es

Amaia Mosteiro Pascual
Facultat de Ciències Socials i Humanes
Universitat de Deusto
amaia.mosteiro@deusto.es

Emma Sobremonde de Mendicuti
Facultat de Ciències Socials i Humanes
Universitat de Deusto
emma.sobremonde@deusto.es

Bibliografia

Ajuntament de Barcelona (2022, 27 de gener). *Proyecto de acción comunitaria Radars*.

<https://ajuntament.barcelona.cat/serveissocials/es/canal/projecte-daccio-comunitaria-radars>

Ajuntament de Barcelona (2022, 27 de gener). *Estrategia municipal contra la soledad*.

<https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/es/barcelona-contra-la-soledad/estrategia-municipal-contra-la-soledad>

Cacioppo, J. T., Cacioppo, S. i Boomsma, D. I. (2014). Evolutionary mechanisms for loneliness, *Cognition & Emotion*, 28(1), 3-21.

<https://doi.org/10.1080/02699931.2013.837379>

Child, S. T. i Lawton L. (2019). Loneliness and social isolation among young and late middle-age adults: Associations with personal networks and social participation. *Aging Ment Health*, 23(2), 196-204. <https://doi.org/10.1080/13607863.2017.1399345>

Department for Digital, Culture, Media and Sport, UK government (2018). *A connected society. A strategy for tackling loneliness – laying the foundations for change*. <https://www.gov.uk/government/publications/a-connected-society-a-strategy-for-tackling-loneliness>

Hawkley L. C. i Cacioppo J. T. (2010). Loneliness matters: a theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Ann Behav Med*. 40(2), 218-27. <https://doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8>

Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., Baker, M., Harris, T. i Stephenson, D. (2015). Loneliness and social isolation as risk factors for mortality: a meta-analytic review. *Perspect Psychol Sci*, 10(2), 227-37. <https://doi.org/10.1177/1745691614568352>.

Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D. A., Schwarz, N. i Stone, A. A. (2004). A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method. *Science*, 306(5702), 1776-1780. <https://doi.org/10.1126/science.1103572>

Luhmann, M. i Hawkley, L. C. (2016). Age differences in loneliness from late adolescence to oldest old age. *Developmental Psychology*, 52(6), 943–959. <https://doi.org/10.1037/dev0000117>

Masi, C. M., Chen, H. Y., Hawkley, L. C. i Cacioppo, J. T. (2011). A meta-analysis of interventions to reduce loneliness. *Pers Soc Psychol Rev*, 15(3), 219-66. <https://doi.org/10.1177/1088868310377394>

Nicolaisen M. i Thorsen K. (2014). Who are Lonely? Loneliness in Different Age Groups (18–81 Years Old). Using Two Measures of Loneliness. *The International Journal of Aging and Human Development*, 78(3), 229–257. <https://doi.org/10.2190/AG.78.3.b>

Nikitin, J. i Freund, A. M. (2017). Social motives predict loneliness during a developmental transition. *Swiss Journal of Psychology*, 76(4), 145–153. <https://doi.org/10.1024/1421-0185/a000201>

Perlman, D. i Peplau, L. A. (1981). Toward a Social Psychology of Loneliness. Dins: R. Gilmour & S. Duck (Eds.). *Personal Relationships in Disorder* (p. 31-56). London Academic Press. <https://peplau.psych.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/141/2017/07/Perlman-Peplau-81.pdf>

Pinquart M. i Sorensen S. (2001). Influences on Loneliness in Older Adults: A Meta-Analysis. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(4), 245–266. https://doi.org/10.1207/S15324834BASP2304_2

Polley, M., Bertotti, M., Kimberlee, R., Pilkington, K. i Refsum, C. (2017). A review of the evidence assessing impact of social prescribing on healthcare demand and cost implications. University of Westminster. <https://westminsterresearch.westminster.ac.uk/download/e18716e6c96cc93153baa8e757f8feb602fe99539fa-281433535f89af85fb550/297582/review-of-evidence-assessing-impact-of-social-prescribing.pdf>

Victor, C. R. i Yang, K. (2012). The Prevalence of Loneliness Among Adults: A Case Study of the United Kingdom. *The Journal of Psychology*, 146:1-2, 85-104. <https://doi.org/10.1080/00223980.2011.613875>

Von Soest, T., Luhmann, M. i Gerstorf, D. (2020). The development of loneliness through adolescence and young adulthood: Its nature, correlates, and midlife Outcomes. *Developmental Psychology*, 56(10), 1919–1934. <https://doi.org/10.1037/dev0001102>

Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://psycnet.apa.org/record/1974-22306-000>

Resum

L'article presenta el procés de creació de la Guia per a la prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i joves en situacions de soledat per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona, en el marc de l'Estratègia Municipal contra la Soledat 2020-2030. Exposa la reflexió de partida que justifica la necessitat d'acompanyar adolescents i joves amb aquest sentiment de soledat o vivència d'aïllament social i el procés de debat, contrast i elaboració d'aquest recurs adreçat al conjunt dels professionals que treballen amb aquests col·lectius. Es descriu, també, l'estructura i el contingut de la guia amb la finalitat d'oferir estratègies concretes i pautes que esdevinguin útils als professionals de l'àmbit de l'adolescència i la joventut.

Paraules clau

Adolescents, joves, soledat, solitud, aïllament social, guia.

La prevención, detección y
acompañamiento de
adolescentes y jóvenes en
situaciones de soledad

El artículo presenta el proceso de creación de la Guía para la prevención, detección y acompañamiento de adolescentes y jóvenes en situaciones de soledad por encargo del Ayuntamiento de Barcelona, en el marco de la Estrategia Municipal contra la Soledad 2020-2030. Expone la reflexión de partida que justifica la necesidad de acompañar a adolescentes y jóvenes con este sentimiento de soledad o vivencia de aislamiento social y el proceso de debate, contraste y elaboración de este recurso dirigido al conjunto de los profesionales que trabajan con estos colectivos. Se describe, también, la estructura y el contenido de la guía con el fin de ofrecer estrategias concretas y pautas que sean útiles a los profesionales del ámbito de la adolescencia y la juventud.

Palabras clave

Adolescentes, jóvenes, soledad, aislamiento social, guía.

Prevention, detection and
guidance for adolescents and
young people in situations of
loneliness

The article describes the process of creating the Guía para la prevención, detección y acompañamiento de adolescentes y jóvenes en situaciones de soledad [Guide for prevention, detection and guidance of adolescents and young people in situations of loneliness], commissioned by Barcelona City Council within the framework of the Municipal Strategy against Loneliness 2020-2030. Its starting-point is the need to provide guidance for adolescents and young people that have these feelings of loneliness or experience of social isolation. It then describes the process of debate, testing and development of this resource, which is aimed at those who work with these groups. The article also includes a description of the structure and content of the guide with a view to suggesting specific strategies and guidelines that can be useful to professionals engaged in the field of adolescence and youth.

Keywords

Adolescents, young people, loneliness, social isolation, guide.

Com citar aquest article:

Soler-Masó, P., Iglesias Vidal, E. i Espona Barcons, B. (2022).

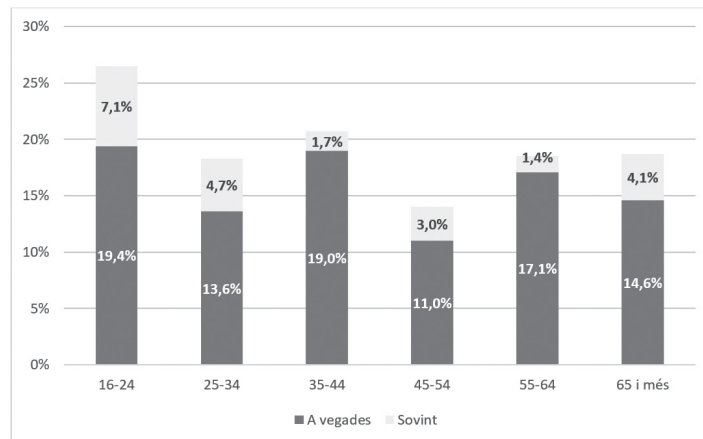
La prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i joves en situacions de soledat.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 80, p. 59-78.

Introducció

La soledat és un fenomen que pot afectar també les persones adolescents i joves, tot i que aquesta no és la visió més habitual que es té, ja que normalment es relaciona amb etapes més avançades de la vida d'una persona, especialment durant la vellesa (Rueda, 2018). Però les evidències demostren que no és així, ja que la soledat és un fenomen transversal al llarg de la vida. Les dades de l'Enquesta Òmnibus realitzada el mes de juny de 2020 des de l'Ajuntament de Barcelona assenyalen que el 26,5% de les persones joves de Barcelona d'entre 16 i 24 anys se senten soles sovint o a vegades, seguides de les persones adultes d'entre 35 i 44 anys (20,7%) i de les persones grans de més de 65 anys (18,7%) (Ajuntament de Barcelona, 2020). Vegeu taula 1.

Taula 1. Sentiment de soledat segons l'edat - Barcelona 2020

Font: Ajuntament de Barcelona, a partir de dades de l'Enquesta Òmnibus 2020.

La soledat és considerada per l'OMS una de les epidèmies més importants del segle XXI

En aquest cas concret, les persones joves manifesten sentir o patir aquest sentiment de soledat amb una proporció més gran que les persones de més edat. I és que la soledat és considerada per l'OMS una de les epidèmies més importants del segle XXI (World Health Organization, 2021; Organització Mundial de la Salut, 2015). Per això es considera un repte per a tota la societat, i l'àmbit de les polítiques locals és assenyalat com un dels espais on es poden impulsar actuacions estratègiques per fer-hi front.

Convé diferenciar, però, la soledat de l'aïllament social, tot i que poden estar estretament relacionats. La soledat s'entén com un desajust entre la quantitat i la qualitat de les relacions socials que tenim i les que voldríem tenir. Una de les definicions més referenciades és la que formulen De Jong Gierveld, Van Tilburg i Dykstra (1987) quan la defineixen com una situació experimentada

per l'individu com una manca desagradable o inadmissible de (qualitat de) certes relacions. Fa referència, doncs, a situacions en què el número de relacions existents és menor del que es considera desitjable o admissible, així com també situacions en què la intimitat que es desitja no s'ha assolit. Es tracta d'un sentiment subjectiu i poc desitjat; una percepció subjectiva de la persona respecte de les seves expectatives. Això vol dir que estar sol o sola no necessàriament és indicador de patir soledat. Alhora implica que persones amb vides molt similars puguin tenir diferents vivències i sentiments (Killeen, 1998). Segons el mateix autor, l'autoimatge i l'autoconcepte, per exemple, són elements que poden influir en aquest sentiment. L'aïllament social, en canvi, es pot concebre quan la xarxa familiar o d'amistats d'una persona és petita, o està allunyada, o suscita poca confiança de donar suport en cas de necessitat (Yanguas et al., 2019). Es tracta d'un estat objectiu, que fa referència a la xarxa social de cada persona i a la freqüència de contactes. Es relaciona directament amb la pèrdua de xarxa social i la síndrome de Hikikomori (Binaghi, 2020; Álvarez de Mon et al., 2019; Berman & Rizzo, 2018).

Des del 2020 l'Ajuntament de Barcelona va establir l'*Estratègia municipal contra la soledat 2020-2030*. Una de les línies establertes es concreta a "Desplegar recursos i serveis per prevenir, detectar i atendre les situacions de soledat" (Ajuntament de Barcelona, 2021). I l'objectiu que es proposa és justament "Dotar d'eines a professionals que estan en contacte amb persones per detectar, prevenir i intervenir en casos de soledat, especialment pel que fa a la intervenció en escenaris de transició vital que impliquen un major nivell de risc en relació amb la soledat". La situació apuntada inicialment a la ciutat de Barcelona i l'estratègia municipal establerta per fer-hi front són el punt de partida de la guia i el treball que aquí es presenta. Es parteix d'una visió transversal per a totes les àrees de l'Ajuntament amb la voluntat de disposar de material i d'estratègies adequades per donar resposta als i les joves que es troben en aquesta situació. La guia es proposa, doncs, com un recurs per facilitar que la mirada de la soledat estigui present en la intervenció amb les persones adolescents i joves. Per això es pretén que inclogui i concreti orientacions pràctiques per als diferents professionals que s'adrecen a aquest col·lectiu des de diferents serveis i alhora ajudi a l'establiment de vincles que permetin lluitar contra la soledat en el període de l'adolescència i la joventut.

La *Guia per a la prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i joves en situacions de soledat* (Soler, Iglesias i Espona, 2021) es concep com un material útil per a la consulta i orientació específica pel que fa a situacions de soledat o aïllament social. Ha de constituir un eix de treball més, ja sigui des de propostes de prevenció i detecció o des de propostes de seguiment i acompanyament. Per això es creu essencial afavorir la presa de consciència per part dels diferents professionals i contribuir a la incorporació d'aquesta mirada en el conjunt de les polítiques de joventut.

Convé diferenciar la soledat de l'aïllament social, tot i que poden estar estretament relacionats

La soledat com a vivència i sentiment entre les persones adolescents i joves

La incorporació de la mirada de la soledat sobre la pràctica socioeducativa durant l'adolescència i la joventut requereix de coneixement sobre el fenomen de la soledat, les seves causes i conseqüències i els factors de protecció i de risc davant d'aquestes situacions. Ferrara *et al.* (2020) apuntaven recentment a la revista de l'Associació Pediàtrica Europea que el fenomen *hikikomori* afecta adolescents i adults joves que decideixen aïllar-se del món exterior, sovint a causa de condicions de risc preexistents. Explicaven que aquestes persones es tanquen durant dies, mesos o inclús anys. En aquest sentit, els membres de l'Associació Europea de Pediatria sobre pediatria social insisteixen en la importància de la prevenció, la detecció precoç i la gestió dels diversos problemes de comportament, desenvolupament i funcionament social que porta implícit aquest fenomen.

La naturalesa de la soledat en els i les joves està vinculada a experiències de frustració i incerteses en la transició cap a l'etapa adulta

Podem trobar situacions en què persones joves no semblin trobar-se soles i siguin les que més pateixin la soledat. El coneixement que els professionals tinguin d'aquests adolescents i joves, així com dels factors i indicadors que poden alertar d'aquesta situació, els pot ser de molta ajuda. Entre altres raons, perquè es tracta d'un sentiment i una vivència molt relacionada amb el moment de transició vital quan és fàcil que pugui manifestar-se d'alguna manera en molts adolescents i joves. L'estudi *La soledat de les persones joves*, realitzat a partir de l'Enquesta a la Joventut de Barcelona 2020, assenyala que la naturalesa de la soledat en els i les joves està vinculada a experiències de frustració i incerteses en la transició cap a l'etapa adulta (Mari-Klose i Escapa, 2021).

El *hikikomori* és un terme japonès que podem relacionar amb l'aïllament social i que pot ser una conseqüència de la situació de soledat i del context social i cultural que experimenten alguns joves, entre altres causes (Berman i Rizzo, 2019). No és una problemàtica exclusiva de la cultura japonesa sinó que aquesta patologia s'ha estès a molts altres països, inclòs Espanya (Álvarez de Mon, Pereira Sánchez, de Anta i Quintero, 2019; Malagón-Amor, Córcoles-Martínez, Martín-López i Pérez-Solà, 2015; Ovejero, Caro-Cañizares, de León-Martínez i Baca-García, 2014; Latorre, Calvo i Ruiz, 2016), i la seva presència és un clar indicador d'una malaltia social que té molt a veure amb el nostre estil de vida i l'exigència social (Voiskunskii i Soldatova, 2019; Hamasaki, Pionnié-Dax, Dorard, Tajan i Hikida, 2020). Es tracta, doncs, d'una forma extrema d'aïllament social.

Cal tenir en compte que la soledat és una realitat sovint amagada, poc acceptada socialment (Killeen, 1998), i probablement per això oblidada o considerada una problemàtica que bàsicament afecta les persones grans que *es queden soles*. Si bé aquesta percepció és real, cal dir que hi ha moltes altres persones, entre elles adolescents i joves, que també pateixen aquest senti-

ment. L'estudi realitzat per la Càtedra Amoris Laetitia en col·laboració amb la Fundació Casa de la Família el gener del 2020 (just abans de l'impacte de la pandèmia), centrat en la Comunitat de Madrid (Vidal i Halty, 2020), conclou que el sentiment de soledat augmenta a mesura que s'és més jove, anant del 14,7% entre les persones majors de 60 anys al 31% en els joves menors de 30 anys. Així doncs, segons aquest estudi el sentiment de soledat és doble entre les persones joves, i confirma també que els joves se senten menys satisfets amb la seva vida (54,6% de satisfacció en els joves davant una mitjana del 70% en el conjunt de la població) i que pateixen més aïllament social (5% en el cas dels joves i 3% de mitjana en el conjunt de la població). També la soledat intensa en el treball la pateixen més els treballadors joves (8%). D'alguna manera es reforça la tendència assenyalada en els resultats de l'Enquesta Òmnibus de l'Ajuntament de Barcelona, que ja hem presentat a l'inici d'aquest article, i s'accentua l'impacte entre els joves. Des d'una perspectiva internacional i comparada, aquesta és una tendència que té lloc a altes contextos. Per exemple, al Regne Unit també s'evidencia que són les persones joves les que se senten soles amb més freqüència (Government UK, 2018). Va ser aquest mateix país el pioner alhora de crear, l'any 2018, un Ministeri contra la Soledat i dissenyar la seva pròpia Estratègia Nacional contra la soledat.

Davant el fenomen de la soledat és important afegir-hi una mirada antropològica. Hi ha diferències culturals importants en la vivència d'estar en situació de soledat, o en com s'analitzen i quin valor tenen les relacions socials (de Jong & Van Tilburg, 2006; Killeen, 1998). En països de l'àrea mediterrània, per exemple, es valora molt la família i les amistats, però en alguns països de contextos anglosaxons, el fet d'estar separats de la família i els amics i fer molts canvis de residència al llarg de la vida es veu com un fet normal i, per tant, la vivència subjectiva que es té és molt diferent. És important saber contextualitzar bé les identifications culturals de cada família i ser respectuosos amb les formes de pensar i viure de cada persona i identitat cultural. De fet, estar sol o sola, ja hem comentat que no és sinònim de patir soledat.

La soledat també pot generar i pot ser la causa de diverses problemàtiques (Killeen, 1998) i alhora pot ser també la conseqüència d'algunes d'aquestes mateixes problemàtiques. Aquest pot ser el cas de l'aïllament social. Cal, per tant, realitzar l'anàlisi concreta i destriar les causes i les conseqüències de cada situació de soledat. Per exemple, moltes persones amb un problema d'alcoholisme pateixen soledat. Ara bé, l'alcoholisme pot ser a la vegada causa i conseqüència de soledat. Es pot començar a beure per omplir el buit que provoca la soledat, però el fet de beure pot fer disminuir el nombre de relacions socials que es tenen. De fet, diferents treballs de Killeen (1998) aborden aquesta mateixa relació de causa – conseqüència amb la soledat a partir d'àmbits com problemes d'ansietat; problemes de salut mental; malalties sensorials; hàbits no saludables; addiccions; nivells alts de tensió o trets de la personalitat com la timidesa. Coincidint amb aquest darrer àmbit, de

La soledat és una realitat sovint amagada, poc acceptada socialment, i probablement per això oblidada o considerada una problemàtica que bàsicament afecta les persones grans que *es queden soles*

Jong & Van Tilburg (2006) constaten que les persones amb poques habilitats socials i pocs recursos psicològics tenen més dificultats per establir i mantenir relacions amb altres persones i, per tant, poden sentir-se soles.

Els factors de risc són les transicions socials, l'aïllament, no tenir ningú amb qui contactar, les diferències de grup, les expectatives socials, la visió d'altres companys, el malestar, les emocions negatives, les experiències destructives anteriors o una imatge negativa d'un mateix

Normalment la soledat és progressiva. Conèixer les possibles causes pot ajudar a una detecció precoç dels elements i factors que incideixen en l'aparició i desenvolupament d'aquesta vivència, establint accions de prevenció (Sundqvist i Hemberg, 2021). És important conèixer els factors de protecció que són els que es reconeixen com a bones estratègies o recursos, ja que afavoreixen la protecció o la prevenció i, per tant, poden actuar com a mecanisme de protecció davant de situacions de risc. Al respecte, el treball educatiu ha de tenir molt present aquestes estratègies i recursos, justament per posar-los en joc i incorporar-los en les pràctiques d'intervenció socioeducativa. També, els factors de risc, que són aquells elements que es poden considerar potencialment determinants en la generació o aparició de situacions o vivències de soledat. Convé tenir-los presents perquè poden ajudar-nos a identificar contextos, situacions o persones que poden trobar-se en una situació que fàcilment pot induir a la soledat o a l'aïllament social. En aquest sentit, el mateix treball de Sundqvist i Hemberg (2021) detecta entre els factors de risc de la soledat involuntària en joves d'entre 17 i 28 anys: les transicions socials, l'aïllament, no tenir ningú amb qui contactar, les diferències de grup, les expectatives socials, la visió d'altres companys, el malestar, les emocions negatives, les experiències destructives anteriors o una imatge negativa d'un mateix.

Finalment, és també important comptar amb una mirada comunitària (Yanguas et al., 2019; Carrera & Bancells, 2018) per lluitar contra la soledat. Aquesta perspectiva àmplia i de conjunt pot aportar molta informació sobre els factors de risc i, sobretot, de protecció. La comunitat esdevé un dels principals factors de protecció (Cevallos, Osiàs i Torrico; 2020). Establir vincles de qualitat i proximitat amb la comunitat és essencial per prevenir situacions de soledat i afavorir la participació dels adolescents i joves (Checkoway et al., 2020; Mandel i Princeswal, 2010). Una comunitat forta, ben enxarxada, amb espais públics que no oblidin la seva funció relacional de qualitat entre els veïns i veïnes, esdevé sens dubte un antídote per aquesta epidèmia. És important promoure barris que cuidin les persones que hi viuen, entenent, tal com comenta Pié (2019), que les cures s'han de reivindicar des d'una perspectiva holística, que tingui en compte tots els espais, actors i activitats de la comunitat, conceptualitzant les cures com una manera de ser amb els altres i d'afrontar problemàtiques conjuntament. Per això és essencial que la perspectiva comunitària sigui un dels eixos vertebradors de tota acció que lluiti contra la soledat.

Metodologia

El procés metodològic d'elaboració de la guia ha estat marcat per la voluntat d'elaborar un recurs pràctic i capaç de respondre a les necessitats dels equips professionals que treballen en l'àmbit de l'adolescència i la joventut. En conseqüència, s'estableixen les següents quatre fases de treball.

- Procés de revisió bibliogràfica, tant de fonts d'informació i documents proporcionats per l'Ajuntament de Barcelona, com d'altres fonts recopilades a partir de la recerca bibliogràfica realitzada. La cerca es realitza a partir de les paraules clau *joves*, *soledat*, *aïllament social*, *xarxa social i relacions socials*, i el seu equivalent en castellà i anglès. L'objectiu d'aquesta revisió és doble. Per una banda, aprofundir en el coneixement del fenomen de la soledat i detectar elements que actuen com a factors de risc i de protecció de situacions de soledat en aquests col·lectius. I, d'altra banda, recopilar elements d'èxit relatius a pràctiques i experiències internacionals en què s'ha treballat aquesta temàtica, com per exemple el Regne Unit. Tota la informació recollida s'ha classificat en diferents àmbits de la vida de les persones adolescents i joves i també s'ha diferenciat entre aquells elements relatius a l'augment del risc de patir soledat i els que el disminueixen.
- Elaboració d'una primera proposta de recomanacions i orientacions. Per a la seva materialització, s'han considerat les diferenciacions entre els àmbits i els moments d'actuació. És a dir: *abans* que aparegui la situació de soledat, actuacions que tenen a veure amb la prevenció, el diagnòstic i la informació; *durant*, és a dir, un cop s'ha detectat la situació, actuacions que a la pràctica permeten realitzar seguiment i tractament; i *després*, actuacions amb voluntat de seguiment, registre i difusió. Aquest tercer moment s'ha inclòs com un apartat transversal que pot afectar el conjunt de les actuacions.
- Incorporació de l'opinió i les necessitats dels equips professionals susceptibles d'utilitzar la guia. El marc de participació ha estat a través de la jornada "Ens posem les ulleres: la soledat també va de joves", celebrada el dia 11 de desembre de 2020 i organitzada per la Direcció de Serveis d'Infància, Joventut i Persones Grans de l'Ajuntament de Barcelona en el marc de l'Estratègia Municipal contra la Soledat 2020-2030. La jornada va oferir un espai per reflexionar, analitzar i compartir estratègies i recursos per atendre aquestes situacions. Aquest material ha estat una font d'informació i validació de les orientacions i pautes que figuren a la guia. La jornada va permetre donar visibilitat a la necessitat d'incorporar la mirada de la soledat al conjunt d'accions socioeducatives que s'impulsen en l'àmbit de l'adolescència i la joventut. Va estar ben acollida i hi van participar prop de cent cinquanta professionals d'acció social, ensenyament, educació, salut i altres camps de treball amb joves. La me-

Una comunitat forta, ben enxarxada, amb espais públics que no oblidin la seva funció relacional de qualitat entre els veïns i veïnes, esdevé sens dubte un antídote per aquesta epidèmia

metodologia utilitzada fou participativa a partir de la dinamització de deu grups de treball: dos per cada àmbit de la guia i dos d'específics per analitzar i centrar l'atenció en l'afectació de la covid en aquesta temàtica. A partir d'una pauta inicial (vegeu figura 1), els grups formulaven les seves recomanacions i proposaven estratègies connectant la seva acció professional amb els plantejaments de la guia.

- d) Desenvolupament de cadascuna de les orientacions i recomanacions de la guia amb propostes pràctiques que recullin aportacions de la mateixa jornada de treball. En aquest desplegament hi ha hagut diferents variables que hem procurat tenir en compte perquè són determinants a l'hora de parlar de la soledat. No és el mateix un jove de setze anys que un de vint-i-vuit. També la qüestió de gènere condiona aquesta vivència. Així doncs, a l'hora de desenvolupar les orientacions de la guia s'ha procurat tenir presents aquestes perspectives i fer-hi incidència. Un cop ja elaborada una versió més avançada de la guia s'ha procedit a validar-la per part de professionals del Departament de Joventut de l'Ajuntament de Barcelona i del Consell Assessor Científic contra la Soledat (CACCS).

Figura 1: Exemple d'una de les quatre modalitats de fitxes que es van treballar a la jornada "Ens posem les ulleres: la soledat també va de joves"

Àmbit de la persona jove

Es tracta de l'àmbit de vida personal i individual, que defineix la persona jove i des del qual es relaciona amb els altres àmbits. Inclou aquells aspectes que estan més vinculats a les característiques personals de cada adolescent o jove. Hi podem situar els projectes de vida propis, les problemàtiques de salut, els trets de personalitat, la vida quotidiana o la rutina que realitza, la distribució del temps, etc. Per exemple, accions destinades a acompanyar persones adolescents i joves amb problemes de relació o comunicació, o accions que permetin dotar els adolescents i joves d'eines personals que els ajudin a afrontar o detectar situacions d'aïllament o soledat.

Accions de prevenció i detecció de casos d'aïllament o soledat

Són aquelles accions que els professionals realitzen amb l'objectiu de prevenir futures situacions d'aïllament o soledat i que alhora poden servir també per detectar o identificar casos que ja pateixen aquestes situacions. Us demanem que apunteu en aquesta taula aquelles orientacions, pautes, recomanacions o propostes que penseu que es poden fer des d'aquest àmbit (amb la intenció d'incidir sobre la persona adolescent o jove) i que estiguin plantejades, en aquest cas, des de la perspectiva de prevenció o detecció.

Títol (frase o paraules clau)	Explicació breu de la proposta

Accions d'actuació i seguiment de casos d'aïllament o soledat

Són aquelles accions que els professionals realitzen amb l'objectiu d'atendre casos d'aïllament o soledat. Es tracta d'identificar les actuacions, pautes, activitats o processos que cal portar a terme quan hem de donar resposta a adolescents o joves que pateixen aquestes situacions. Us demanem que apunteu en aquesta taula les accions, orientacions, pautes, recomanacions o propostes que penseu que es poden fer des d'aquest àmbit (amb la intenció d'incidir sobre la persona adolescent o jove) i que estiguin plantejades, en aquest cas, des de la perspectiva d'actuació o seguiment.

Títol (frase o paraules clau)	Explicació breu de la proposta

Amb quins recursos comptaríeu?

Ens agradaria conèixer quins recursos de l'entorn (entitats, serveis, etc.) creieu que poden ser útils i seria bo de treballar conjuntament si es detecten situacions de soledat en adolescents i joves.

Font: Jornada "Ens posem les ulleres: la soledat també va de joves". Ajuntament de Barcelona, 2020.

Resultats

A continuació es distingeixen els resultats d'aquest procés de treball segons el moment de la seva realització.

Resultats que es desprenen de les jornades de treball amb professionals

Relatius a perfils de joves

S'identifiquen perfils de joves amb més probabilitat de patir soledat. Concretament, joves migrats amb poca o nul·la xarxa de suport, sense documentació i, per tant, amb dificultats per participar en activitats laborals i acadèmiques. També, persones joves que no estudien o treballen, les que no tenen xarxa d'amistats, les que es troben en una situació econòmica difícil i les persones amb diversitat funcional. En aquest últim cas, s'han detectat situacions que s'han agreujat arran de la pandèmia per covid-19.

Relatius a estratègies per a la detecció, prevenció i seguiment de la soledat

Es proposen estratègies que en comú s'orienten a la generació i cura de relacions entre els professionals i joves i entre ells mateixos. Es considera que la confiança esdevé un factor clau per a l'emergència de situacions de soledat i per al seu acompanyament emocional. També es proposen estratègies que, a partir de la creació de xarxes de suport, s'encaminin a l'escolta activa i el suport entre les famílies de les persones joves que pateixen soledat. En aquesta mateixa direcció, es considera també útil la creació de grups de suport entre les persones joves que pateixen soledat o que comparteixen situacions i experiències que els hi podrien dur. A més, les activitats grupals que generen relacions entre joves, amb o sense el comú denominador de patir soledat, són concebudes pels professionals com a estratègies útils per a la generació de pertinences. També, com l'oportunitat per a treballar factors de protecció i enfortiment de les xarxes interpersonals entre les persones joves. Com a estratègia comuna, es considera que seria útil disposar d'un llistat d'indicadors de risc de soledat, ja que facilitaria la detecció d'aquestes situacions i, per tant, l'actuació àgil en moments específics.

Des d'una perspectiva comunitària, es considera necessari incorporar la visió de les relacions socials al disseny de l'espai públic, ja que si aquest es caracteritza per ser amable i pensat per a la vida en comú, contribueix a la reducció del risc de patir soledat. Els professionals també consideren que la participació en el lleure educatiu de base comunitària esdevé una eina

estratègica de prevenció de la soledat i d'aïllament social. En comú, els i les professionals constaten la necessitat de conèixer amb precisió els recursos de l'entorn tant pel treball col·laboratiu com per orientar els i les joves segons les seves necessitats.

Finalment, els i les professionals assenyalen algunes condicions que al seu entendre garanteixen una millor actuació i acompanyament socioeducatiu: reforçar la detecció a les escoles i instituts, posant l'èmfasi en els moments i processos de transició educativa; promoure l'observació com a estratègia útil per a la detecció de situacions de soledat i potenciar l'ús de les tecnologies i les xarxes socials per apropar-se a les persones joves i fer-ne seguiment, especialment en aquells moments o situacions més crítiques. En resum, els professionals valoren positivament aquells recursos que permeten una relació directa entre joves i professionals a partir d'un accés àgil. Igualment, s'identifica la necessitat de més serveis i suports orientats a la franja de majors de vint anys, ja que es troben de ple en un procés de transició, amb cerca de feina i desig d'emancipació. De fet, s'insisteix en el fet que les dificultats per a la materialització d'una transició real poden esdevenir un factor crític que accentui la vivència de soledat, aspecte reforçat per les dades obtingudes en la mateixa enquesta a la joventut de Barcelona 2020 (Marí-Klose i Escapa, 2021).

Resultats globals: la guia com a producte final

Del conjunt del procés realitzat s'ha materialitzat una guia senzilla amb un format que pretén promoure'n la consulta pràctica. Després d'una primera part que introdueix la soledat, es presenten un total de trenta-una orientacions i recomanacions a partir de quatre àmbits connectats entre ells. Considerant que el concepte de soledat es troba estretament vinculat a les relacions socials que cada persona estableix, s'ha tingut en compte aquest criteri a l'hora d'ordenar i presentar les orientacions i pautes. Concretament, les orientacions tenen a veure tant amb accions que afecten la persona adolescent o jove, com també amb propostes que impliquen les persones properes al seu entorn i al context on es produeixen les relacions. Els àmbits que finalment ordenen l'estructura de la guia són:

- *Àmbit de la persona jove*: es tracta de l'àmbit de vida personal i individual, que defineix la persona jove i des del qual es relaciona amb els altres àmbits. Inclou aquells aspectes que estan més vinculats a les característiques personals de cada adolescent o jove. S'hi poden situar, per exemple, els projectes de vida propis, les problemàtiques de salut, els trets de personalitat, la vida quotidiana, les rutines o la distribució del temps.
- *Àmbit de la xarxa de convivència*: es tracta de l'àmbit que inclou aquells aspectes més relacionats amb l'espai on els joves i adolescents viuen i amb les persones amb qui conviuen. S'hi poden vincular les relacions

Els professionals valoren positivament aquells recursos que permeten una relació directa entre joves i professionals a partir d'un accés àgil

amb el nucli familiar, les relacions afectives o de parella, la situació socioeconòmica del nucli de convivència o les característiques de l'habitatge on viuen, tenint en compte també els centres residencials o penitenciaris.

- *Àmbit de la xarxa de relacions quotidianes de proximitat:* inclou aquells aspectes que estan més vinculats a les relacions que les persones joves i adolescents estableixen fora del seu nucli de convivència. S'hi poden ubicar les relacions amb amigats, les esferes d'estudi i treball, l'ús que fan de les xarxes socials i les seves activitats d'oci. Es tracta de l'àmbit que fa referència a totes aquelles relacions properes amb qui, tot i no conèixer-les, es comparteix molt de temps.
- *Àmbit de la dimensió comunitària:* inclou aquells aspectes que estan més vinculats a l'entorn comunitari on els adolescents o joves viuen i interaccionen amb altres persones. S'hi poden incloure l'ús i l'organització de l'espai públic, la mobilitat, la relació amb el veïnatge, les entitats i les associacions de barri, el rol dels equipaments públics i dels professionals de joventut, entre d'altres.

Cada una de les orientacions de la guia es classifica en dos criteris bàsics que permeten valorar el treball educatiu a realitzar: si s'orienta al treball de detecció o prevenció o si la seva naturalesa té a veure amb un treball d'acompanyament a situacions de soledat ja detectades i que requereixen d'acció socioeducativa. Alhora, els dos supòsits es relacionen amb dos criteris que es presenten com a essencials en l'abordatge de les situacions de soledat: els factors de risc i els factors de protecció.

Així, en relació amb les orientacions per a la detecció o prevenció es fa referència a propostes plantejades per prevenir situacions de soledat, ja sigui evitant l'existència de factors de risc o generant condicions protectores per al benestar de les persones joves. També estan orientades a l'anàlisi o diagnòstic de situacions considerades rellevants des del punt de vista de la soledat. Alhora, les orientacions per a l'acompanyament o seguiment estan plantejades per al desenvolupament d'un treball continuat per part dels professionals. En funció de la diversitat de situacions, la intervenció es focalitza en la connexió continuada de les persones joves amb àmbits del seu entorn, a partir d'un marc de planificació professional més enllà d'accions puntuals.

Concretament, a la guia, per tal de diferenciar a quin tipus de treball es fa referència, s'utilitzen els següents símbols davant de cada orientació:

Treball de detecció o prevenció

Treball d'acompanyament o seguiment

Treball de detecció o prevenció o d'acompanyament o seguiment

Es fa referència a propostes plantejades per prevenir situacions de soledat, ja sigui evitant l'existència de factors de risc o generant condicions protectores per al benestar de les persones joves

Cada recomanació es desenvolupa plantejant propostes pràctiques d'actuació. A continuació i a tall d'exemple, se'n destaquen quatre que corresponen a cada un dels àmbits. També es mostra el seu desenvolupament amb l'objectiu de veure'n l'estructura i algunes de les recomanacions més rellevants.

En primer lloc, pel que fa a l'àmbit de la persona jove, cal considerar que les onze recomanacions que s'hi presenten tenen a veure especialment amb el fet de conèixer més la persona jove: per exemple, les relacions, hàbits o factors de risc que acumula. També en propostes d'actuacions que permetin crear espais de confiança, formació i relacions amb altres persones.

Construir un mapa relacional d'aquelles persones joves o adolescents que creiem que pateixen soledat o aïllament:

- Analitzar les seves relacions socials segons paràmetres de quantitat i qualitat (familiars, amigats, persones amb qui es troba, etc.).
- Posar especial atenció en la detecció de la "dieta" que configuren els seus hàbits de relació i la detecció de persones significatives, de confiança, que en moments crítics o d'angoixa poden apropar-s'hi, parlar-hi o acompanyar-les.

En segon lloc, pel que fa a l'àmbit de la xarxa de convivència, les cinc propostes que el conformen es focalitzen en l'aprofundiment sobre el coneixement que es té de la persona jove, en relació amb aspectes del seu nucli de convivència i la seva xarxa de relacions. També s'aborda l'acompanyament de la gestió de la vida quotidiana. L'exemple que es presenta a continuació fa referència a una acció que té a veure tant amb la detecció o prevenció com amb l'acompanyament o seguiment.

Desenvolupar estratègies que assegurin el **benestar físic i emocional** de les persones al lloc on viuen:

- Oferir suports a les famílies de les persones adolescents i joves com ara: informació sobre recursos on trobar ajuda de tipus psicològica, econòmica o emocional; formació i assessorament sobre com fer front a la soledat; orientacions per a promoure espais de trobada i comunicació dins la família; treball amb grups de famílies i establiment de xarxes de relació i cooperació entre elles; etc.

- Promoure accions per acompanyar aquelles persones que no volen/poden viure soles o que tenen problemes amb qui conviu i busquen alternatives. Per exemple, consultori de problemes amb companys de pis o espai per a intercanviar anuncis per buscar companys de pis.
- Generar espais per a joves majors de vint anys que atenguin les inquietuds i incerteses derivades dels processos d'emancipació propis d'aquesta etapa.

En tercer lloc, pel que fa a l'àmbit de la xarxa de relacions quotidianes de proximitat, s'hi presenten set recomanacions. Aborden aspectes relatius a situacions d'aïllament i assetjament per part d'iguals, així com els àmbits d'amistat, treball, estudis, xarxes socials o relacionals. A continuació es presenta una orientació basada en la detecció o prevenció.

Posar atenció en aquelles persones joves i adolescents que tenen risc de patir aïllament de la seva **xarxa d'amistats**:

- Promoure accions per acompanyar aquelles persones que no volen/poden viure soles o que tenen problemes amb qui conviu i busquen alternatives. Per exemple, consultori de problemes amb companys de pis o espai per a intercanviar anuncis per buscar companys de pis.
- Afavorir, a través d'informació i activitats de formació, que les persones adolescents i joves estiguin alerta i puguin detectar situacions de soledat en el seu entorn proper.

Finalment, l'àmbit de la dimensió comunitària presenta vuit recomanacions relatives al coneixement de l'entorn comunitari de la persona jove, el treball en xarxa i actuacions que reforcen la connexió entre la persona jove i les oportunitats de relació que ofereix la comunitat. En són un exemple les condicions de mobilitat de les persones joves, que precisament aborda la següent recomanació d'acompanyament i seguiment.

Quan sigui necessari, construir un **mapa geogràfic** de la distància física entre la persona jove i la seva xarxa de suport:

- Conèixer la distància a què es troben aquells joves en vivència de soledat o aïllament social, partint del lloc on viuen, dels seus familiars, amigats, serveis bàsics, escola, feina.

- Detectar les facilitats o dificultats de transport que poden tenir per apropar-se, quan ho necessitin, a la seva xarxa de suport (disponibilitat de transport, proximitat, horaris, recursos econòmics, etc.).
- Promoure activitats que posin en contacte persones properes geogràficament per tal de facilitar noves coneixences i amigats que permetin que la persona jove estableixi relacions de suport més properes.
- Facilitar a les persones joves que ho necessitin informació i recursos per millorar la seva mobilitat (compartir cotxe, ajudes de transport, etc.).

Seguidament, la guia incorpora algunes qüestions clau per convidar a la reflexió. Concretament es proposen dues qüestions per a cada àmbit i tenen una funció d'autoavaluació sobre les actuacions que s'estan duent a terme per detectar situacions de soledat o acompanyar les persones joves. També compleixen una funció d'anàlisi davant la situació de partida del grup d'adolescents i joves amb qui es treballa.

Àmbit de la persona jove

- Coneixem amb qui i com es relaciona la persona jove?
- Coneixem quines necessitats i interessos té i amb quins riscos es troba?

Àmbit de la xarxa de convivència

- Coneixem quina és la situació familiar i de convivència de la persona jove?
- Sabem quin és el benestar físic i emocional de la persona jove?

Àmbit de la xarxa de relacions quotidianes de proximitat

- Coneixem si la xarxa d'amistats de la persona jove produeix relacions sanes i positives?
- Coneixem si la persona jove necessita suports específics davant d'objectius personals?

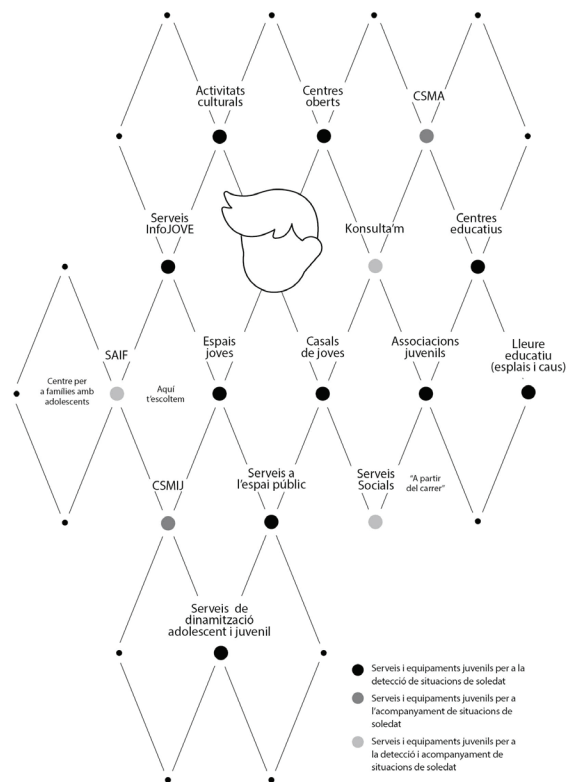
Àmbit de la dimensió comunitària

- Treballem de manera conjunta amb altres professionals i serveis del territori?
- Sabem si la persona jove coneix els serveis i oportunitats que li ofereix el seu entorn comunitari de referència?

La finalitat d'aquesta darrera part de la guia és reforçar la idea de la necessitat del treball en xarxa i el plantejament comunitari davant el fenomen de la soledat

Finalment i a mode de tancament, es proposa un recull gràfic de diferents recursos i serveis de l'entorn més proper per a la configuració d'aliances professionals. Alguns d'aquests recursos apareixen també durant la jornada de treball amb professionals abans referenciada. Hi ha equipaments i serveis juvenils que poden detectar casos de soledat amb adolescents i joves, i d'altres tenen una funció més d'acompanyament i seguiment d'aquestes situacions. La finalitat d'aquesta darrera part de la guia és reforçar la idea de la necessitat del treball en xarxa i el plantejament comunitari davant el fenomen de la soledat. Es presenta, doncs, un punt de partida per consolidar una xarxa que serveixi de suport a adolescents i joves davant de situacions de soledat, i on la persona jove es trobi al centre d'aquesta xarxa (vegeu figura 2).

Figura 2. Xarxa inicial de suport als adolescents i joves davant de situacions de soledat

Font: Soler, Iglesias i Espona, 2021, p. 56.

Reflexions finals

La guia que resulta després del treball que acabem de presentar (Soler, Iglesias i Espona, 2021) té la voluntat d'esdevenir un recurs accessible i compartit entre aquells professionals que treballen en l'àmbit de les persones adolescents i joves. No obstant això, no pretén ser un text d'aplicació automàtica al marge del context singular en què intervé el conjunt de professionals. És clar que, en cada cas particular (equipament, programa, servei, etc.), les pautes i orientacions que s'hi presenten han de ser revisades i adaptades a les possibilitats i necessitats d'aplicació a partir d'una reflexió i valoració prèvia dels i de les professionals.

Tal com ja s'ha exposat a l'inici d'aquest treball, tant la soledat com l'aïllament social mereixen una atenció especial. No només per l'impacte que poden acabar provocant en els adolescents i joves que el pateixen, sinó també per l'extensió que aquesta nova epidèmia està assolint. En els casos més greus cal, per descomptat, suport mèdic i psicològic, però la tasca educativa és fonamental per prevenir i acompanyar molts dels adolescents i joves que a vegades se senten sols o que pateixen situacions d'aïllament social per diferents raons. La tasca diària de moltes figures educatives en l'àmbit acadèmic, del lleure, de l'esport, de la cultura, de la participació social i els espais de participació i protagonisme dels adolescents i joves en aquests àmbits, és fonamental per combatre aquesta epidèmia, i es converteix en el millor antídote per evitar-la.

La construcció de vincles afectius entre professionals i adolescents i joves, basats en el reconeixement mutu i en la potència de la relació educativa, és un dels nuclis centrals de qualsevol acompanyament socioeducatiu. No obstant això, cal concebre el fenomen de la soledat com una de les principals amenaces cap al mateix acompanyament, ja que sentir-se en situació de soledat acostuma a emmarcar-se en una espiral o dinàmica en què les persones adolescents i joves que la pateixen assumeixen l'aïllament social com a propi de l'entorn quotidià. Els i les professionals han d'assumir, doncs, el repte de ser visibles, propers i connectors entre les persones joves i un entorn que hauria d'estar dotat de sentit i valor personal per a les persones joves.

Pere Soler-Masó
Liberi. Grup de Recerca en Infància, Joventut i Comunitat
Institut de Recerca Educativa
Universitat de Girona
pere.soler@udg.edu

Edgar Iglesias Vidal
Liberi. Grup de Recerca en Infància, Joventut i Comunitat
Institut de Recerca Educativa
Universitat de Girona
edgar.iglesiasv@udg.edu

La guia que resulta després del treball que acabem de presentar té la voluntat d'esdevenir un recurs accessible i compartit entre aquells professionals que treballen en l'àmbit de les persones adolescents i joves

Berta Espona Barcons
 Liberi. Grup de Recerca en Infància, Joventut i Comunitat
 Institut de Recerca Educativa
 Universitat de Girona
 bertaespona@gmail.com

Bibliografia

Ajuntament de Barcelona (2020). *Diagnosi de la soledat a Barcelona*. Observatori de la Soledat. Direcció de Serveis d'Infància, Joventut i Persones Grans. Àrea de Drets Socials, Justícia Global, Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona.

Ajuntament de Barcelona (2021). *Estratègia municipal contra la soledat 2020-2030*. Direcció de Serveis d'Infància, Joventut i Persones Grans. Ajuntament de Barcelona.

Álvarez de Mon, M. A., Pereira, V., de Anta, L. i Quintero, J. (2019). Aislamiento social prolongado. Hikikomori: un fenómeno creciente en Occidente. *Medicine – Programa de Formación Médica Continua Acreditado*, 12(92), 5427–5433. <https://doi.org/10.1016/j.med.2019.12.005>

Berman, N. i Rizzo, F. (2018). Unlocking Hikikomori: an interdisciplinary approach. *Journal of Youth Studies*, 22(6), 791-806. DOI: 10.1080/13676261.2018.1544416.

Binaghi, G. (2020). La sindrome degli Hikikomori. *Rivista Di Scienze Sociali*. 21. https://www.rivistadiscienzesociali.it/la-sindrome-degli-hikikomori/#_edn3

Cevallos Correa, F., Osiás Valverde, M. i Torrico Catalan, J. (2020). Conectar y fortalecer la comunidad desde la participación y el liderazgo juvenil: Experiencia del proyecto Esfera Jove de la Fundación Marianao. *RES, Revista de Educación Social*, 30, 303-315.

Carrera, E. i Bancells, Q. (2018). *Solituds. Una reflexió sobre solitud, aïllament i relacions socials*. Consorci d'Acció Social de la Garrotxa.

Checkoway, B., Richards-Schuster, K., Abdullah, S., Aragon, M., Facio, E., Figueroa, L., Reddy, E., Welsh, M. i White, A. (2003). Young people as competent citizens. *Community Development Journal*, 38 (4), 298–309, <https://doi.org/10.1093/cdj/38.4.298>

de Jong, J. i Van Tilburg, T. (2010). The De Jong Gierveld short scales for emotional and social loneliness: tested on data from 7 countries in the UN generations and gender surveys. *European Journal Ageing*, 7, 121-130. DOI 10.1007/s10433-010-0144-6

de Jong Gierveld, J., Van Tilburg, T. i Dykstra, P. (2018). Loneliness and Social Isolation. Dins: A. Vangelisti i D. Perlman (Eds.). *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (p. 485-500). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606632.027>

Ferrara, P., Franceschini, G., Corsello, G., Mestrovic, J., Giardino, I., Sacco,

M., Vural, M., Pettoello-Mantovani, M. i Pop, T. L. (2020). The Hikikomori Phenomenon of Social Withdrawal: An Emerging Condition Involving Youth's Mental Health and Social Participation. *Journal of Pediatrics*, 225, 286–288. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.06.089>

Government UK (2018). *A connected society A strategy for tackling loneliness – laying the foundations for change*. Department for Digital, Culture, Media and Sport. Parliament Street London. <https://www.gov.uk/government/publications/a-connected-society-a-strategy-for-tackling-loneliness>

Hamasaki, Y., Pionnié-Dax, N., Dorard, G., Tajan, N. i Hikida, T. (2021). Identifying Social Withdrawal (Hikikomori) Factors in Adolescents: Understanding the Hikikomori Spectrum. *Child Psychiatry and Human Development*, 52, 808-817. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01064-8>

Killeen, C. (1998). Loneliness: an epidemic in modern society. *Journal of Advanced Nursign*, 28(4), 762-770.

Latorre Forcén, P., Calvo Sarnago, A. i Ruiz Lázaro, P. (2016). La gran epidemia actual: Adicción a tecnologías, “Síndrome de Hikikomori.” *Revista de Psiquiatría Infanto-Juvenil*, 33(1), 34–37. <https://doi.org/10.31766/revpsij.v33n1a4>

Malagón-Amor, Á., Córcoles-Martínez, D., Martín-López, L. M. i Pérez-Solà, V. (2015). Hikikomori in Spain: A descriptive study. *International Journal of Social Psychiatry*, 61(5), 475–483. <https://doi.org/10.1177/0020764014553003>

Mandel Butler, U. i Princeswal, M. (2010). Cultures of participation: young people's engagement in the public sphere in Brazil. *Community Development Journal*, 45(3), 335–345. <https://doi.org/10.1093/cdj/bsq027>

Marí-Klose, M. i Escapa, S. (2021). La soledat de les persones joves. Dins: DIVERSOS AUTORS, *La joventut de Barcelona l'any de la pandèmia. 10 anàlisi de l'Enquesta a la joventut de Barcelona 2020* (p. 152-167). Ajuntament de Barcelona.

Organització Mundial de la Salut (2015). *Informe mundial sobre l'envelliment i la salut*. OMS.

Ovejero, S., Caro-Cañizares, I., De León-Martínez, V. i Baca-García, E. (2014). Prolonged social withdrawal disorder: A hikikomori case in Spain. *International Journal of Social Psychiatry*, 60(6), 562–565. <https://doi.org/10.1177/0020764013504560>

Pié, A. (2019). *La insurrección de la vulnerabilidad. Por una pedagogía de los cuidados y la resistencia*. Edicions de la Universitat de Barcelona.

Rueda, J. D. (2018). *La soledad en las personas mayores en España. Una realidad invisible*. Fundación Caser. <http://riberdis.cedd.net/handle/11181/6199>

Soler, P., Iglesias, E. i Espona, B. (2021). *Guia per a la prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i joves en situacions de soledat*. Estratègia municipal contra la soledat 2020-2030. Departament de Joventut. Direcció de Serveis d'Infància, Joventut i Persones Grans. Ajuntament de Barcelona.

Sundqvist, A. i Hemberg, J. (2021). Adolescents' and young adults' experiences of loneliness and their thoughts about its alleviation. *International Journal of Adolescence and Youth*, 26(1), 238-255. <https://doi.org/10.1080/02673843.2021.1908903>

- Vidal, F. i Halty, A. (2020). La soledad del siglo XXI. Dins: A. Blanco, A. Chueca, J. A. Lopez-Ruiz i S. Mora (Eds.). *Informe España 2020. Cátedra José María Martín Patino de la Cultura del Encuentro* (p. 90-167). Universidad Pontificia Comillas, Cátedra J. M. Martín Patino.
- Voiskunskii, A. E. i Soldatova, G. U. (2019). Epidemic of loneliness in a digital society: Hikikomori as a cultural and psychological phenomenon. *Counseling Psychology and Psychotherapy*, 27(3), 22-43. <https://doi.org/10.17759/cpp.2019270303>
- World Health Organization (2021). *Social isolation and loneliness among older people: Advocacy brief*. WHO, ITU, UN.
- Yanguas, J; Cilveti, A.; Hernández, S. i Segura, C. (2019). *Xarxa social i soledat al municipi de Palma. Anàlisi comparada a través del programa sempre acompanyats*. Anuari de l'envelliment. Illes Balears.

Clàudia Viñas
Eugènia Cruz
Helena Sánchez
Joan del Rio
Mònica Garcia
Montse Pujol
Raquel Terribas
Sandra Leyva
Stefania Angella

Adolescència i joventut: la soledat en època de pandèmia

Recepció: 14/10/2021 / Acceptació: 11/02/2022

Resum

L'abordatge de la soledat de joves i adolescents té diverses aproximacions possibles: la soledat associada al que és propi de l'etapa evolutiva, en aquest moviment de diferenciar-se dels adults i, per tant, allunyar-se'n; la soledat, conseqüència de superficialitats en les relacions actuals sostingudes en les xarxes socials i les aparences; la dificultat d'acompanyar aquelles persones que se senten soles malgrat estar envoltades d'altres; el silenci propi de la soledat, que la fa més difícil de detectar i, per tant, d'acompanyar; les relacions entre la soledat i la dependència emocional; i la relació entre l'autoestima i la soledat, entre moltes d'altres.

Paraules clau

Soledat, solitud, adolescents, relacions, famílies, xarxes socials.

Adolescencia y juventud: la soledad en época de pandemia

El abordaje de la soledad de jóvenes y adolescentes tiene diversas aproximaciones posibles: la soledad asociada a lo que es propio de la etapa evolutiva, en ese movimiento de diferenciarse de los adultos y, por tanto, alejarse de ellos; la soledad, consecuencia de superficialidades en las relaciones actuales sostenidas en las redes sociales y las apariencias; la dificultad de acompañar a aquellas personas que se sienten solas a pesar de estar rodeadas de otras; el silencio propio de la soledad, que la hace más difícil de detectar y, por tanto, de acompañar; las relaciones entre la soledad y la dependencia emocional; y la relación entre la autoestima y la soledad, entre otras muchas.

Palabras clave

Soledad, adolescentes, relaciones, familias, redes sociales.

Adolescence and youth: loneliness in times of pandemic

There are several possible approaches to loneliness among young people and adolescents: loneliness associated with what is typical of that developmental stage, in the attempt to differentiate and, therefore, distance oneself from them; loneliness as a consequence of superficial nature of relationships conducted by social networks and based on appearance; the difficulty of providing guidance to people who feel lonely despite being surrounded by others; the silence inherent to loneliness, which makes it more difficult to detect and, therefore, to provide care; the relations between loneliness and emotional dependence; and the relationship between self-esteem and loneliness, among many others.

Keywords

Loneliness, adolescents, relationships, families, social networks.

Com citar aquest article:

Viñas De temple, C., Cruz Gifreu, E., Sánchez Codern, H., del Rio, J., Garcia López, M., Pujol Morcillo, M., Terribas Pie, R., Leyva Michot, S. i Angella, S. (2022).

Adolescència i joventut: la soledat en època de pandèmia.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 80, p. 79-93.

Introducció

Des de novembre del 2013, amb l'aprovació de la mesura de govern, s'ha anat desplegant el servei per a adolescents i famílies amb fills i filles adolescents, a la ciutat de Barcelona.

El Servei per a Adolescents i Famílies (SAIF) és un servei municipal gratuït, d'accés universal i que treballa des de la dimensió preventiva, d'àmbit de ciutat, que té com a finalitat oferir un acompanyament als adolescents i les seves famílies des d'una mirada positiva de l'adolescència, incorporant la perspectiva de l'educació emocional per tal d'afavorir la millora del benestar emocional i l'adquisició d'autonomia dels i les joves.

Durant el 2020, en plena pandèmia per la covid-19, el Servei per a Adolescents i Famílies va continuar oferint el seu servei i, especialment, va intensificar l'atenció individual durant la situació de confinament domiciliari per donar eines i recursos per sostenir l'ansietat, les pors i la incertesa que s'esdevenen del context generat per la situació pandèmica.

El SAIF agrupa els punts "Aquí t'escoltem" (ATE), adreçats al públic adolescent d'entre dotze i vint anys, i el Centre per a Famílies amb Adolescents (CxF), des d'on s'atenen les persones adultes referents dels i de les joves amb una edat d'entre dotze i vint anys. Des dels dos dispositius s'ofereix acompanyament i assessorament grupal i individual.

El servei s'ha posicionat com un agent clau per donar resposta als malestars emocionals derivats de la covid-19 entre els i les adolescents a la ciutat de Barcelona. Actualment, amb el progressiu relaxament de mesures, es reprèn el treball enfocat en dues línies d'atenció principal, l'atenció grupal (xerrades i/o tallers) i l'assessorament individual.

La soledat de les persones joves, en una societat hiperconnectada

Quan pensem en la soledat ens acostuma a arribar la imatge de manca de companyia, però més enllà d'això cal que també en contemplem d'altres, aquelles no desitjades; un fenomen complex i creixent en la societat del segle XXI, que se sol relacionar quasi exclusivament amb la gent gran, però que té més relació amb les etapes vitals de transició d'edat (adolescència i jubilació) que no pas amb el simple factor de l'edat (Fernando Fantova, 2020).

Les conseqüències derivades de la pandèmia de la covid-19 han intensificat les solituds ja existents i n'han afegit de noves, la qual cosa incrementa el risc d'exclusió social de qui la pateix.

Les dades demostren que també en pateixen els infants, els adolescents i la població adulta (Joint Research Center, 2018; European Social Survey, 2020), i que la pandèmia ha fet que tot plegat s'hagi agreujat, augmentant-ne el percentatge. Segons un informe del Joint Research Centre (JRC) de la Comissió Europea del passat juliol, la pandèmia ha fet augmentar més de deu punts la sensació de soledat entre els ciutadans de la Unió Europea. En el cas d'Espanya, el sentiment de solitud ha passat de l'11,6% dels enquestats abans de la pandèmia a l'18,8%, amb un increment de 7,2 punts. Concretament a Barcelona, les dades indiquen que el 7,1% de les persones joves d'entre 16 i 24 anys se senten sovint soles, i el 19,4% s'hi troba alguna vegada (segons l'enquesta d'Òmnibus, 2020). A més, com hem pogut observar, a Barcelona no és la gent gran l'única que pateix aquesta solitud no desitjada. Segons dades de l'Ajuntament, el 26,5% de les persones joves afirmen que se senten soles sovint o a vegades, un percentatge superior al de les persones de més de 65 anys, que representa el 18,7%. Per tant, el gran col·lectiu que ho manifesta més són els i les adolescents. Però, quina és l'explicació d'aquest sentiment de solitud? Com construeixen els i les joves les relacions en l'actualitat? Per què hi ha un sentiment de solitud quan aparentment estan més connectats?

Per abordar el fenomen de la solitud contemporània en la societat occidental actual, resulta imprescindible recórrer al context social en què vivim per tal de comprendre amb claredat com es construeixen les vivències que envolten la solitud.

A nivell macro-social es presenta el paradigma de *connexió* versus *desconnexió*. Els avenços de les noves tecnologies en les darreres dècades han passat a mediatitzar les relacions socials i a generar més agilitat i fluïdesa en els vincles, aportant la creença d'estar sempre connectats. Podríem dir, doncs, que som davant d'una societat *hiperconnectada*. Aquest fenomen es dona, però, de forma paral·lela, amb un creixement de l'individualisme en detriment del col·lectiu i un augment de les vivències de solitud, element que ens fa reflexionar entorn de la *(des)connexió social* en què vivim.

Bauman (2004) ja descriu aquests canvis socials i el trànsit cap a una *societat líquida* (fonamentada sobre el que anomena *modernitat líquida, por líquida, amor líquid*), caracteritzada pel marcat caràcter hiperindividualista i recolzada sobre la fluïdesa de les relacions socials i la fragilitat dels vincles. Són precisament l'individualisme, la líquidesa d'aquests vincles, la incertesa, la importància de la connectivitat enfront de la desconnexió de la comunitat, alguns dels factors que influeixen directament en el sentiment de solitud de les persones joves i adolescents.

Més concretament, una part de l'obra de Bauman visibilitza una doble problemàtica respecte a la solitud: descriu, d'una banda, com tots els individus es poden trobar sols tot i que estiguin enmig de la massa (ara també digitalment) i, per l'altra, com la multiplicació de canals i formes d'establir

Per abordar el fenomen de la solitud contemporània en la societat occidental actual, resulta imprescindible recórrer al context social en què vivim per tal de comprendre amb claredat com es construeixen les vivències que envolten la solitud

interaccions immediates i superficials impedeix als individus l'experiència de gaudir d'estar amb un mateix, fet que reverteix en el sentit i contingut de la comunicació.

Cal assenyalar que el constructe del fenomen de la solitud és encara molt complex i només coneixem alguns dels factors que el conformen

Amb tot, cal assenyalar que el constructe del fenomen de la solitud és encara molt complex i només coneixem alguns dels factors que el conformen. És per aquesta raó que resulta imprescindible posar al centre el món relacional de les persones adolescents i joves, així com de les seves famílies i els processos d'interacció social que s'hi donen com a punt de partida per a l'anàlisi que ens ocupa.

L'adolescència, com explica la guia per una convivència saludable *Tinc un adolescent a casa*, és una etapa de canvi que trenca amb la dependència dels progenitors on els individus cerquen la seva autonomia per trobar la seva pròpia identitat i prendre les seves pròpies decisions. Des del SAIF s'acompanyen aquests processos, i habitualment observem diversos factors que poden interferir negativament durant aquest trànsit de la infància a l'adulthood, produint una sensació de buit i soledat significativa.

Una frase que sentim molt sovint és "els meus pares no m'entenen". L'afirmació reflecteix un sentiment d'incomprensió familiar, que és natural per la distància generacional, però que a voltes s'agreuja quan la capacitat dels adults per acompanyar des d'aquesta distància no és òptima. En els casos on les famílies presenten dificultats en la comunicació i comprensió mútua, quan els adults funcionen a partir de patrons de criança disfuncionals, aquesta sensació d'incomprensió dels i de les adolescents s'agreuja i contribueix a l'aïllament i a la confirmació que la sensació de solitud és real.

Això es torna doblement perillós quan hi ha dificultats en les relacions socials amb el grup d'iguals, el principal grup de referència en aquesta etapa vital, o quan els i les joves busquen a través de les xarxes socials i les pantalles el suport virtual que anhelen en el seu dia a dia analògic. Podria incrementar així l'individualisme, l'aïllament i el sentiment de soledat en tots els escenaris per on es transita. Per tant, la relació amb les amistats és molt important en aquesta etapa; si els i les adolescents i joves senten que no encaixen pel motiu que sigui (gustos compartits, inseguretats pròpies, expectatives poc realistes, entre d'altres) la sensació de soledat augmenta significativament. D'altra banda, des dels punts "Aquí t'escoltem", també hem copsat com el fenomen migratori afecta molts joves que no acaben d'adaptar-se al nou país de residència, per les dificultats d'idioma, costums i valors socioculturals i/o religiosos, etc. Els processos de dols migratoris, sovint sense integrar, són també una enorme font d'estrès que contribueix a la soledat de la qual parlem. En aquests darrers mesos s'han apropiat al servei persones que s'han desplaçat, migrant amb l'objectiu de garantir unes condicions de vida òptimes, buscant assegurar el posterior reagrupament amb els fills i filles; sovint porten separats tant de temps que verbalitzen que el vincle que els unia s'ha trencat.

Paco López (2021) destaca tres tipus de solituds: l'emocional, l'existencial i l'aïllament social. I tres maneres d'abordar-les: com a repte evolutiu (una perspectiva psicosocial), com a descobriment connectat amb el sentit a la vida (una perspectiva socioeducativa) i com a símptoma del tipus de societat que estem construint (una perspectiva més aviat sociopolítica). Per als que acompanyem adolescents i joves, les dues primeres perspectives estan carregades, sobretot, d'oportunitats. Ni totes les maneres de viure la solitud són un problema ni totes les solituds juvenils requereixen les mateixes actuacions.

L'aïllament social, en canvi, és el tipus de soledat més colpidor i complex d'abordar. En aquest cas no parlem d'una vivència subjectiva de la soledat, com ho són les altres dues, sinó del fet que hi ha joves que no tenen el mínim suport social que tots necessitem per afrontar les dificultats de la vida. Parlem de joves sense referents familiars ni xarxes íntimes d'amistat, a qui les circumstàncies de la vida els han privat de la possibilitat de tenir algú a prop que els escolti o que els accepti tal com són. L'aïllament social, però, no està necessàriament lligat a la desigualtat. De vegades, s'associa a problemàtiques de salut mental, com per exemple l'anomenada síndrome d'Hikikomori, un fenomen social en què les persones escullen apartar-se i abandonar la vida social, buscant graus extrems d'aïllament i de confinament.

Aquest tipus de soledat juvenil té també una lectura com a símptoma d'un món individualista, marcat pels motors del benefici i el consum com a pilars de les relacions humanes. Des del SAIF, creiem oportú desenvolupar una estratègia per a l'abordatge de la solitud no desitjada, impulsant mesures en l'àmbit local i territorial i no només en l'àmbit de la intervenció directa amb els joves, sinó en especial des de la prevenció i la promoció amb l'objectiu de millorar el benestar de les persones adolescents de la ciutat.

La pandèmia ens dona l'oportunitat de repensar l'atenció que volem donar als nostres adolescents i joves segons la situació actual, i en general de treballar per una societat més comunitària, igualitària i inclusiva. Perquè lluitar contra la solitud és lluitar contra l'exclusió social i l'estigma de la salut mental.

Paco López (2021) destaca tres tipus de solituds: l'emocional, l'existencial i l'aïllament social

Testimonis joves i famílies del Servei per a Adolescents i Famílies

El testimoni de les persones ateses des dels dos dispositius del SAIF, els punts “Aquí t’escoltem” i el Centre per a Famílies amb Adolescents, ens permet escoltar, analitzar i compartir amb els i les lectores situacions de soledat viscudes, en les tres categories ja esmentades:

- Soledat emocional (el sentiment de no connectar amb els altres).
- Aïllament social (la soledat no subjectiva: manca de suport, manca de referents, manca de recursos, etc.).
- Soledat existencial (la soledat que parla de l’aprenentatge vital d’estar sol amb un mateix) (López, 2021).

A través dels diferents espais d’atenció s’han pogut recollir testimonis directes de les persones referents adultes i, indirectament, sobre les situacions de soledat viscudes pels seus fills i filles.

Des del Centre per a Famílies amb Adolescents, en el context de l’atenció de referents adults de fills i filles adolescents, ens trobem amb diverses circumstàncies tant individuals com familiars, i que són comunes a les persones ateses: factors socioeconòmics, relacionals, circumstàncies motivades per la vivència de la pandèmia o bé derivades de malalties o canvis importants que s’esdevenen en el marc familiar. De vegades, s’ha observat que algunes d’aquestes circumstàncies poden condicionar emocionalment la vivència dels fills i filles, amb l’afegit que l’adolescència és una etapa vital marcada per la recerca de la identitat fora del nucli familiar, fet que comporta qüestionar-se i replantejar-se el món. Si durant la infància el vincle materno o paterno-filial ha estat molt íntim i estret entre les dues figures, quan s’apropa l’adolescència aquest vincle se sol modificar. El i la jove, quan entra en aquest nou cicle de vida, necessita obrir-se espais propis d’intimitat. Es distancia de la família i torna la mirada cap a les persones iguals, que assumeixen molta importància en aquest moment vital.

La necessitat d’anar generant més autonomia respecte a l’adult referent farà que hi hagi un qüestionament de les seves idees, decisions, creences heretades, etc. On abans hi havia un nen o nena que escoltava i assumia el que se li deia o es feia, ara hi ha un o una jove que necessita diferenciar-se de l’adult, fer-se una idea pròpia i expressar la seva veu i el seu sentir. En el cas que la infància hagi transcorregut en un entorn inestable, aquesta confrontació podria amplificar-se encara més. Tot i això, els i les joves continuen necessitant la presència d’aquesta persona referent, però necessiten modificar la relació i, al mateix temps, sentir-se acceptades i sostingudes dins d’aquest canvi.

Els i les joves continuen necessitant la presència d’aquesta persona referent, però necessiten modificar la relació i, al mateix temps, sentir-se acceptades i sostingudes dins d’aquest canvi

Davant d’aquest canvi d’actitud dels i de les adolescents, les persones referents, si no s’adonen que es tracta d’una característica pròpia de l’etapa vital, poden experimentar emocions i sentiments molt diferents: confusió, sensació de rebuig i abandonament, tristesa, ira, etc.

Per donar resposta a aquest acompanyament a l’autonomia i al creixement vital que viuen els fills i les filles, s’hauria de tenir en compte tant la relació paterno o materno-filial com la gestió personal de la persona adulta de referència i la dels joves. En aquest sentit, per acompanyar la relació materno o paterno-filial es treballarien qüestions com la comprensió de l’etapa adolescent, noves maneres de posar límits protectors i, a la vegada, donar espai a l’autonomia que el fill o la filla pot anar adquirint, i la possibilitat de ser part activa en la negociació dels límits. D’una altra banda, per posar atenció en les pròpies necessitats, es treballarien aspectes com ara tornar a connectar amb els propis interessos, buscar espais propis d’escolta interna i gaudi i connectar amb altres adults i famílies amb qui poder compartir les angoixes i normalitzar aquest canvi d’etapa.

A partir de la detecció realitzada per part de les famílies amb relació a la soledat emocional viscuda pels fills i filles, les persones referents adultes acostumen a observar desmotivació generalitzada, tendència a l’aïllament a l’habitació, moltes hores d’activitat continuada en diferents dispositius tecnològics, pèrdua o detriment de les habilitats socials, pèrdua d’interès generalitzat (relacions amb els iguals, aficions i passions, esports, activitats, etc.), estats d’angoixa, baix rendiment acadèmic i baixa autoestima. A més a més, aquestes situacions poden esdevenir conductes de risc com per exemple l’abús de substàncies, ideació i temptativa suïcida, conductes sexuals de risc, relacions de parella abusives i/o dependents, conductes autolesives, alta reactivitat i problemes de conducta violenta o antisocial.

Els punts “Aquí t’escoltem” es troben en els equipaments de referència de tots els districtes de la ciutat de Barcelona. D’aquesta manera, els i les joves arriben al nostre servei per recomanació d’amics o de professorat, de forma directa o bé per derivacions d’altres serveis municipals. És important destacar que a partir dels catorze anys poden contactar i venir directament sense consentiment de progenitors, fet que trenca moltes barreres i obstacles (sempre deixant constància que, en cas de situació de risc, és necessari contactar-hi). La primera presa de contacte normalment es realitza a través de WhatsApp, ja que és la seva eina de comunicació habitual.

A partir dels tallers que duem a terme als punts “Aquí t’escoltem” així com a les activitats que es realitzen en centres educatius, i a través de la vinculació amb altres professionals que treballen amb joves al territori, desmitifiquem i desestigmatitzem la figura professional del psicòleg i deixem la porta oberta perquè els i les joves es vinculin i trobin un espai on parlar i ésser escoltats. Així, d’una banda, els punts ATE actuen a partir de tallers i atencions grupals temàtiques al voltant del benestar emocional i, alhora, es fan dinàmiques que

Per donar resposta a aquest acompanyament a l’autonomia i al creixement vital que viuen els fills i les filles, s’hauria de tenir en compte tant la relació paterno o materno-filial com la gestió personal de la persona adulta de referència i la dels joves

conviden els i les joves a reflexionar i a connectar-se amb les seves emocions, fet que facilita que puguin identificar quines són les seves necessitats i que siguin capaços d'expressar-ho. I, d'altra banda, a través de l'atenció individual, tenen un espai on es relaxen i es deixen anar sabent que poden parlar sense judicis i amb confidencialitat.

Els factors ja descrits com ara la possibilitat de contactar a través de WhatsApp, ser un espai d'atenció al barri i el fet que som un equip jove fa que ens trobem que les persones adolescents ens relaten vivències i experiències molt íntimes i profundes, on el sentiment de soledat (sigui del tipus que sigui, amb variables d'intensitat diferents, etc.) és el protagonista o el personatge secundari en el seu malestar.

Relatarem algunes situacions de joves que s'han adreçat a l'ATE buscant acompanyament

A continuació, relatarem algunes situacions de joves que s'han adreçat a l'ATE buscant acompanyament. Aquestes situacions han estat escollides pels professionals del SAIF (educadors, educadores, psicòlegs i psicòlogues) atès que són casos paradigmàtics que poden representar-ne d'altres, fent una anàlisi de les situacions més recurrents en els últims mesos.

La primera situació s'emmarca dins del primer tipus de soledat que s'ha esmentat: la soledat emocional.

Una de les persones triades és una jove de setze anys que mostra un sentiment de desconfiança cap a totes les relacions i vincles que estableix, així com rebuig a les mostres d'ajuda o suport. Refereix tenir una àmplia xarxa familiar i d'amistats, i que "tot i estar envoltada de gent" continua emergint la sensació de soledat. Presenta aïllament i apatia per a realitzar cap activitat, i expressa por als judicis externs del grup i manca d'empenta per afrontar-se a la timidesa. Alhora, es culpa per no emprendre cap canvi i per preocupar el seu entorn.

Un altra situació recollida és la d'una jove de divuit anys que relata estar tancada a casa amb absentisme escolar a l'institut des de fa mesos. Sota aquest escenari, la jove es crea un personatge virtual de rol per interactuar amb altres joves, personatge que està present a totes les seves xarxes. La jove conflueix amb la coexistència del personatge i amb ella mateixa, i finalment tria desfer-se del personatge, tot i la por i la inseguretat que l'hi podia generar. Tot i la voluntat de canvi, té angoixa per abordar de nou la vida real i tornar a l'institut. S'observa que tot i haver estat en contacte amb gent i haver establert vincles d'amistat, el sentiment de soledat és molt alt. Després d'un acompanyament professional aconsegueix reflexionar al voltant de la falsa identitat creada per ella mateixa, i conclou que sorgeix com a mecanisme per no confrontar la por a sentir-se sola i el rebuig per part dels iguals.

En aquests dos casos podem identificar com les joves expressen una vivència de soledat tot i que, objectivament, veiem que tenen recursos i una xarxa social ferma. És per això que identifiquem aquest sentiment de soledat des d'un

buit intern. Aquest buit està associat a pensaments irracionals, inseguretat i un autoconcepte negatiu. Tots aquests pensaments es repeteixen de forma reiterada i acaben esdevenint un autoboicot per a elles mateixes, fet que les porta a aïllar-se dels altres per por al rebuig.

En el cas de la primera jove esmentada, és un clar exemple de com aquest menyspreu cap a ella mateixa la porta a culpabilitzar-se i a sentir que tot està malament en ella. És per això que la jove se centra a canviar la seva aparença i porta a terme autolesions com un càstig físic a conseqüència del seu malestar intern.

En el segon cas podem veure una altra manera d'afrontar la soledat. La jove intenta evadir-se, evitant la seva realitat i fugint cap a una realitat dissenyada i controlada que aparentment la fa sentir acceptada i valorada.

La línia de treball en aquests dos casos s'ha centrat, d'entrada, en la contenció emocional així com a donar les eines per identificar emocions i sentiments experimentats. En una segona intervenció, es focalitza a externalitzar aquesta soledat per tal de ser conscient dels pensaments irracionals associats i poder-los confrontar. Una vegada treballades aquestes emocions, així com l'autoconcepte d'elles mateixes, s'ha treballat en el canvi de perspectiva i afrontament d'aquestes vivències, per tal de poder fer front al seu dia a dia amb recursos per a l'autogestió emocional i funcional.

Tot seguit, es presenta una altra situació de soledat, amb un relat d'aïllament social.

Es tracta d'una jove de divuit anys que explica que els seus pares l'han fet fora de casa. La jove relata que a casa hi ha una situació de violència masculista i que hi ha continus espais de tensió i conflicte. Explica que la mare decideix d'expulsar-la de casa quan la jove decideix deixar els estudis i expressar que és lesbiana. Es tracta, alhora, d'una situació desestructurada i molt marcada per una situació de violència durant la infància. La jove és finalment acollida per la família de la seva parella, que li fa costat i li dona suport. La jove expressa que, tot i el suport, continua sentint-se sola per no tenir cap familiar (nuclear o extens) que l'accepti i l'acompanyi.

En aquest exemple, el sentiment de soledat que expressa la jove és el resultat d'una manca de referents i de suport familiar. Com a conseqüència de la situació de violència masculista i d'altres factors, els seus progenitors, com a referents, no han sabut com oferir-li un vincle estable i segur, manca que s'evidencia en el seu procés identitari, on sent la necessitat d'acceptació i s'enfronta al dol que suposa deixar enrere la projecció d'una família estructurada per confrontar la realitat de formar part d'una família disfuncional. Amb aquest context, els i les professionals centren la feina en la necessitat de la jove de poder posar veu i donar espai al seu patiment, validant així les seves emocions; un exercici molt necessari, ja que atesa la situació familiar,

la jove ha encapsulat el seu sentir durant molt de temps sense sentir-se capaç ni ésser conscient de la necessitat de expressar-ho. S'ha donat pas a un acompanyament, tant en aquest dol com en el procés de definir una nova vida i una nova xarxa de suport per a ella.

Per últim, comentarem una altra realitat, on s'experimenta la solitud existencial.

En aquest cas és una jove de vint anys que arriba a Barcelona, provinent d'una altra ciutat espanyola, per tal de realitzar estudis a la ciutat. És el primer cop que la jove viu de forma independent, separada de la parella i la família. Estar en una ciutat desconeguda, fent estudis nous i sense la xarxa de suport suposa un repte per a ella, que afronta amb ganes però també amb molta pressió. Comença a somatitzar aquesta pressió, que es manifesta amb mals de panxa. La jove es qüestiona la decisió que ha pres de viure fora i l'únic que la calma és parlar amb els familiars i la parella. Expressa com "la vida adulta" ha arribat de sobte i que no se sent preparada. El malestar es manifesta en dificultats per dormir i amb pèrdua de pes.

En aquest cas podem identificar que la jove experimenta un sentiment de solitud existencial, és a dir, viu per primera vegada el que és estar sola, en un moment de canvi vital, lluny dels seus referents més propers. Tot i que hi compta, la jove es troba en un procés d'adaptació on ha d'assumir que no està sola tot i tenir el seu suport a distància per primera vegada. És per això que es treballa amb ella per aconseguir confiar en els seus recursos i capacitats personals.

La jove, en sentir-se capaç i anar adaptant-se al seu nou entorn, ha après a viure còmodament els silencis i a escoltar-se a ella mateixa, fet que li ha permès identificar què despertava aquests mals de panxa i quan apareixien, i ha trobat els recursos per a reduir-los i minimitzar-los considerablement. La vivència de solitud és molt present en les joves i les famílies ateses. Tot i que aquestes experiències estan molt marcades per la individualitat, n'hem assenyalat algunes de representatives per poder evidenciar la presència d'aquest patiment en l'actualitat. Poder trobar un professional amb qui compartir aquestes vivències, rebre acompanyament i ésser escoltada pot donar pas a un nou camí en les seves vides, repartir el pes i treure càrrega tot entenent que hi ha més persones que se senten així.

Recursos i eines

Com s'ha esmentat en la diagnosi, en aquest temps de post-pandèmia podem dir que ens hem adonat de les conseqüències de passar més temps a casa –pels i per les joves, adolescents i famílies que en un moment o altre han passat pel servei. Ha comportat més temps amb un mateix o una mateixa i, inevitablement, en molts casos, més temps per aturar-se a pensar. Moltes persones joves s'han trobat fora de les dinàmiques habituals del seu dia a dia, sense la possibilitat d'evasió a la qual moltes vegades recorren, sense aquell "ara vaig amb les meves amigues i passo". En el treball amb joves hem pogut observar el que ha suposat trobar-se amb aquest *cara a cara al mirall*, aquest inici d'introspecció en un moment vital de molt canvi i d'instabilitat en el món i moment que vivim.

Acompanyar els i les joves comporta mostrar com poder posar ordre a aquest món personal, aprendre a identificar aquests diàlegs interns i les veus que hi apareixen. Aquest acompanyament per identificar-les pot fer entendre certs malestars que, d'entrada, els i les joves no identifiquen d'on venen, així com confrontar les veus (que a vegades són molt irracionals) que poden aparèixer. Aprendre a gestionar-les i a expressar-les requereix un procés que, per una qüestió d'edat, les persones més joves encara no han fet o tot just han començat a fer.

Entenem que per treballar la solitud tant a escala grupal com individual és bàsic poder posar nom a les emocions sobre les vivències que s'experimenten. En aquest sentit, ens agradaria ampliar una mica la mirada perquè pensem que durant l'exercici d'acompanyar els i les joves és important posar èmfasi en dos vessants: el *poder professional*, entès com aquell acompanyament i aquell saber que es pot aportar des d'una figura preparada i amb experiència per treballar sobre la soledat; i el *poder personal*, entès com aquells recursos i aquell saber que la mateixa persona ha desenvolupat al llarg de la seva trajectòria, gràcies a les seves experiències, aprenentatges i el seu propi bagatge de vida.

Proposem aquesta doble mirada perquè la figura professional acompanya en el caminar d'aquelles persones joves que busquen crear el seu propi recorregut. I acompanyar també significa estar disponible, animar i dotar d'oportunitats tot posant l'altre al centre mentre afronta les seves dificultats, essent protagonista de la seva història. Aquests espais són vitals per donar suport i oferir contenció emocional, perquè puguin expressar les seves emocions, com se senten, què viuen, què els succeeix, etc.

A continuació suggerim algunes adreces d'interès sobre guies per acompanyar joves que viuen el sentiment de solitud i per treballar les emocions. A la primera adreça podeu trobar una guia que s'ha publicat fa poc. És específica per enfocar la intervenció educativa en la detecció, la prevenció i l'acció per a l'acompanyament a les persones joves que viuen una soledat no desitjada. La segona és específica per trobar recursos per acompanyar en l'experimentació emocional de les persones joves.

Durant l'exercici d'acompanyar els i les joves és important posar èmfasi en dos vessants: el *poder professional* i el *poder personal*

1) *Guia Soledat:*

https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/sites/default/files/arxius-documents/guia_soledat_joves_2021.pdf

2) *Guia m'emociONES:*

https://www.diba.cat/documents/124901139/353982614/G6_FEM_TEC_memociONES_totalagua.pdf/07f9ccca-aa51-093a-bed2-115f06916ecc?t=1627315987477

Pel que fa als recursos, recomanem fer un treball amb els i les joves al voltant de la millora de l'autoestima, el benestar emocional, l'autoafirmació, potenciar els vincles socials i millorar la comunicació i l'autopercepció. Es tracta de potenciar diverses habilitats com la intrapersonal, la interpersonal, la capacitat d'afrontar els canvis, la frustració, afavorir el benestar físic, desenvolupar habilitats per reescriure la pròpia història, mostrar resiliència, entre d'altres.

Considerem que la millor manera de poder treballar tots aquests aspectes és d'una manera vivencial, a través de fórmules dinàmiques (tècniques de respiració, exercici, tècniques de canvi de focalització de l'atenció, etc.), així com combinar-les amb altres estratègies més introspectives i de reflexió personal (gaudir dels petits detalls i de les petites alegries i recollir-les en finalitzar el dia; elaborar una llista sobre gratituds i relacions saludables existents; identificar fortaleses i èxits, escriure un diari emocional personal, entre moltes d'altres).

És important recordar que per generar canvis convé introduir una o dues orientacions o pautes noves, per tal de no generar falses expectatives de canvi i frustració de no assolir-les. A la llarga és interessant d'anar revisant, mitjançant ítems de valoració de cada pas, si s'estan assolint aquests nous hàbits i comprovar que són positius per als i les joves.

D'altra banda, proposem un seguit d'eines i recursos per enfortir la intervenció fent ús del *poder professional*, adaptant les propostes a la vivència i el concepte de la soledat de la persona que acompanya. Per generar un espai d'atenció i treball en l'acompanyament de les emocions, és adient facilitar un ambient d'acollida i confiança, on prèviament s'hagi reforçat el vincle amb la persona. D'aquesta manera es pot aprofundir en l'acompanyament emocional dels i de les joves.

Per treballar el dol:

- Cartes de comiat.
- Tècnica de la cadira buida.

Per afavorir el sentiment de pertinença i potenciar el saber col·lectiu:

- Promoure els espais d'intervenció grupal entre iguals.
- Construir cercles de seguretat i de suport.
- Orientar per afavorir la integració en la comunitat.

Considerem que la millor manera de poder treballar tots aquests aspectes és d'una manera vivencial, a través de fórmules dinàmiques, així com combinar-les amb altres estratègies més introspectives i de reflexió personal

Per modificar la percepció de les interaccions interpersonals:

- Mostrar-se com una figura professional disponible i propera.
- Oferir un espai d'escolta activa i validació on pugui parlar de si mateixa i de les seves preocupacions.
- Treballar la superficialitat i la profunditat de les relacions afectives.

Per redefinir la història:

- Tècniques i exercicis propis de l'escriptura expressiva i terapèutica.

Per desenvolupar habilitats d'afrontament als canvis:

- Tècniques externes centrades en les valoracions.
- Tècniques externes centrades en les emocions.
- Tècniques externes centrades en l'element estressor.

Per desenvolupar habilitats intrapersonals i l'autoestima:

- Treballar la por sobre el judici extern i la sensibilitat a les crítiques.
- Focalitzar en les tres dimensions: cognició o pensament, emoció i conducta.

Treballar amb les emocions i la voluntat de canvi de les persones pot ser complex perquè poden sorgir d'altres situacions no previstes. El rol del professional haurà de ser el de facilitar que la persona vagi trobant les respostes per si mateixa. Això li facilitarà la comprensió del que viu i del que experimenta, així com trobar el compromís i la via per anar treballant les seves necessitats emocionals per fer front a la soledat.

La covid ens ha situat a tots i totes en llocs i situacions que no podríem haver imaginat. De vegades, la nostra vida s'ha apropat més a un relat distòpic que no pas a la nostra realitat. En aquest context hem hagut d'aprendre a ritmes forçats. Des d'una mirada positiva envers la situació, observem com aquest context ens ha aportat noves dades i ens ha impulsat a posar mirades a certes realitats que, tot i que ja hi eren, ara s'agregen, com és el cas de la soledat entre el jovent.

El context social en el qual vivim, amb canvis constants i ràpids, on ens trobem hiperconnectats, però alhora cada vegada més individualistes, genera, com dèiem, una manca de teixit social i de sentiment de col·lectivitat. L'era que vivim ens aboca, si no hi posem consciència, a crear vincles fràgils, a no saber com gestionar els processos d'interacció social i a un sentiment de solitud que hem volgut desxifrar amb aquest article.

Com a persones professionals que acompanyem el jovent hem de treballar perquè la societat vegi la importància de posar els adolescents i les persones joves al centre, vetllant perquè les accions dels diferents agents vagin en aquesta línia. Des de l'experiència i l'expertesa del SAIF, veiem la situació

L'era que vivim ens aboca, si no hi posem consciència, a crear vincles fràgils

actual com un repte i alhora com una oportunitat, per treballar des d'una vessant preventiva; amb el convenciment de qui coneix la realitat i a la vegada també les eines que es necessiten per tal de viure-la des d'una òptica positiva i empoderadora.

Clàudia Viñas De temple
Coordinadora dels punts “Aquí t’escoltem”
cvinasd@ext.bcn.cat

Eugènia Cruz Gifreu
Psicòloga a Sarrià - Sant Gervasi i Sant Martí
mcruzg@ext.bcn.cat

Helena Sánchez Codern
Psicòloga a Horta-Guinardó i Nou Barris
hsanchez@bcn.cat

Joan del Rio
Coordinador de l'article
Director tècnic de la Fundació Acció Social i Infància
jdelrio@fasi.cat

Mònica Garcia López
Directora del Servei per a Adolescents i Famílies (SAIF)
mgarcialopez1@ext.bcn.cat

Montse Pujol Morcillo
Educatrice social al Centre per a Famílies
mpujol@ext.bcn.cat

Raquel Terribas Pie
Educatrice social
“Aquí t’escoltem”
Sarrià - Sant Gervasi
rterribas@ext.bcn.cat

Sandra Leyva Michot
Psicòloga a Sants i L'Eixample
sleyva@ext.bcn.cat

Stefania Angella
Coordinadora del Centre per a Famílies
sangella@ext.bcn.cat

Bibliografia

- Bauman, Z. (2004). *Modernidad Líquida*. Argentina: Fondo de Cultura Económica de España.
- Carvajal-Carrascal, G. i Caro-Castillo, C. V. (2009). *Soledad en la adolescencia: análisis del concepto*. Aquichan.
- Congost, S. (2019). *A solas*. Zenith.
- European Social Survey*. (2020). <https://www.europeansocialsurvey.org>
- Fantova, F. (2020). Soledat, comunitat i serveis socials després de la pandèmia. *Llei d'Engel*.
- Joint Research Center (2018). *Loneliness – an unequally shared burden in Europe**. European Union.
- López, P. (2021). Estimar i sentir-se estimats en temps líquids. Una mirada socioeducativa a les soledats juvenils. *Estratègia Municipal contra la Soledat 2020-2030*. Ajuntament de Barcelona.
- Manga, D., Abella, V., Barrio, S. i Álvarez, A. (2007). *Tipos de Adolescentes según la Soledad y el Acoso Escolar Percibido: diferencias en personalidad y apoyo social*. http://www.henry.tipica.org/xwuqiwasjllhasdf7985644Tipica2/pdf/manga_tipos_de_adolescentes_según_la_soledad_y_el_acoso_escolar.pdf
- Pinto Lobo, M. (2019). La soledad en España desde el punto de vista sociológico. *Revista CNEIP*. <https://www.revistacneip.org/index.php/cneip/article/view/16/14>
- Sen, C. (14 de maig de 2016). Ser madre de niños de 12 años: lo más difícil. *La Vanguardia*.
- Soler, P., Estepona, B. i Iglesias, E. (2021). *Guia per a la prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i Joves en situacions de soledat*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Tinc un adolescent a casa*. (2009). https://www.diba.cat/c/document_library/get_file?uuid=08cbe20c-a3e7-4646-baee-5b6efa402a5e&groupId=713456

Resum

La transició a la vida adulta és un dels processos més complexos a què s'enfronten les persones amb discapacitat intel·lectual. Tot procés de trànsit suposa un moment crític en què els recursos i serveis tenen especial rellevància, sobretot quan, actualment, aquests processos es caracteritzen per ser itineraris individualitzats. En el cas de les persones amb discapacitat intel·lectual, els suports formals i naturals tenen un paper fonamental, unit a les necessitats de suport tant de les persones com de les seves famílies. És sabut que el desajustament o la manca d'aquests suports pot tenir grans conseqüències en el seu futur, així com la manca d'acompanyament durant el procés. Entre aquestes conseqüències hi ha la pèrdua de xarxes i les possibilitats de participació, i també, en conseqüència, l'augment del sentiment de soledat. Per això, l'objectiu principal del text següent és identificar i analitzar els principals factors que influeixen en aquests processos de transició a la vida adulta, prestant especial atenció als processos d'acompanyament, les opcions de participació i les xarxes de suport, i poder així dissenyar itineraris ajustats.

Paraules clau

Transició a la vida adulta, discapacitat intel·lectual, xarxes de suport, coordinació i soledat.

Personas con discapacidad y soledad. Un reto en los procesos de transición a la vida adulta

La transición a la vida adulta es uno de los procesos más complejos a los que se enfrentan las personas con discapacidad intelectual. Todo proceso de tránsito supone un momento crítico en el que los recursos y servicios cobran especial relevancia, más aún, cuando en la actualidad estos procesos se caracterizan por ser itinerarios individualizados. En el caso de las personas con discapacidad intelectual los apoyos formales y naturales tienen un papel fundamental, unido a las necesidades de apoyo tanto de las personas como de sus familias. Se conoce que el desajuste o falta en estos apoyos puede tener grandes consecuencias en su futuro, así como la falta de acompañamiento durante el proceso. Entre estas consecuencias está la pérdida de redes y posibilidades de participación, y también, en consecuencia, el aumento del sentimiento de soledad. Por ello, el objetivo principal del siguiente texto es identificar y analizar los principales factores que influyen en estos procesos de transición a la vida adulta, prestando especial atención a los procesos de acompañamiento, las opciones de participación y redes de apoyo, y poder así diseñar itinerarios ajustados.

Palabras clave

Transición a la vida adulta, discapacidad intelectual, redes de apoyo, coordinación y soledad.

People with disabilities and loneliness. A challenge in the processes of transition to adult life.

The transition to adult life is one of the most complex processes faced by people with intellectual disabilities. All transition processes are critical moments in which resources and services become particularly important – even more so when these processes are currently characterised as individualised pathways. In the case of people with intellectual disabilities, formal and natural supports play a key role, along with support for the needs of both the user and their families. It is known that the inadaptation or lack of these supports can have serious consequences in their future, as can the failure to provide guidance during the process. These consequences include loss of networks and opportunities for participation and also, as a consequence, increased feelings of loneliness. Accordingly, the core purpose of this paper is to identify and analyse the main factors that influence these processes of transition to adult life, with particular attention to processes of accompaniment, opportunities for participation and support networks with a view to enabling the design of personalised pathways.

Keywords

Transition to adulthood, intellectual disability, support networks, coordination and loneliness.

Com citar aquest article:

Villaescusa Peral, M. i Yurrebaso Atutxa, G. (2022).
Persones amb discapacitat i soledat. Un repte en els processos de transició a la vida adulta.
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 80, p. 95-113.

▲ Comprensió actual de la joventut. Itineraris, trajectòries i transicions

Els canvis socials de les últimes dècades comporten canvis en la comprensió de conceptes com ara *joventut* o, fins i tot, *adultesa*. Tradicionalment identificades com a etapes temporals del cicle vital (Casal et al., 2006), en l'actualitat, totes dues adquireixen molta rellevància en la seva definició i anàlisi, ja que es caracteritzen per la indefinició i la constant construcció o recomençament (Morales, 2010). En aquest escenari sorgeixen conceptes com *itineraris*, *trajectòries* o *transicions*.

Entenen la joventut com el “procés social d'emancipació” (Casal et al., 2006, p. 21) i amb la finalitat que la seva definició permeti la interpretació i la comprensió dels canvis i les repercussions que suposen, Casal et al. (2006) adopten una perspectiva biogràfica o d'itineraris, que parteix del subjecte com a protagonista principal de la seva vida, en què, amb una complexitat rellevant, anirà articulant eleccions racionals i emocionals, obstacles socials i culturals, i estratègies de futur. Morales (2010) ressalta la pèrdua de centralitat de la joventut com a moment de construcció i disseny d'itineraris biogràfics, unit al fet que, actualment, la vida adulta també es troba en transició constant. En aquest sentit, l'autor compara la joventut amb un laberint amb diverses trajectòries, situacions intermèdies i permanents construccions socials i culturals, dinàmiques i canviants, i la defineix com una narració difusa i inconclusa en què els joves van afegint nous significats i significants” (Morales, 2010, p. 16). En la mateixa línia, Sepúlveda (2013) adopta el concepte de curs de la vida o enfocament de transició, emfatitzant les limitacions que actualment té l'adopció d'un model lineal o successió d'etapes definides, quan es tracta d'un procés multidimensional i sovint fragmentat” (p. 15).

Aquest procés anomenat *transició a la vida adulta* s'ha caracteritzat, tradicionalment, pels processos d'inscripció social i professional, determinats, generalment, per l'etapa escolar o formativa, la incorporació al món laboral i l'emancipació o l'assoliment d'una vida independent. En l'actualitat, s'observa que els processos formatius o escolars s'allarguen en el temps, la incorporació al mercat laboral es demora i, a més, sol anar unit a períodes d'entrades i sortides, i pel que fa a la independència econòmica, es prolonga poder-la assolir ja que creix, considerablement, la inseguretats davant de la consolidació d'un projecte d'autonomia personal (Sepúlveda, 2013). Per tant, esdevé imprescindible, com s'ha assenyalat prèviament, contemplar la joventut des d'una visió molt més flexible quant al període temporal en què transcorre i més heterogeni en relació amb les possibles experiències.

L'enfocament actual d'itineraris, trajectòries o transicions ens permet incloure el ventall divers de situacions que es contemplen sota el paraigua del concepte joventut. Des d'aquesta perspectiva, més enllà del subjecte protagonista del projecte de vida, pren importància el context històric i social en

què succeeix. Tot i que un itinerari vital inclou les eleccions i les decisions de la persona, aquestes es veuen influïdes pel seu entorn familiar i contextual més proper, així com pel context social i cultural més ampli (Casal et al., 2006). És per això que aquest concepte no s'entén al marge dels canvis socials actuals, on els referents tradicionals d'inscripció laboral o vida independent deixen de tenir una rellevància central per accedir a la vida adulta, i floreixen nous referents, més units a la connectivitat i la sociabilitat, en la línia de la tecnologia, la comunicació i la publicitat (Morales, 2010).

La demora i la inestabilitat genera nous contextos i modalitats de transitar a la vida adulta, desestandarditzant itineraris i diversificant les experiències vitals. Aquest context requereix viure aquest període vital com “una etapa de transició que també és transitòria” (Morales, 2010, p. 23). En aquesta etapa emergeixen noves formes de relacionar-se i es configuren noves identitats (Sepúlveda, 2013), construint expectatives de transició que vagin en la línia de la realitat social i mirant de buscar una correspondència entre allò que la societat exigeix i allò que pot oferir (Morales, 2010).

Transició a la vida adulta i persones amb discapacitat

La complexitat pròpia del concepte de joventut i la diversitat de trajectòries per convertir-se en adult actuals són especialment rellevants en el cas de les persones amb discapacitat intel·lectual i del desenvolupament (DID). Quan parlem de persones amb discapacitat, l'assumpció de l'autonomia està, sovint, condicionada pel fet de ser una autonomia en la interdependència, relacionada amb el número més alt de suports que es requereixen.

El canvi de perspectiva en la comprensió de la discapacitat també ha suposat un canvi en les intervencions i respostes, subratllant la importància del context i els suports disponibles en les oportunitats de les persones. La perspectiva actual a partir del model social assumeix que “la discapacitat no és una cosa que la persona té o una cosa que és una *característica de la persona*, sinó que és un *estat de funcionament* en què les limitacions en la capacitat funcional i en les habilitats d'adaptació han de ser considerades dins del contacte d'entorns i suports” (Wehmeyer, 2009, p. 48). Aquesta comprensió fa palesa, doncs, la importància dels suports individualitzats i la qualitat de vida per al desenvolupament d'aquest funcionament de la persona (Schalock, 2004).

Les intervencions i respostes no tindran com a únic focus les persones, sinó que s'hauran d'adreçar també a la societat. Maldonado (2013) relaciona el model social de discapacitat amb els valors dels drets humans, entenen que la societat ha de considerar les necessitats de les persones, gestionar les di-

Quan parlem de persones amb discapacitat, l'assumpció de l'autonomia està, sovint, condicionada pel fet de ser una autonomia en la interdependència

ferències i integrar-ne la diversitat. La societat té la responsabilitat de proporcionar igualtat i respostes per a tots els membres, partint dels drets de les persones i amb la finalitat de pensar en oportunitats.

En aquest sentit, els processos de transició a la vida adulta adreçats a les persones amb discapacitat s'han vist, doncs, en la necessitat de considerar les seves pràctiques i intervencions des d'aquesta perspectiva. Se sap que la literatura identifica els processos de transició a la vida adulta com un dels grans reptes a què s'enfronten els i les joves amb discapacitat (Fullana et al., 2015; Kochhar-Bryant, 2009; Pallisera, 2011; Pallisera et al., 2013; Pallisera et al., 2014; Wehman, 2013; Wehmeyer i Webb, 2012) i, per tant, també un dels canvis més grans en les seves vides i les de les seves famílies (Kim i Turnbull, 2004). És per això que la necessitat de planificar aquests processos ha estat una constant en la literatura des de la dècada dels noranta, descrivint les accions i tasques a incloure.

Els serveis que participen en aquests processos es troben amb dificultats, com la multidimensionalitat pròpia del concepte, la diversitat d'itineraris i la necessitat de construir trajectòries i pràctiques personalitzades des d'estructures comunes

Des de la literatura de l'àrea s'ha definit la transició com a “canvis de vida, ajustaments i un cúmul d'experiències que es produeixen a la vida dels joves adults quan passen d'un ambient escolar a la vida independent o l'àmbit laboral” (Wehman, 2006, p. 4), i es ressalta el canvi de rol i l'assumpció de responsabilitats que suposa, incorporant la formació post-secundària, la participació a la comunitat i el desenvolupament d'habilitats funcionals per a la vida (Wehmeyer i Webb, 2012). En aquest sentit, els serveis que participen en aquests processos es troben també amb les principals dificultats de què parlàvem al primer apartat, com la multidimensionalitat pròpia del concepte, la diversitat d'itineraris i la necessitat de construir trajectòries i pràctiques personalitzades des d'estructures comunes, entenent la persona com a protagonista principal, i la comunitat i els seus agents com a factors fonamentals.

En els estudis realitzats, hi ha consens a l'hora d'afirmar que l'acompanyament als i les joves i les seves famílies en la formulació d'objectius de vida un cop acabi l'etapa escolar i l'elaboració d'un pla per a assolir-los, el disseny de tasques i experiències escolars per al desenvolupament d'habilitats i destreses que permetin aconseguir els objectius proposats, i la connexió amb els serveis i suports que es necessitaran (Blackmon, 2008) són activitats cabdals. I el camí recorregut, més enllà d'assenyalar la necessitat de planificar el procés, permet també analitzar experiències i pràctiques engegades amb la finalitat d'identificar variables i accions que faciliten la consecució de resultats satisfactoris i la vida adulta plena.

En aquest sentit, en la revisió de la literatura que fem a Yurrebaso et al. (2020a) i en la línia de definir les variables a considerar des de la planificació dels programes de transició adreçats a persones amb discapacitat, es revisen diversos estudis (Bambara et al., 2007; Flexer i Baer, 2008; Greene, 2009; Kohler i Field, 2003; Papay i Bambara, 2014; Wehman, 2013) dirigits a identificar i recollir les principals pràctiques a tenir en compte de cara a millorar els resultats de vida adulta. Com no podria ser d'una altra manera quan

parlem de pensar i dissenyar projectes de vida, aquests estudis situen en primera línia la persona com a participant activa i autodeterminada, i també les seves famílies, com a suports que es mantenen al llarg de la vida; es ressalta també la necessitat de planificar itineraris individualitzats que comptin amb experiències d'ocupació i el desenvolupament d'habilitats funcionals per a la vida independent, a partir dels serveis disponibles a la seva comunitat i, molt especialment, mitjançant una estreta col·laboració entre ells.

La importància dels suports en l'etapa de TVA per evitar la soledat i l'aïllament social de les persones amb discapacitat

Tal com dèiem, la transició a la vida adulta constitueix un dels processos més complexos a què s'ha d'enfrontar una persona amb discapacitat. La complexitat del procés requereix el disseny i la coordinació de suports que facilitin la construcció d'itineraris de transició personals ajustats als objectius i funcions propis de la joventut (Pallisera et al. 2013; Pallisera et al., 2014; Fullana et al., 2015).

Definim el suport social com “el procés interactiu, gràcies al qual l'individu obté ajuda emocional, afectiva, instrumental o econòmica de la xarxa social en què es troba immers” (Coira i Bailon, 2014, p. 271). El suport social pot ser formal, informal o natural. El suport formal és aquell que la persona rep de professionals, recursos, serveis específics, etc., i el suport informal o natural és el que la persona rep del seu entorn, comunitat i, principalment, de la seva família.

D'acord amb Alwell i Cobb (2009), perquè el procés de transició sigui exitós, és imprescindible que la persona participi en programes escolars i serveis per a adults que alhora estiguin coordinats amb els suports naturals que la persona obté dins de la comunitat a què pertany, és a dir, que és imprescindible establir procediments que permetin coordinar els suports formals i els suports naturals. A la pràctica, l'articulació i la coordinació d'aquests suports i la seva continuïtat suposen una dificultat en l'etapa de transició a la vida adulta. Segons Fullana et al. (2015), aquesta dificultat, en el nostre context, està relacionada amb el no reconeixement de la transició com una etapa en què es necessiten accions socioeducatives específiques, cosa que dificulta l'elaboració de procediments que clarifiquin les accions a realitzar per les diferents parts implicades en el procés (Pallisera et al., 2014). Disposar d'aquests procediments facilitaria la participació activa de la persona amb discapacitat en el seu propi procés de transició.

La manca d'ajustament i coordinació dels suports en un procés tan complicat pot tenir greus conseqüències per a la persona i la seva família, i pot ser viscut com un període de crisi, en què tant la persona com la família experi-

mentin estrès, preocupació, por i incertesa (Boehm et al., 2015; Henninger i Lounds, 2014). Alhora, aquests desajustos poden tenir com a conseqüència la manca d'oportunitats de participació de la persona en diferents contextos, cosa que inevitablement pot acabar en aïllament social (Villaescusa et al., 2021).

La manca d'oportunitats de participació en els diferents contextos socials "normalitzats" també influeix en la manca de desenvolupament d'habilitats socials i comunicatives, cosa que, alhora, implica que la persona no disposi d'una xarxa social àmplia i, en conseqüència, d'un suport social que inclogui no només la família, sinó també els iguals. Aquesta manca d'arrelament i relacions juntament amb una possible manca d'autonomia i de domini de l'entorn (Villaescusa et al., 2021), segons Fernández et al. (2013), són la principal causa de soledat en els i les joves.

Diversos autors com Ryan i Deci (2001), Ryff (1989) o Keyes (1998), entre d'altres, defineixen i classifiquen la soledat des de diferents perspectives. Prenent com a referència la definició de Peplau & Perlman (1982 dins Fernández et al., 2013), en aquest treball entenem la soledat com la discrepància entre les relacions socials reals i les desitjades. Aquests autors destaquen tres característiques comunes en la soledat: la soledat com a resultat de la deficiència en les relacions interpersonals, com a causa d'una experiència subjectiva, i la soledat caracteritzada per ser una experiència estressant i mancada de plaer. Aquestes característiques, tal com assenyalàvem en línies anteriors, s'incrementen en moments de transició vital, en part, per la manca de suport social.

L'estudi fet per Barreto et al. (2021) assenjala diversos factors que semblen incidir en l'augment de la soledat en els joves. Entre aquests aspectes, hi ha la inestabilitat social relacionada amb els canvis d'escola i l'exploració de la identitat personal en un moment de tensió entre la connexió social (la necessitat de pertànyer) i la individuació (Larson et al., 1996, dins Barreto et al., 2021). La cerca de l'equilibri entre les expectatives imposades per la societat, per exemple, que s'ajustin al grup d'iguals i tinguin amistats íntims, però que alhora desenvolupin la seva independència dels amics i la família, genera situacions d'estrès i malestar en els i les joves. En el cas de les persones amb discapacitat, la construcció de la identitat es veu condicionada per circumstàncies objectives que revelen evidents desigualtats en l'estructura social pel fet de tenir una discapacitat (Díaz, 2010). Tot i que les seves expectatives respecte al futur (formar-se, treballar, tenir amics, etc.) siguin similars a les dels joves sense discapacitat, el cert és que les normes socials no s'hi ajusten i, per tant, solen tenir menys oportunitats de participar i de relacionar-se socialment i emocionalment amb altres persones i, en conseqüència, les seves xarxes socials es veuen limitades (Díaz i Pallisera, 2017). Per tant, acceptant que la soledat té un component subjectiu, és imprescindible tenir en compte la influència que exerceixen les normes socials.

En el cas de les persones amb discapacitat, la construcció de la identitat es veu condicionada per circumstàncies objectives que revelen evidents desigualtats en l'estructura social pel fet de tenir una discapacitat

Facilitar la TVA i minimitzar la soledat: programes, bones pràctiques i planificació centrada en la persona

En l'actualitat, malgrat que el treball en l'etapa de TVA suposa encara un repte, podem identificar programes, pràctiques i eines que faciliten la transició a la vida adulta de les i els joves amb discapacitat, i que, amb el disseny, la coordinació i l'acompanyament adequats, ajuden la persona a fer la transició de manera satisfactòria, vivint l'etapa de manera positiva i, per tant, minimitzant el sentiment de soledat.

Programes per a la transició a la vida adulta

A partir de la dècada dels vuitanta i, especialment, als noranta, els serveis i programes adreçats a les persones amb discapacitat estableixen com a necessitat prioritària avançar en els processos de transició. Com a conseqüència, comença la definició d'aquests serveis, s'estableixen recursos i es comença a evidenciar la relació estreta entre la planificació d'aquest procés i la consecució de resultats satisfactoris (Kochhar-Bryant, 2009). Aquesta planificació fa referència als programes, suports i articulacions que es dissenyen per acompanyar el procés (Shaw, 2009) que, concretament, es caracteritza per l'articulació d'ajudes i suports que ofereixen els serveis escolars i post-escolars en la construcció d'itineraris personals (Palliseta et al., 2014).

Des del començament i el sorgiment dels primers programes, el sistema educatiu s'ha identificat com el primer responsable del procés i com la institució fonamental per liderar el procés de transició (Rusch et al., 2009). Es converteix en el context idoni per al desenvolupament d'habilitats per a la vida que seran, en certa mesura, les que marquin el projecte de vida dels i de les joves (Fernández i Malvar, 2011), encara més sabent que és en l'etapa de educació secundària quan es comencen a valorar les opcions de futur i els projectes personals.

La prioritització dels serveis de transició del final de la dècada passada va permetre el desenvolupament d'una gran quantitat de programes que partien de l'àmbit educatiu i acompanyaven els i les joves en el trànsit als serveis post-escolars, especialment, als entorns d'ocupació.

Un exemple són els programes per a la transició a la vida adulta proposats des del Departament d'Educació a la nostra comunitat, el País Basc, adreçats a l'alumnat amb necessitats educatives especials vinculades a una discapacitat greu, que, finalitzada l'etapa d'escolarització obligatòria, no accedeix a la formació professional bàsica. Actualment, aquests programes, regulats pel Decret 236/2015 pel qual s'estableix el currículum d'Educació Bàsica i que s'implanta a la Comunitat Autònoma del País Basc, parteixen de la

La prioritització dels serveis de transició del final de la dècada passada va permetre el desenvolupament d'una gran quantitat de programes que partien de l'àmbit educatiu i acompanyaven els i les joves en el trànsit als serveis post-escolars

preparació per a la vida adulta i l'educació per a tota la vida com a principis bàsics de l'educació bàsica, fent referència al fet que els i les joves siguin capaços de:

Dirigir amb sentit les seves pròpies vides, triar els seus propis destins, ser responsables de les seves pròpies eleccions, assumir la responsabilitat sobre les seves necessitats presents i futures i la cura de les persones i integrar-se a la societat, participant de manera activa, crítica i responsable tot aconseguint el ple desenvolupament de la personalitat humana (Art. 2, p. 9).

Alhora, es distingeixen dues modalitats de programes per a la transició a la vida adulta (TVA):

- a) Programes d'Aprenentatge de Tasques, que són programes específics per a l'alumnat amb discapacitat intel·lectual moderada o severa que no pugui assolir competències professionals, però sí determinades habilitats professionals.
- b) Programes per a l'Autonomia Personal i Social, que són programes específics per a l'alumnat amb discapacitat greu que no pot assolir competències o habilitats professionals (Art. 43.2, p. 39).

L'assumpció de la responsabilitat de planificació des del sistema educatiu, doncs, és clara, però la complexitat sorgeix en la planificació individualitzada de la transició des de programes generals. En aquest context social no podem entendre la joventut al marge de la seva comprensió com a itinerari i trajectòria cap a la vida adulta. A més, les persones amb discapacitat han de conviure amb els obstacles que se'ls presenten des de la perspectiva d'igualtat d'oportunitats, generació de xarxes i possibilitats de participació social.

A la literatura sobre la TVA, al llarg dels anys, s'ha avançat en aquestes experiències i s'han recollit evidències relacionades amb els resultats de vida adulta. El camí recorregut ha permès anar avançant també en la línia dels canvis que s'han anat donant en la comprensió de la discapacitat i, actualment, el repte és continuar amb la identificació del que funciona per enriquir els itineraris i trajectòries individuals de transició de persones amb discapacitat.

Bones pràctiques per a la TVA

Segons Yurrebaso et al. (2020a), les bones pràctiques “parteixen de la idea de millorar la qualitat, a través d'identificar experiències i procediments satisfactoris en un context determinat i considerar que en altres contextos similars puguin ser desenvolupades” (p. 9). Des de la perspectiva de la qualitat dels serveis, FEAPS (2011) les defineix com a “conjunt d'accions que,

fruit de la identificació d'una necessitat, són sistemàtiques, eficaces, eficients, sostenibles, flexibles” (p. 14). I centrant-nos en l'àmbit de la transició, Greene (2009) afirma que són “una sèrie de recomanacions específiques per facilitar el moviment exitós de l'escola a la vida adulta dels joves amb discapacitat” (p. 197).

En síntesi, es poden definir com a “formes de fer o accions innovadores, eficaces, efectives, sostenibles, flexibles i transferibles que produeixen un avenç, amb una clara orientació a la contribució en la millora dels resultats, que en el context de la transició se centren en el moviment de l'escola a la vida post-escolar i, per tant, en resultats reeixits de vida adulta” (Yurrebaso et al., 2020a, p. 9).

Tal com avançàvem en apartats anteriors, actualment els estudis dirigits a analitzar els processos de TVA de les persones amb discapacitat s'han centrat en la identificació de variables o bones pràctiques que influeixin en la consecució de resultats de vida adulta satisfactoris. En aquest sentit, Papay i Bambara (2014) fan una revisió dels principals estudis dirigits a identificar aquestes pràctiques amb èxit i presenten un marc de set dimensions a considerar des de la planificació dels processos de transició, que posteriorment s'ha utilitzat com a marc d'anàlisi en un estudi de programes per a la transició (Yurrebaso et al., 2020b).

En aquest estudi es conclou, d'una banda, que les variables identificades a continuació hi són presents, i els i les professionals mostren la seva satisfacció davant d'aquestes pràctiques. D'altra banda, aquest estudi assenyala la necessitat imperant de continuar estudiant i insistint en la importància de planificar la transició establint processos col·laboratius, en què la participació dels principals agents és crucial, especialment el paper de les persones amb discapacitat i les seves famílies. I, finalment, els nivells baixos d'inclusió que s'indiquen en aquest estudi, en l'entorn escolar i en entorns post-escolars, parlen de la necessitat d'identificar els obstacles i els factors facilitadors de la transició a la vida adulta.

A continuació, es descriu, a grans trets, allò que s'entén per cadascuna de les pràctiques.

Participació dels i de les joves en la planificació de la transició i altres estratègies per promoure l'autodeterminació

Des del model social de discapacitat i paradigma de suports s'entén que els serveis de suport a persones amb discapacitat han de dissenyar pràctiques i propostes que posen el focus en la persona, donant-los un protagonisme més gran, fomentant la seva autodeterminació i augmentant la seva participació activa i la presa de decisions sobre la seva vida i el seu aprenentatge (Martin et al., 2008; Zulueta i Peralta, 2008).

Aquest estudi assenyala la necessitat imperant de continuar estudiant i insistint en la importància de planificar la transició establint processos col·laboratius

Se sap que el desenvolupament de l'autodeterminació està molt condicionat per l'entorn i les oportunitats del context (Wehmeyer i Garner, 2003), i també per les percepcions, creences i actituds dels i de les professionals i de les famílies (Wehmeyer et al., 2012).

La manca d'autonomia, el desajust en les expectatives i la manca d'interacció són factors que influeixen de forma negativa en la soledat

En aquest sentit, i unit a la idea que la manca d'autonomia, el desajust en les expectatives i la manca d'interacció són factors que influeixen de forma negativa en la soledat, és important desenvolupar contextos i situacions en què la persona pugui desenvolupar la seva autoestima positiva, identificar capacitats i limitacions, participar en el disseny d'objectius, interactuar amb persones diverses i establir expectatives ambicioses, però realistes (Davis i Wehmeyer, 1991; Wehmeyer et al., 2010).

Participació de les famílies

La participació de les famílies en el context educatiu i comunitari reflecteix una diferència positiva en els resultats de transició dels i de les joves amb discapacitat o sense (DeFur, 2012). Les famílies faciliten oportunitats en la vida adulta, especialment, ajudant a formular projectes personals i plans de vida (Morningstar et al., 1995). És important, per tant, que els i les professionals estableixin relacions col·laboratives amb les famílies.

La planificació, el desenvolupament i l'avaluació dels plans de transició individuals és un dels escenaris on es percep la necessitat de la participació de la família. És imprescindible empoderar la família perquè senti que té el control sobre les decisions i els successos de la seva vida (Schalock, 2004).

Planificació individualitzada de la transició

En vista de la diversitat de necessitats i de desitjos de transició, és important fer una planificació sistemàtica i individualitzada dels processos que es basin i s'ajustin a les característiques i necessitats de la persona (Kochhar-Bryant, 2009; Martin et al., 2012).

L'efectivitat d'aquesta planificació es basa en el protagonisme de la persona, desenvolupant un rol actiu (Cobb i Alwell, 2009; Martin et al., 2012; Rehfeldt et al., 2012), recollint i definint els objectius i les metes per a la vida a partir de les fortaleses, necessitats i desitjos de la persona (Test et al., 2006); conèixer els serveis existents per unir les metes educatives i post-escolars i establir els vincles corresponents (Kohler i Field, 2003; Test et al., 2006); i tot això amb la participació d'un grup de persones significatives (família, comunitat, professionals) i en coordinació amb serveis i institucions de la comunitat.

Formació i experiències que preparen per a l'ocupació, incloent-hi formació professional i experiència laboral

L'ocupació ha estat i és un component important de la vida adulta (Cimera et al., 2013; Kim i Dymonf, 2010; Papay i Bambara, 2014; Pickens i Dymond, 2015) i, per tant, ha de ser present en els processos de planificació, treballant habilitats essencials i identificant suports necessaris (Test et al., 2006). Per generar oportunitats d'ocupació, és important coordinar-se amb serveis d'ocupació i establir metes reals i que s'adeqüin a la comunitat (Greene, 2009).

Formació i experiències que preparen per a la vida independent, incloent-hi el currículum funcional i la formació basada en la comunitat

Perquè la persona pugui participar en la comunitat i en la vida adulta, és important reorientar el currículum cap al desenvolupament d'habilitats sociolaborals (Amor et al., 2017), és a dir, el desenvolupament d'habilitats funcionals que ajudin a l'exercici autònom, com l'ús dels diners, el desplaçament i les relacions socials i d'autodeterminació (Bouck, 2013). Això permetrà a la persona desenvolupar-se en la seva comunitat i establir relacions, tenir una xarxa social.

Participació en l'educació general i inclusió adequada a l'edat amb companys sense discapacitat

La inclusió educativa i la participació de la persona amb discapacitat en l'educació general és un dret; tanmateix, la literatura continua recollint la necessitat de possibilitar que puguin accedir al currículum general (Baer et al., 2008; Lenz i Adams, 2006; Jonhson et al., 2002; Shurr i Bouck, 2013; Spence-Cochran et al., 2013). Encara que el repte no només és accedir-hi, sinó poder participar i arribar a desenvolupar-lo (Bobzien, 2014). En paraules de Wehmeyer (2009), "som en un moment de l'evolució de les pràctiques inclusives en què necessitem considerar com maximitzar la participació" (p. 59).

Els entorns inclusius brinden la possibilitat per al desenvolupament d'habilitats acadèmiques, socials i funcionals, imprescindibles per a la vida independent i la participació en la comunitat (Spence-Cochran et al., 2013).

Participació i col·laboració inter-serveis

La col·laboració entre les diferents institucions i serveis és fonamental per assegurar que els i les joves amb DID comptin amb suports al llarg dels seus processos de transició (Pallisera et al., 2014). Això implica la coordinació de múltiples professionals de centres, programes i serveis, entenent que la

Els entorns inclusius brinden la possibilitat per al desenvolupament d'habilitats acadèmiques, socials i funcionals, imprescindibles per a la vida independent i la participació en la comunitat

col·laboració inter-serveis efectiva s'esdevé quan el sistema i els serveis desenvolupen una sensació de cooperació i interdependència (Meadows et al., 2014), creant relacions mútuament beneficioses i ben definides que permeten assolir objectius comuns (Dedrick i Greenbaum, 2011).

En aquest sentit i tot que la col·laboració inter-serveis és imprescindible en els processos de transició, continua sent una de les més crítiques per la seva complexitat en el desenvolupament (Meadows et al., 2014; Noonan et al., 2008).

Planificació centrada en la persona

Als anys setanta, amb la revaloració dels contextos socials i comunitaris i l'aparició del model social emergeixen noves pràctiques orientades a identificar i posar en valor les fortaleces i capacitats de les persones amb discapacitat. Amb el model social (Oliver, 1998), la discapacitat passa a considerar-se conseqüència de les insuficiències físiques o mentals de la persona, per considerar-la conseqüència d'una societat dissenyada per persones i sense discapacitat. Aquest model, íntimament lligat als valors essencials dels drets humans (Maldonado, 2013), posa el focus en l'entorn social, polític i econòmic, i no en la persona. Des d'aquest model, els i les professionals se centren a descobrir i potenciar les habilitats i les capacitats de les persones, es té en compte el seu entorn immediat (la família) i s'entén que el medi pot generar oportunitats per a l'eliminació de barreres. D'acord amb això, als anys vuitanta –a l'Estat espanyol a finals dels anys noranta–, amb l'objectiu que les persones amb discapacitat construeixin els seus projectes de vida, apareix un nou enfocament, la planificació centrada en la persona (PCP), que es distingeix de les programacions i processos que es duïen a terme fins ara, i que pretén planificar i organitzar els suports que conduiran la persona a assolir els seus objectius vitals. La implementació de la PCP, per tant, va suposar replantar rols professionals i construir una nova cultura de serveis. Actualment, compta amb un ampli desenvolupament, i és l'eix articulador de molts dels serveis de suport específics a persones joves i adultes amb discapacitat.

Definim, per tant, la PCP com un sistema que facilita la construcció de suports personalitzats per ajudar les persones amb discapacitat a projectar el seu estil de vida desitjat i a apropar-s'hi (Pallisera, 2011). Bradley (2014) va establir cinc eixos bàsics de la PCP: la persona com a centre del procés; els membres de la família i les amistats es converteixen en plens participants; se centra en les capacitats de la persona, en les coses que són importants per a ella i en el suport que necessita; la responsabilitat en l'actuació que reconeix de drets de les persones és compartida; és un procés basat en l'escolta, l'aprenentatge i l'acció continuada (Pallisera, 2011).

Definim la PCP com un sistema que facilita la construcció de suports personalitzats per ajudar les persones amb discapacitat a projectar el seu estil de vida desitjat i a apropar-s'hi

La PCP suposa, per tant, construir relacions de suport mutu, cosa que segons Pallisera (2011) comporta, des d'una perspectiva social més àmplia, "trencar amb les normes socials dominants i avançar cap a una societat basada en relacions autèntiques, de compromís i solidaritat" (p. 11).

Conclusions. Reptes i propostes

La manca de participació en contextos socials diversos juntament amb la manca d'autonomia per desenvolupar-se dificulta que les persones amb discapacitat estableixin relacions, interactuïn socialment amb els seus iguals. Aquesta situació, juntament amb el desajust de les normes socials i dels contextos pel que fa a la diversitat de les i dels joves, fa que el sentiment de soledat augmenti. A continuació, presentem les conclusions d'aquest article. S'hi identifiquen reptes i propostes per a la millora del procés de TVA.

En primer lloc, per minimitzar o evitar el sentiment de solitud cal treballar l'autonomia i les expectatives posant la persona al centre, en col·laboració amb el seu entorn més proper, la família, i en coordinació amb els diferents contextos en què participa. En aquest sentit, tenint en compte la nova concepció de la discapacitat, el primer repte que cal assumir és dissenyar plans d'intervenció socioeducativa en la comunitat.

En segon lloc, sabem que els processos de transició són individuals, personals, i que, per tant, hem de dissenyar processos de transició particulars i ajustats a les capacitats i les necessitats de la pròpia persona. En molts casos, aquests plans es fan des d'un recurs concret i no es comparteixen ni es coordinen amb els altres recursos en què participa la persona. Això implica que, de vegades, una mateixa persona arribi a tenir diversos plans individuals diferents. D'acord amb això, diferents autors i autores assenyalen la manca de coordinació entre diferents serveis, la manca de treball coordinat en xarxa i la manca de processos sistemàtics que facilitin els processos de transició, com un dels principals reptes. El segon repte, per tant, és construir equips multidisciplinaris que funcionin de manera regular i sistemàtica.

En tercer lloc, considerem que la PCP és una estratègia que uneix les variables necessàries per donar suport a la persona en la transició a la vida adulta. Si reprenem les set bones pràctiques descrites a l'apartat anterior, veiem que la PCP les compleix totes: la persona participa activament en totes les fases del procés sent ella la protagonista principal; la família hi participa; la planificació és individual i ajustada a les característiques, fortaleces, desitjos i necessitats de la persona; per aconseguir els objectius del projecte de vida de la persona es planifiquen accions formatives per treballar diferents habilitats i competències, i també es planifiquen experiències vivencials, tot coordinat amb els agents i serveis comunitaris; la planificació ha d'estar ajustada a la seva edat; perquè el projecte de vida de la persona pugui tirar endavant, és

Diferents autors i autores assenyalen la manca de coordinació entre diferents serveis, la manca de treball coordinat en xarxa i la manca de processos sistemàtics que facilitin els processos de transició

imprescindible coordinar els suports naturals de la persona amb els suports formals. Per tot això, considerem que la PCP es podria considerar l'eix vertebrador de la planificació per a la vida adulta de la persona. El repte és aconseguir que aquest procés sigui sistemàtic i que estigui planificat i compartit amb totes les persones significatives i també en tots els contextos en què la persona interactua. Això implica un replantejament de l'acció socioeducativa tal com la coneixem (Pallisera, 2011).

Una planificació ben ajustada, ben coordinada i ben acompanyada és la clau perquè la persona no visqui la transició a la vida adulta com un moment de crisi i solitud

Finalment, cal assenyalar que una planificació ben ajustada, ben coordinada i ben acompanyada és la clau perquè la persona no visqui la transició a la vida adulta com un moment de crisi i solitud, sinó com un moment d'oportunitat.

María Villaescusa Peral
Universidad de Deusto
maria.villaescusa@deusto.es

Garazi Yurrebaso Atutxa
Universidad de Deusto
garaziyurrebaso@deusto.es

Bibliografia

- Amor, A. M., Fernández, M., Aguayo, V. i Verdugo M.A. (2017). Hacia la inserción socio-laboral desde la planificación de apoyos en los servicios sociales y educativos. *Revista DI*, 12, 36-43.
- Baer, R. M., Simmons, T. J., Bauder, D. i Flexer, R. W. (2008). Standard-based curriculum and transition. Dins: R. W. Flexer, R. M. Baer, P. Luft i T. J. Simmons, *Transition planning for secondary students with disabilities. Third edition* (p. 134-160). Merrill Prentice Hall/Pearson.
- Bambara, L. M., Wilson, B. A. i McKenzie, M. (2007). Transition and quality of life. Dins: S. L. Odom, R. H. Horner, M. E. Snell i J. Blacher (Eds.). *Handbook of developmental disabilities* (p. 371-389). Guilford Press.
- Barreto, M., Victor, C., Hammond, C., Eccles, A., Richins, M. T. i Qualter, P. (2021). Loneliness around the world: Age, gender, and cultural differences in loneliness. *Personality and Individual Differences*, 169.
- Blackmon, D. (2008). *Transition to adult living. An information and resource guide*. California, Department of Education.
- Bobzien, J. L. (2014). Academic or functional life skills? Using behaviors associated with happiness to guide instruction for students with profound/multiple disabilities. *Education Research International*, 1-11. <https://pdfs.semanticscholar.org/4610/>

Boehm, T. L., Carter, E. W. i Taylor, J. L. (2015). Family quality of life during the transition to adulthood for individuals with intellectual disability and/or autism spectrum disorders. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 120 (5), 395-411.

Bouck, E. C. (2013). Secondary curriculum and transition. Dins: P. Wehman (Ed.). *Life beyond the classroom: transition strategies for young people with disabilities. Fifth edition* (p. 215- 233). Paul H. Brookes.

Bradley, A. (2004). *Positive Approachs to Person Centred Planning*. BILD.

Casal, J., Merino, R., García, M. i Quesada, M. (2006). Aportaciones teóricas y metodológicas a la sociología de la juventud desde la perspectiva de la transición. *Papers*, 79, 21-48.

Cimera, R. E., Burgess, S. i Wiley, A. (2013). Does providing transition services early enable students with ASD to achieve better vocational outcomes as adults? *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 38(2), 88-93.

Cobb, R. B. i Alwell, M. (2009). Transition Planning. Coordinating Interventions for Youth with Disabilities. *Career Developmental for Exceptional Individuals*, 32(2), 70-81.

Coira, G. i Bailon, E. (2014). La invisibilidad de los cuidados que realizan las mujeres. *Aten Primaria*, 46 (6), 271-272.

Decret 236/2015, de 22 de desembre, pel qual s'estableix el currículum d'Educació Bàsica i s'implanta a la Comunitat Autònoma del País Basc. *BOPV*, 9.

Dedrick, R. F. i Greenbaum, P. E. (2011). Multilevel confirmatory factor analysis of a Scale Measuring Interagency Collaboration of Children's Mental Health Agencies. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 19(1), 27-40. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3082154/pdf/nihms-176325.pdf>.

DeFur, S. (2012). Parents as collaborators. Building partnership with school and community-based providers. *TEACHING Exceptional Children*, 44(3), 58-67.

Díaz, E. (2010). Ciudadanía, identidad y exclusión social de las personas con discapacidad. *Política y Sociedad*, 47 (1), 115-135.

Díaz, G. i Pallisera, M. (2017). Diseño y Aplicación de un programa para mejorar las relaciones sociales de personas con discapacidad intelectual. Dins: Rodríguez-Martín, A. (Com.) (2017). *Prácticas Innovadoras inclusivas: retos y oportunidades*, (p. 1487-1494), Universitat de Oviedo.

FEAPS (2011). *10 años comprometidos con la excelencia. Buenas Prácticas de calidad FEAPS (V)*. Confederación Española de Organizaciones a favor de las Personas con Discapacidad Intelectual.

Fernández, M. D. i Malvar, M. L. (2011). El papel de la escuela en la transición a la vida activa del/la adolescente: buscando buenas prácticas de inclusión social. *Revista de Formación e Innovación Educativa Universitaria*, 4(2), 101-114. http://refiedu.webs.uvigo.es/Refiedu/Vol4_2/REFIEDU_4_2_3.pdf

Fernández, O., Murotori, M. i Zubieta, E. (2013). Bienestar eudaemónico y soledad emocional y social, *Boletín de Psicología*, 108, 7-23.

Flexer, R. W. i Baer, R. M. (2008). Transition planning and promising practices. Dins: R. W. Flexer, R. M. Baer, P. Luft i T. J. Simmons, *Transition planning for secondary students with disabilities. Third edition* (p. 3-28). Merrill Prentice Hall/Pearson.

Fullana, J., Pallisera, M., Martín, R., Ferrer, C. i Puyaltó, C. (2015). La transición a la vida adulta de jóvenes con discapacidad intelectual. Evaluación de un programa de formación para la mejora de las competencias personales. *Revista de Investigación en Educación, 13(1)*, 53-68.

Greene, G. (2009). Best practices in transition. Dins: C. A. Kochhar-Bryant y G. Greene, *Pathways to successful transition for youth with disabilities. Second edition* (p. 196-235). Merrill/Pearson.

Henninger, N. A. i Taylor, J. L. (2014). Family Perspectives on Successful Transition to Adulthood for Individuals With Disabilities. *Intellectual and Developmental Disabilities, 52(2)*, 98-111.

Johnson, D., Stodden, R., Emanuel, E. L. i Mack, M. (2002). Current challenges facing secondary education and transition services: what research tells us. *Exceptional Children, 68(4)*, 519-531.

Keyes, C. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly, 61*, 121-140.

Kim, K. H. i Turnbull, A. (2004). Transition to adulthood for students with severe intellectual disabilities: shifting toward person-family interdependent planning. *Research and Practice for Person with Severe Disabilities, 29(1)*, 53-57. https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/6250/PCPF7_Transition_to_Adulthood_8_07.pdf?sequence=1.

Kim, R. i Dymond, S. K. (2010). Special education teachers' perceptions of benefits, barriers, and components of community-based vocational instruction. *Intellectual and Developmental Disabilities, 48(5)*, 313-329.

Kochhar-Bryant, C. A. (2009). Federal legislation, research, and state initiatives advance transition services. Dins: C. A. Kochhar-Bryant y G. Greene, *Pathways to successful transition for youth with disabilities. A developmental process. Second edition* (p. 106-161). Merrill/Pearson.

Kohler, P. D. i Field, S. (2003). Transition-focused education: foundation for the future. *The Journal of Special Education, 37(3)*, 174-183. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ785945.pdf>.

Lenz, K. i Adams, G. (2006). Planning practices that optimize curriculum access. Dins: D. D. Deshler i J. B. Schumaker, *Teaching adolescents with disabilities. Accessing the General Education Curriculum* (p. 35-78). Corwin Press.

Maldonado, J. A. V. (2013). El modelo social de la discapacidad: Una cuestión de Derechos Humanos. *Revista de Derecho UNED, 12*, 817-833.

Martin, J. E., Huber, L. i De Pry, R. L. (2008). Participatory decision making: innovative practices for student self-determination. Dins: *Transition planning for secondary students with disabilities. Third edition* (p. 340-366). Merrill Prentice Hall/Pearson.

Martin, J., Zhang, D. D. i Test, D. W. (2012). Student involvement in the transition process. Dins: M. L. Wehmeyer y K. W. Webb (Eds.), *Handbook of adolescent transition education for youth with disabilities* (p. 56-72). Taylor and Francis.

Meadows, D., Davies, M. i Beamish, W. (2014). Teacher control over interagency collaboration: a roadblock for effective transitioning of youth with disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education, 61(4)*, 332-345.

Morales, J. J. (2010). La juventud en su perspectiva sociológica. Procesos, transiciones y trayectorias. *Revista Central de Sociología, 5*, 13-32.

Morningstar, M., Turnbull, A. i Turnbull, H. (1995). What do students with disabilities tell us about the importance of family involvement in the transition from school to adult life? *Exceptional Children, 62*, 252-260. https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/10945/Turnbull_What%20do%20students%20with%20disabilities.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Noonan, P., Morningstar, M. i Erickson, A. (2008). Improving interagency collaboration. Effective strategies used by high-performing local districts and communities. *Career Development for Exceptional Individuals, 31(3)*, 132-143.

Oliver, M. (1998). ¿Una sociología de la discapacidad o una sociología discapacitada? Dins: Barton, L. (Comp.). *Discapacidad y Sociedad* (p. 34-58). Morato.

Pallisera, M. (2011b). La planificación centrada en la persona (PCP): una vía para la construcción de proyectos personalizados con personas con discapacidad intelectual. *Revista Iberoamericana de Educación, 56(3)*, 1-12.

Pallisera, M. et al. (2014). Análisis de apoyos que reciben los jóvenes con discapacidad intelectual en su transición a la vida adulta en España: una investigación a partir de experiencias de profesionales y personas con discapacidad. *Revista Española de Discapacidad, 2(2)*, 27-43.

Pallisera, M., Fullana, J., Martín, R. i Vilá, M. (2013). Transición a la vida adulta de jóvenes con discapacidad intelectual. La opinión de los profesionales de servicios escolares y postescolares. *REOP, 24(2)*, 100-115.

Papay, C. K. i Bambara, L. M. (2014). Best Practices in transition to adult life for youth with intellectual disabilities. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals, 37(3)*, 136-148.

Peplau, L. A. i Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. Dins: Peplau, L. A. i Perlman, D. (Eds.). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*, (p. 1-18). Wiley.

Pickens, J. L. i Dymond, S. K. (2015). Special education directors' views of community-based vocational instruction. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities, 39(4)*, 290-304.

Rusch, F., Hughes, C., Agran, M., Martin, J. i Johnson, J. (2009). Toward self-directed learning, post-high school placement, and coordinated support. Constructing new transition bridges to adult life. *Career Development for Exceptional Individuals, 32(1)*, 53-59.

Ryan, R. M. i Deci, E. L. (2001). To be happy or to be self-fulfilled. Dins:

Smith, C. A. i Ellsworth, P. C. (1985). Pattern of cognitive appraisal: Testing theoretical predictions across cultures. *Cognition and Emotion*, 11(2), 813-150.

Ryff, C. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.

Schalock, R. (2004). Moving from individual to family quality of life as a research topic. Dins: A. Turnbull, I. Brown i H. Turnbull, *Families and persons with mental retardation and quality of life: international perspectives* (p. 11-24). American Association on Mental Retardation.

Sepúlveda, L. (2013). Juventud como transición: elementos conceptuales y perspectivas de investigación en el tiempo actual. *Última Década*, 21 (39), 11-39.

Shaw, S. F. (2009). Transition to Postsecondary Education. *Focus on exceptional children*, 42 (2), 1-16.

Shurr, J. i Bouck, E. C. (2013). Research on curriculum for students with moderate and severe intellectual disability: a systematic review. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 48(1), 76-87. [http://daddceec.org/Portals/0/CEC/Autism_Disabilities/Research/Publications/Education_Training_Development_Disabilities/ETADD_48\(1\)_76-87.pdf](http://daddceec.org/Portals/0/CEC/Autism_Disabilities/Research/Publications/Education_Training_Development_Disabilities/ETADD_48(1)_76-87.pdf).

Spence-Cochran, K., Pearl, C. E. i Walker, Z. (2013). Full inclusion into schools. Strategies for collaborative instruction. Dins: P. Wehman (Ed.). *Life beyond the classroom: transition strategies for young people with disabilities. Fifth edition* (p. 175-195). Paul H. Brookes.

Test, D. W., Aspel, N. P. i Everson, J. M. (2006). *Transition methods for youth with disabilities*. Merrill Prentice Hall/Pearson.

Villaescusa, M., Maiztegui-Oñate, C. i Yurrebaso, G. (2021). Capítulo 8. Transiciones juveniles en entornos de vulnerabilidad: características y retos de los programas socioeducativos. Dins: Martos, A., Barragán, A. B., Mole-ro, M. M., Simón M. M. i Gázquez J. J. (Comps.). *Avances de Investigación en Salud a lo largo del Ciclo Vital: Nuevos retos y actualizaciones. Primera Edición* (p. 103-114). Editorial Dykinson, S.L.

Wehman, P. (2006). Transition: the bridge from youth to adulthood. Dins: P. Wehman (Ed.). *Life beyond the classroom: transition strategies for young people with disabilities. Fourth edition* (p. 3-34). Paul H. Brookes.

Wehman, P. (2013). Transition: new horizons and challenges. Dins: P. Wehman (Ed.). *Life beyond the classroom: transition strategies for young people with disabilities. Fifth edition* (p. 3-39). Paul H. Brookes.

Wehmeyer, M. L. (2009). Autodeterminación y la tercera generación de prácticas de inclusión. *Revista de Educación*, 349, 45-67. http://www.revistaeducacion.mec.es/re349/re349_03.pdf.

Wehmeyer, M. L. i Garner, N. (2003). The impact of personal characteristics of people with intellectual and developmental disability on self-determination and autonomous functioning. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 16(4), 255-265.

Wehmeyer, M. L. i Webb, K. W. (2012). An introduction to adolescent transition education. Dins: M. L. Wehmeyer y K. W. Webb (Eds.). *Handbook of adolescent transition education for youth with disabilities* (p. 3-10). Taylor and Francis.

Wehmeyer, M. L., Davis, S. i Palmer, S. (2010). *10 Steps to independence: promoting self-determination in the home*. US Department of Health and Human Services, Administration on Developmental Disabilities. http://ngsd.org/sites/default/files/10_steps_to_independence.pdf.

Wehmeyer, M. L., Field, S. i Thoma, C. A. (2012). Self-determination and adolescent transition education. Dins: M. L. Wehmeyer y K. W. Webb (Eds.). *Handbook of adolescent transition education for youth with disabilities* (p. 171-190). Taylor and Francis.

Yurrebaso, G., Martínez-Rueda, N. i Galarreta, J. (2020a). Marco de referencia para orientar los programas educativos dirigidos a ña transición a la vida adulta de jóvenes con discapacidad intelectual y del desarrollo: una revisión de la literatura. *Siglo Cero*, 51 (1), 7-30.

Yurrebaso, G., Martínez-Rueda, N. i Galarreta, J. (2020b). Analysis of the implementation level of best practices to facilitate the transition of Young people with intellectual disabilities from childhood to adulthood in the Basque Country. *British Journal of Learning Disabilities*, 49, 72-79.

Zulueta, A. i Peralta, F. (2008). Percepciones de los padres acerca de la conducta autodeterminada de sus hijos/as con discapacidad intelectual. *Siglo Cero*, 39(1), 31-43. http://sid.usal.es/docs/F8/ART10754/percepciones_de_los_padres.pdf.

Resum

La societat actual està sumida en un canvi continu on l'economia global capitalista fomenta l'individualisme de les persones i, per tant, la soledat. Dins d'aquest context, com a objectiu general, es detecta la necessitat d'analitzar la percepció de la soledat en la població general resident a la Comunitat Autònoma del País Basc. L'estudi va utilitzar una metodologia exploratòria-descriptiva i de tipus transversal en què van participar 272 persones d'entre 18 i 76 anys ($M=37.58$, $DT=12.38$). Els resultats no han mostrat diferències en funció del sexe, però sí que s'han trobat diferències en funció de l'edat. És a dir, malgrat que el sentiment de soledat es dona en tota la població en general, és més acusat en l'edat adulta. L'estudi conclou subratllant la importància d'abastar la soledat de les persones en general i els grups més vulnerables en particular (els més joves i més grans) com una problemàtica social que cal tenir en compte en l'elaboració d'accions socioeducatives que fomentin la cohesió social.

Paraules clau

Soledat, solitud, cohesió social, població general, acció socioeducativa, necessitat social.

Análisis de la percepción de la soledad de las personas en la Comunidad Autónoma del País Vasco

La sociedad actual está sumida en un continuo cambio donde la economía global capitalista fomenta el individualismo de las personas y por ende la soledad de las mismas. Dentro de este contexto, como objetivo general, se detecta la necesidad de analizar la percepción de la soledad en la población general residente en la Comunidad Autónoma del País Vasco. El estudio utilizó una metodología exploratoria-descriptiva y de tipo transversal en la que participaron 272 personas de entre 18 y 76 años ($M=37.58$, $DT=12.38$). Los resultados no han mostrado diferencias en función del sexo, sin embargo, sí se han encontrado diferencias en función de la edad. Es decir, pese a que el sentimiento de soledad se da en toda la población en general, es más acusado en la edad adulta. El estudio concluye resaltando la importancia de abarcar la soledad de las personas en general y los grupos más vulnerables en particular (los más jóvenes y mayores) como una problemática social a tomar en cuenta en la elaboración de acciones socioeducativas que fomenten la cohesión social.

Palabras clave

Soledad, cohesión social, población general, acción socioeducativa, necesidad social.

Analysis of people's perceptions of loneliness in the Basque Country

Today's society is constantly changing. The global capitalist economy encourages individualism and, therefore, loneliness in people. Within this context, as a general objective, we identified the need to analyse the perception of loneliness in the general population living in the Basque Country. The study employed an exploratory-descriptive, cross-sectional methodology in which 272 people aged between 18 and 76 years ($M=37.58$, $SD=12.38$) took part. The results showed no differences by gender, but differences were found according to age. In other words, although the feeling of loneliness occurs among the general population, it is more pronounced in adulthood. The study concludes by stressing the importance of addressing the loneliness of people in general and the most vulnerable groups (younger and older people) in particular as a social problem to be taken into account in the development of socio-educational actions aimed at promoting social cohesion.

Keywords

Loneliness, social cohesion, general population, socio-educational action, social need.

Com citar aquest article:

Biota Piñeiro, I., Eiguren Munitis, A., Dosil-Santamaria, M. i Picaza Gorrotxategi, M. (2022).

Anàlisi de la percepció de la soledat de les persones a la Comunitat Autònoma del País Basc.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 80, p. 115-126.

Naixem sols i morim sols i,
en el parèntesi, la soledat és tan gran,
que necessitem compartir la vida per oblidar-la.

Erich Fromm

Introducció

La societat, en el context actual, depèn de l'economia global capitalista i de la privatització dels serveis creats per aquest tipus d'economia. A més, Espanya se situa en els darrers llocs de despesa pública social de la Unió Europea (Gallo i Molina, 2015). Els canvis estructurals han fomentat l'afebliment dels lligams familiars i socials enfortint l'individualisme i l'egoisme. En aquest sentit, els individus es perceben com a cossos amb necessitats enfocades a la pròpia satisfacció (Tapia et al., 2003). Aquesta situació qüestiona el benestar de la societat i adapta el concepte de seguretat. Així mateix, l'article 3 de la Declaració Universal dels Drets Humans (Nacions Unides, 1948) assenyala que totes les persones tenen dret a la seguretat.

La seguretat dota de protecció i acompanyament per tenir una qualitat de vida digna, ja que s'ofereix majoritàriament entre persones. Però, per exemple, en el col·lectiu de gent gran els principals indicadors són la solitud i l'aïllament. Moltes persones grans es troben soles i aïllades (a casa seva o en institucions) per pèrdua de facultats físiques i psicològiques o d'amistats i familiars, és a dir, del nucli familiar proper. Aquesta solitud pot augmentar la situació de desprotecció i/o maltractament (Organització Mundial de la Salut, 2018).

Amb relació a les persones joves i a la variable soledat, estudis recents assenyalen que també mostren índexs de soledat considerablement alts (Kaspersky, 2020). Altres estudis, en canvi, puntualitzen a més que moltes de les conseqüències especialment negatives en aquesta etapa evolutiva (adolescència) estan relacionades tant amb la violència escolar com amb la violència en les relacions de parella, cosa que pot fomentar la soledat.

Les persones, com a éssers socials, necessiten estar acompanyades i relacionar-se socialment per percebre seguretat emocional. Tot i això, la soledat de les persones ha estat objecte d'estudi durant anys. Així, a la dècada dels setanta van començar els primers estudis sobre soledat deguda a causes com ara els divorcis, l'augment de viduïtat o les persones que vivien sense companyia (Pinazo i Donio, 2018). Dins aquest marc, diversos autors i autores distingeixen dues dimensions del sentiment de soledat; d'una banda, la soledat emocional (que suposa l'absència d'una figura íntima com la parella o amistats) i, de l'altra, la soledat social (que és causada per la manca de xarxa d'amics o veïns) (Dahlberg i McKee, 2014; Liu i Rook, 2013).

En aquesta línia, per a López i Díaz (2018), quan es parla sobre la soledat, cal diferenciar entre l'aïllament social i la soledat, ja que s'interrelacionen entre si. Townsend (1955) va diferenciar entre els dos conceptes, descrivint, d'una banda, l'aïllament social com a concepte objectiu en què s'uneix la manca de contacte amb els familiars o amb les relacions socials. Les relacions socials fan referència a la xarxa de persones amb què es comunica un individu, les característiques dels llaços que s'estableixen i el tipus d'interaccions que es produeixen (Gallo i Molina, 2015). D'altra banda, descriu la soledat com una conceptualització subjectiva des de la percepció de la persona, relacionada amb el sentiment desagradable que apareix per la manca d'acompanyament o per la pèrdua.

Segons Victor et al. (2000), la solitud és la part subjectiva de la mesura objectiva de l'aïllament social o, com també es pot dir, allò que és invers a una situació de suport social. Així mateix, per a Yanguas et al. (2018) la solitud es construeix amb els elements següents: sentiment d'aïllament objectiu o subjectiu; sentiment de buit o abandó associat a l'absència de relacions íntimes; pot tenir un component de manca de vinculació comunitària; fruit de la discrepància entre les relacions que un té i les que espera tenir; inclou aspectes emocionals com ara tristesa, malenconia, frustració o vergonya; necessita un temps per forjar-se; és una experiència que es pot viure de formes múltiples i hi ha diferents tipus de soledats.

Per tant, hi ha una diferència entre la solitud objectiva, que fa referència a la manca de companyia, que pot ser una opció triada, i entre la solitud subjectiva, la qual està lligada al sentiment que la solitud genera en la persona, produïda per una solitud imposada i no triada (Iglesias de Ussel, 2001; Pinazo i Sánchez, 2005).

El que s'ha demostrat és que la solitud pot causar problemes de salut com ara els derivats de l'estrès psicològic (Pinazo i Donio, 2018). De fet, l'OMS (1946) va definir la salut com "un estat de benestar físic, mental i social complet, i no només com l'absència d'afeccions o malalties" (p. 100). En aquesta mateixa línia, diversos estudis (Gené-Badia et al., 2019; Klung et al., 2014) van indicar que la depressió estava lligada a la solitud, ja que sovint existeix un augment de la soledat acompanyada de símptomes com, per exemple, fatiga, falta de son o dolor, entre d'altres, vinculant també la solitud amb la tristesa (Jurhik et al., 2013).

Per tant, la solitud pot entendre's com un sentiment complex lligat a múltiples aspectes que varien en el temps i en l'espai segons els diferents contextos en què es manifesta (Diez i Morenos, 2015). No obstant això, Yanguas et al. (2018) afirmen que el suport social és un procés transnacional de donar i rebre. Com més elevada és aquesta ajuda, segons la hipòtesi de suport social o acompanyament, menors són les probabilitats de patir trastorns psicològics (Pinazo i Sánchez, 2005). Tot i això, aquest espai per a l'intercanvi, tant d'experiències emocionals com de suport en qüestions quotidianes, es veu

Hi ha una diferència entre la solitud objectiva, que fa referència a la manca de companyia, i entre la solitud subjectiva, la qual està lligada al sentiment que la solitud genera en la persona

alterat pel nostre model de vida actual que afecta els diferents grups poblacionals. Com afirmen Nicolaisen i Thorsden (2014), les persones de diferents edats poden experimentar la soledat de maneres diferents, i els factors que s'associen a aquest sentiment poden canviar d'acord amb el grup d'edat a què es pertany.

Atenent aquestes consideracions, diversos autors afirmen que durant la vellesa poden sorgir sentiments de soledat indesitjats (del Barrio et al., 2010; Higuera, 2016; Jürschik et al., 2013). A més, la soledat se sol associar a la vellesa per la disminució de les xarxes de suport i l'augment de l'aïllament social (Pinazo i Donio, 2018). Així mateix, a causa de l'augment de la població gran a Europa, en les darreres dècades ha crescut el percentatge de gent més gran institucionalitzada (Hirschfeld i Lindsey, 2002). En aquest sentit, diversos estudis assenyalen que les persones grans institucionalitzades tendeixen a sentir-se més soles que les persones adultes més grans que no ho estan (Quintero et al., 2018).

Aquest fet s'agreuja quan el context europeu marca una població envellida. El descens continu de les taxes de natalitat i l'augment de l'esperança de vida transforma la forma de la piràmide d'edat del continent europeu. En conseqüència, el nombre de persones jubilades augmenta i s'espera que continuï aquesta tendència quan una gran part de la generació del *baby boom* de la postguerra arribi a l'edat de jubilació (European Statistics; Eurostat, 2019). En aquest sentit, Rodríguez i Castro (2019) afirmen que Espanya té un dels índexs de natalitat més baixos a Europa i presenta una alta taxa demogràfica d'adults més grans. En el context de la Comunitat Autònoma Basca (CAB), l'Institut Basc d'Estadística (Eustat, 2017), d'acord amb les dades sobre els resultats de la projecció de la població publicada, ha observat el 2018 una tendència continuada de creixement de la població de més de seixanta anys. Exemple d'això són les dades que ofereixen les projeccions demogràfiques, en les quals les persones de més de seixanta anys passaran de 622.100 el 2018 a 779.900 el 2031.

Encara que les persones grans siguin un grup vulnerable que pateix les conseqüències de la solitud, aquest flagell es pot estendre a altres grups socials com el dels i de les adolescents o el de les persones joves. Aquests grups poblacionals poden ser més vulnerables, ja que, en el moment vital en què es troben, poden estar experimentant situacions insegures en l'àmbit social, amb escasses o nul·les relacions interpersonals, un desaferrament educatiu important com pot ser el fracàs escolar, conflictes familiars, abús d'alcohol i altres substàncies, entre d'altres. A més, se suma el canvi de desenvolupament evolutiu que experimenten, per això, es podria indicar que la solitud és esperada entre els i les adolescents (Carvajal i Caro, 2009). Altres estudis apunten al sentiment de solitud, juntament amb altres trets de personalitat, com ara predictors de conductes antisocials i agressives en l'adolescència primerenca (García-Martínez, 2012). Així mateix, altres estudis han relacionat la solitud amb la violència en la parella *offline* i *online* en l'adolescència

(Muñiz et al., 2015), així com amb la violència escolar (Cuesta, 2017; Manga et al., 2007).

Segons dades de l'informe de l'Organización Nacional de Ciegos Españoles [ONCE] (Díez i Morenos, 2015), les causes de la soledat a Espanya són les següents: l'estat civil, els ingressos mensuals, la classe social objectiva i la mida de la terra de residència. En primer lloc, les persones solteres són les que pateixen més soledat, seguides dels separats, divorciats i vidus. En segon lloc, com més alts són els ingressos mensuals, menor és la soledat. Crida l'atenció que com més alta és la classe social objectiva més gran és la soledat, l'explicació és que aquestes persones assoleixen una edat biològica més gran. Una altra dada d'interès és que les persones que viuen en centres urbans tenen més propensió a patir soledat que les residents en petits nuclis de població.

En el context concret de la CAB, Bazo (1989) va realitzar un estudi sobre la soledat de la gent gran a Bilbao. Trenta anys després, una escultura hiperrealista de l'escultor Orozco (2020) visibilitza la solitud dels nostres grans. L'artista plasma la solitud sobre un banc situat al Passeig de l'Arenal de Bilbao, on una dona gran, seriosa i capcota, de vuitanta-nou anys no atrau la mirada de ningú. Aquesta obra d'art parteix de la iniciativa anomenada "Iniciativa Soledat", promoguda per la Bilbao Bizkaia Kutxa (BBK) amb l'objectiu de sensibilitzar la societat sobre la soledat i l'abandó social de la nostra gent gran (BBK, 2019).

Amb aquest marc de fons, es detecta la necessitat d'analitzar la percepció de la soledat a la CAB amb l'objectiu principal d'obtenir una fotografia de la soledat a la comunitat i poder fixar així paràmetres d'actuació socioeducatius reals.

Disseny i mètode de recerca

Mostra

En la investigació hi han participat 272 persones de la CAB. Concretament, entre els i les participants de la mostra un 81.6% (n=222) eren dones, un 17.6% (n=48) eren homes i un 0.7% (n=2) es van identificar com altres. Un 12.1% (n=33) eren participants d'entre 18 i 25 anys, un 81.6% (n=222) d'entre 26 i 60 anys i, finalment, un 4.8% (n=13) de més de 61 anys (el participant de més edat era de 76 anys). Quant al lloc de residència, un 65.8% (n=179) dels i les participants eren de Biscaia, un 21% (n=57) eren d'Àlaba i un 13.2% (n=36), de Guipúscoa.

Es detecta la necessitat d'analitzar la percepció de la soledat a la CAB amb l'objectiu principal d'obtenir una fotografia de la soledat a la comunitat i poder fixar així paràmetres d'actuació

Instruments

En aquesta investigació, amb l'objectiu d'aprofundir en dades concretes sobre la solitud percebuda de les persones grans de la CAB, s'ha optat per una metodologia quantitativa. Així mateix, el qüestionari emprat ha estat compost per dos apartats. Al primer apartat, s'han recollit les dades sociodemogràfiques de les persones participants (sexe, edat i procedència) partint d'un qüestionari *ad hoc* de preguntes tancades. Al segon apartat, s'ha utilitzat la *Loneliness Scale* [L'escala de soledat] *d'UCLA* (Russell et al., 1978), que és un test autoemplenat. En aquesta investigació es va fer servir la tercera revisió d'aquest test (Russell, 1996), validada en una mostra espanyola (Expósito i Moya, 1993). L'objectiu d'aquest instrument de mesura és avaluar la soledat o l'aïllament social percebuts a través dels factors "Intimitat amb altres" i "Sociabilitat". A la darrera versió de l'escala s'utilitzen 20 ítems, originàriament extrets d'enunciats utilitzats per persones soles per descriure la soledat. Aquesta escala consta de 20 afirmacions que reflecteixen el grau de soledat de l'individu, 9 ítems formulats de forma positiva i 11 de forma negativa. Els ítems es contesten en una escala tipus Likert amb un rang de resposta de l'1 al 4 (*mai, poques vegades, moltes vegades i sempre*). Com més alta és la puntuació obtinguda a l'escala, més alt és el nivell de soledat; les puntuacions poden oscil·lar entre 20 i 80. En aquesta investigació el coeficient alfa de Cronbach per al total de la soledat fou $\alpha=.79$. El resultat supera les indicacions de Nunnally (Nunnally, 1978; Nunnally i Bernstein, 1994) sobre la puntuació mínima de referència necessària per als qüestionaris utilitzats en investigació (valors d'Alfa de Cronbach superiors a .70); per tant, el qüestionari presenta valors de prou fiabilitat per a poder-lo utilitzar.

Procediment

Es va fer un qüestionari mitjançant el formulari de Google per poder accedir a persones de diferents edats en un mateix temps. Els qüestionaris es van difondre a principis de març del 2020 mitjançant plataformes virtuals i xarxes socials. Per a la recollida de dades, es van seguir tots els cànons establerts per la Llei orgànica 15/99 de protecció de dades de caràcter personal. A més, als qüestionaris es va informar que la participació era voluntària i que era necessari el compromís per iniciar la prova. Així mateix, es va advertir que no més serien les investigadores d'aquest estudi les que disposarien d'aquestes dades i que sempre es mantindria l'anonimat dels participants.

Es va fer un qüestionari mitjançant el formulari de Google per poder accedir a persones de diferents edats en un mateix temps

Anàlisi de dades

Amb les dades obtingudes als qüestionaris, es van fer anàlisis descriptives per estudiar la freqüència del fenomen objecte d'estudi en funció del sexe i l'edat. També es va fer una anàlisi creuada per veure l'associació entre la soledat i les variables sociodemogràfiques. Les dades van ser analitzades mitjançant el programari estadístic de SPSS v.25.

Resultats

A la taula 1 es poden apreciar les dades descriptives i les diferències entre l'escala de soledat i de les seves dues dimensions (solitud emocional i subjectiva) i el sexe (dona o home). Els resultats indiquen que no hi ha diferències estadísticament significatives ni amb el total de soledat ni amb les dues dimensions d'aquesta escala en funció del sexe.

Taula 1. Soledat en funció del sexe

		<i>n</i>	<i>M</i>	<i>DT</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	95% CI
Soledat total	Dona	222	69.17	2.89	.325	.745	-0.76, 1.06
	Home	50	69.02	2.97			
Soledat emocional	Dona	222	10.83	4.25	.534	.594	-0.78, 1.08
	Home	50	10.48	4.07			
Avaluació subjectiva de soledat	Dona	222	17.01	3.85	-.377	.706	-0.96, 1.68
	Home	50	17.25	3.88			

Es va fer un ANOVA unifactorial per analitzar la variabilitat dels símptomes estudiats segons l'edat. Aquesta anàlisi va revelar diferències significatives entre els grups d'edat i la soledat dels participants, $F(3, 271)=3.75$, $p=0.013$, $d_{\text{cohen}}=0.33$, amb una mida de l'efecte petit. Tot i això, per confirmar quina de les comparacions entre els grups d'edat va donar una diferència significativa en termes de simptomatologia, es va realitzar una anàlisi *post hoc* utilitzant una prova de Bonferroni. Els resultats indiquen que les categories més joves i les més adultes són les que mostren diferències estadísticament significatives, això no obstant, les persones més joves i les més grans són les que mostren una soledat més gran en comparació amb els grups d'edats entre els 26 i els 59 anys.

Taula 2. Soledat d'acord amb l'edat i les comparacions *post hoc*

VD	Edat	n	M	DT	F	p	d _{cohen}	Post hoc
	18-25	35	70.3	2.95				1-2
Soledat total	26-45	171	67.7	2.66	3.75	.013*	0.33	1-4
	46-59	51	68.9	2.85				2-1
	<60	15	69.7	2.96				4-1

*p<.05 **p<.01. ***p<.001

Discussió i conclusions

En les darreres dècades de la nostra era la societat es troba sumida en un canvi demogràfic important que ha generat transformacions estructurals i sistèmiques. Com a conseqüència, la societat va avançant pel que fa a l'edat, fet que pronuncia un envelliment de la població que, a més, està imbuïda en un canvi social i cultural profund. Aquest fenomen ha modificat les formes i els mitjans en què les persones estableixen les relacions entre si.

Aquests dos factors units deriven en el fet que la preocupació per la soledat de la ciutadania (sobretot, a l'edat adulta) sigui una problemàtica social cada vegada més gran. Per això, és vital afrontar aquesta problemàtica per aconseguir un benestar social real i efectiu per a totes les persones, i, especialment, per als sectors més vulnerables. Mitjançant aquest estudi, doncs, s'ha volgut analitzar la percepció de la soledat a la CAB amb l'objectiu d'obtenir una fotografia de la soledat per poder fixar paràmetres d'actuació socioeducatius reals.

Els resultats mostren, d'una banda, que, tot i que el sentiment de soledat es dona en tota la població en general, és més acusat en l'edat adulta. Certament, atès l'increment del nombre de persones grans, ha augmentat el nombre poblacional que a causa de la pèrdua de facultats físiques o psicològiques estan soles i aïllades (a casa o en institucions). Segons l'OMS (2018) i altres estudis (Pinazo i Donio, 2018), aquesta solitud pot empitjorar la situació de desprotecció i/o maltractament.

D'altra banda, els resultats indiquen que les persones d'entre 18 i 25 anys també mostren diferències estadísticament significatives. Aquests resultats van en sintonia amb els resultats d'altres estudis (Pérez i Quiroga-Garza, 2019; Pinto, 2020) que indiquen que les persones més joves també tenen alts índexs de soledat. En un dels estudis europeus més recents s'analitza la

solitud en el context de confinament i distanciament social que ha generat la crisi de la covid-19 (Kaspersky, 2020). Aquest estudi indica que les persones nascudes entre el 1994 i el 2001 han estat les que més soledat han sentit durant la pandèmia. En concret, el 68% de les persones enquestades europees d'aquest grup va admetre haver-se sentit sola durant el període que va durar el confinament.

Entre els factors que podrien explicar els alts índexs de soledat entre la població jove se situen els canvis en les formes i les vies de relacionar-se, canvis en les estructures familiars amb teixits familiars cada vegada més febles, el retard en l'edat d'emancipació, famílies monoparentals i jornades laborals cada cop més extenses. Certament, aquests factors podrien estar incidint en el fet que els infants i la joventut estiguin i se sentin més sols i soles. No obstant això, calen estudis que aportin evidències científiques que possibilitin la creació i la implementació d'accions i projectes d'èxit per mitigar la soledat i les seves conseqüències. En aquest sentit, hem de tenir present que la infància i l'adolescència representen una etapa vital propícia per a la intervenció social que ajudi al desenvolupament emocional dels joves. És especialment important que s'actui amb celeritat i s'atorgui la importància que requereix al benestar emocional, ja que diversos estudis assenyalen que els sentiments de solitud en persones joves poden estar relacionats amb actituds violentes entre la parella i els iguals (García-Martínez, 2012; Muñiz et al., 2015; Cuesta, 2017; Dosil et al., 2020).

En definitiva, els grups poblacionals més joves i els més grans són els que mostren una soledat més gran en comparació amb els grups d'edat entre els 26 i els 59 anys. Atesa la seva incidència i les seves conseqüències, continuar investigant al voltant de la solitud i fomentar el suport social dels grups poblacionals més vulnerables és imprescindible, ja que influeix en el seu benestar i qualitat de vida. A més, després de la crisi de la covid-19 aquesta situació es podria haver agreujat, per la qual cosa considerem necessari aprofundir en l'estudi del sentiment de solitud de la població en general, per les repercussions negatives que podria comportar el fet que s'incrementés. Per això, caldrà, en futures línies de recerca, identificar les causes i explorar múltiples variables que possibilitin analitzar el fenomen de la soledat en general, i especialment en l'adolescència i l'edat adulta, perquè des de l'educació social es puguin dissenyar intervencions i accions socioeducatives que ajudin a fer front a aquest desafiament. Així mateix, davant d'aquesta realitat, els i les professionals de l'educació social s'enfronten a una tasca fonamental per implementar intervencions socioeducatives dirigides a proporcionar i generar un impacte significatiu en el desenvolupament social de les persones.

Itsaso Biota Piñero
Universitat del País Basc (UPV/EHU)
itsaso.biota@ehu.eus

Les persones nascudes entre el 1994 i el 2001 han estat les que més soledat han sentit durant la pandèmia

Els i les professionals de l'educació social s'enfronten a una tasca fonamental per implementar intervencions socioeducatives dirigides a proporcionar i generar un impacte significatiu en el desenvolupament social de les persones

Amaia Eiguren Munitis
Universitat del País Basc (UPV/EHU)
amaia.eiguren@ehu.eus

Maria Dosil-Santamaria
Universitat del País Basc (UPV/EHU)
maria.dosil@ehu.eus

Maitane Picaza Gorrotxategi
Universitat del País Basc (UPV/EHU)
maitane.picaza@ehu.eus

Bibliografia

- Bazo, M. T. (1989). Personas ancianas: Salud y soledad. *Reis* 47/89, 193-223.
- Bilbao Bizkaia Kutxa (2019). *BBK Invisible Soledad*.
<https://www.bbk.eus/es/noticias/una-escultura-hiperrealista-ubicada-en-el-centro-debilbao-denuncia-la-soledad-de-las-personas-mayores/>
- Carvajal, G. i Caro, C. (2009). Soledad en la adolescencia: análisis del concepto. *Aquichan*, 9(3), 281-296.
- Cuesta, P. (2017). Violencia escolar y de pareja en la adolescencia. El papel de la soledad. *Revista INFAD de Psicología*, 2(1), 77-84.
- Dahlberg, L. i McKee, K. J. (2014). Correlates of social and emotional loneliness in older people: evidence from an English community study. *Aging and Mental Health* 18(4), 504-514
- Del Barrio, É., Castejón, P., Castiello, M. S., Tortosa, M. Á., Sundström, G. i Malmberg, B. (2010). La soledad de las personas mayores en España y Suecia: contexto y cultura. *Revista Española de Geriatria y Gerontología*, 45(4), 189-195.
- Díez, J. i Morenos, M. (2015). *La soledad en España. Análisis sociológicos económicos y políticos*. Fundación ONCE.
- Dosil, M., Jaureguizar, J., Bernaras, E. & Sbicigo, J. B. (2020). Teen dating violence, sexism, and resilience: a multivariate analysis. *International journal of environmental research and public health*, 17(8), 2652.
- Eurostat, European Statistics (2019). Incremento del Porcentaje de población de 65 años o más entre 2008 y 2018.
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing/es
- Eustat, Instituto Vasco de Estadística (2017). *Proyecciones de población. Análisis de resultados*. Administración de la C.A. de Euskadi.
https://www.eustat.eus/document/Proyecciones_2031_Informe_metodologico_c.pdf

Expósito, F. i Moya, M. (1993). Validación de la UCLA Loneliness Scale en una muestra española. *Dimensiones psicosociales de la educación y de la comunicación*, 355-364.

Gallo, J. i Molina, J. (2015). Factores que inciden en la soledad residencial de las personas mayores que viven solas. *Gerokomos*, 26(1), 3-9.

García-Martínez, R. (2012). *El sentimiento de soledad y los rasgos de personalidad como predictores de conductas antisociales y agresivas en la adolescencia temprana* [Tesis doctoral no publicada]. Universidad de León.

Gené-Badía, J., Comice, P., Belchin, A., Erdozain, M.A., Cáliz, L., Torres, S. i Rodríguez, R. (2019). Perfiles de soledad y aislamiento social en población urbana. *Aten Primaria*, 52(4), 224-232.

Higuera, J. C. B. (2016). La soledad en los mayores. *ARS MEDICA. Revista de Ciencias Médicas*, 32(2), 126-144.

Hirschfeld M. i Lindsey E. (2002). *Community home-based care in resource-limited settings: A framework for action*. WHO.

Iglesias de Ussel, J. (2001). La soledad en las personas mayores: influencias personales, familiares y sociales. Observatorio de personas mayores. *Ministerio de Migraciones y Servicios Sociales*.

<http://www.camfpozoblanco.es/InterPresent1/groups/imserso/documents/binario/5006lasoledad.pdf>

Jürschik, P., Botigué, T., Nuin, C. i Lavedán, A. (2013). Estado de ánimo caracterizado por soledad y tristeza: factores relacionados en personas mayores. *Gerokomos*, 24(1), 14-17.

Kaspersky (2020). *Find your tribe. Staying connected to combat loneliness*.
<https://media.kasperskydaily.com/>

Klung G, Lacruz M, Emeny R. et al. (2014). Aging without depression: a cross sectional study. *Psychodyn Psychiatry*, 42(1), 5-22.

Liu, B. S. i Rook, K.S. (2013). Emotional and social loneliness in later life: associations with positive versus negative social exchanges. *Journal of Social and Personal Relationships*, 30(6), 813-832.

López J. i Díaz, C. (2018). El sentimiento de soledad en la vejez. *Revista Internacional de Sociología RIS*, 76(1).

Manga, D., Morán, C., Abella, V. i Barrio, S. (2007). La violencia escolar a través de la soledad autoinformada en la adolescencia temprana. Dins: J. J. Gázquez, Pérez, M. C., Cangas, A. J. i N. Yuste (Comp.). *Situación actual y características de la violencia escolar* (p. 291-298). Grupo Editorial Universitario.

Muñiz, M., Cuesta, P., Monreal, M. C. y Povedano, A. (2015). Violencia de pareja online y offline en la adolescencia: el rol de la soledad y del género. *Revista sobre la infancia y la adolescencia*, 9, 85-97.

Nacions Unides (1948). La Declaració Universal dels Drets Humans. <https://www.un.org/es/universal-declaration-human-rights/>

Nicolaisen, M. i Thorsden, K. (2014). Who are lonely? Loneliness in different age groups (18-81 years old), using two measures of loneliness. *International Journal of Aging and Human Development*, 78(3), 229-257.

Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. McGraw Hill.

- Nunnally, J. C. i Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3rd Ed.). McGraw Hill.
- Organització Mundial de la Salut (1946). *Conferencia Sanitaria Internacional*. Official Records of the World Health Organization, 2, 100.
- Organización Mundial de la Salud (2018). Maltrato de las personas mayores <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs357/es/>
- Pérez, M. i Quiroga-Garza, A. (2019). Uso compulsivo de sitios de redes sociales, sensación de soledad y comparación social en jóvenes. *Redes. Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 30(1), 68-78.
- Pinazo, S. i Sánchez, M. (2005). Gerontología: actualización, innovación y propuestas. Pearson Educación.
- Pinazo, S. i Donio, M. (2018). *La soledad de las personas mayores. Conceptualización, valoración e intervención*. Estudios de la Fundación Pilares para la autonomía personal, 5.
- Pinto, M. R. (2020). La soledad en España desde el punto de vista sociológico. *Labor hospitalaria: organización y pastoral de la salud*, (326), 29-37.
- Quintero, Á., Villamil, M. M., Henao, E., Cardona, J. L. (2018). Diferencias en el sentimiento de soledad entre adultos institucionalizados y no institucionalizados. *Salud de los adultos Rev. Fac. Nac. Salud Pública*, 36(2):49-57.
- Rodríguez, E. i Castro, C. (2019). Soledad y aislamiento, barreras y condicionamientos en el ámbito de las personas mayores en España. *International Welfare Policies and Social Work Journal*, 12, 127-154.
- Russell, D., Peplau, L. A. i Ferguson, M. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42(3), 290-294.
- Russell, D. W. (1996). UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of personality assessment*, 66(1), 20-40.
- Tapia, M. L., Fiorentino, M. T. i Correché, M. S. (2003). Soledad y tendencia al aislamiento en estudiantes adolescentes. Su relación con el autoconcepto. *Fundamentos en humanidades*, 4(7-8), 163-172.
- Townsend, P. (1955). The family life of old people: an investigation in east London. *The Sociological Review*, 3(2), 175-195.
- Victor, C., Scambler, S., Bond, J. i Bowling, A. (2000). Being alone in later life: loneliness, social isolation and living alone. *Reviews in Clinical Gerontology*, 10, 407-417.
- Yanguas, J., Cilveti, A., Hernández, S., Roig, S. i Segura, C. (2018). El reto de la soledad en la vejez. *Zerbitzuan*, 66, 61-75.

Resum

En aquest treball es tracten problemàtiques clàssiques en el camp de la pedagogia i l'educació social. Una és la contraposició entre la teoria i la pràctica, que ha contribuït a generar una bretxa entre els acadèmics i els professionals de l'educació social. Un desacord basat en la premissa que els primers s'ocupen exclusivament de la teoria i els segons, de la pràctica. Això és el que s'analitza al primer apartat d'aquest treball. Per il·lustrar aquesta interpenetració entre la teoria i la pràctica s'estudia, tot seguit, el tipus de coneixement que s'aplica en l'àmbit de l'educació social. Això implica relacionar les característiques del context social i cultural amb les accions que desenvolupen els professionals de l'educació social. A l'últim apartat es busca conèixer com es relaciona aquest coneixement amb les accions dels educadors socials. De l'anàlisi es deriven tres perfils possibles d'educadors socials: investigador, convencional i innovador. En aquest text s'aposta per un perfil d'educador social que és alhora interventor i investigador.

Paraules clau

Educació social, coneixement, acció, investigació, intervenció socioeducativa.

Conocimiento, acción e investigación en educación social

En este trabajo se tratan problemáticas clásicas en el campo de la pedagogía y la educación social. Una de ellas es la contraposición entre la teoría y la práctica, que ha contribuido a generar una brecha entre los académicos y los profesionales de la educación social. Un desencuentro basado en la premisa de que los primeros se ocupan en exclusiva de la teoría y los segundos, de la práctica. Esto es lo que se analiza en el primer apartado de este trabajo. Para ilustrar esta interpenetración entre la teoría y la práctica se estudia, a continuación, el tipo de conocimiento que se aplica en el ámbito de la educación social. Eso implica relacionar las características del contexto social y cultural con las acciones que desarrollan los y las profesionales de la educación social. En el último apartado se busca conocer cómo se relaciona este conocimiento con las acciones de los educadores sociales. Del análisis se derivan tres perfiles posibles de educadores sociales: el investigador, el convencional y el innovador. En este texto se apuesta por un perfil de educador social que es, al mismo tiempo, interventor e investigador.

Palabras clave

Educación social, conocimiento, acción, investigación, intervención socioeducativa.

Knowledge, action and research in social education

This paper addresses classic issues in the field of pedagogy and social education. One such is the contrast between theory and practice, which has contributed to generating a breach between social education academics and practitioners. This divide is based on the premise that the former are exclusively concerned with theory and the latter with practice. This premise is analysed in the first section of the paper. To illustrate the interpenetration between theory and practice, the type of knowledge applied in the field of social education is then studied. This involves linking the characteristics of the social and cultural context to the actions carried out by social education workers. In the last section, the aim is to find out how this knowledge is linked to the actions of social educators. This analysis suggests three possible profiles of social educators: the researcher, the conventional worker, and the innovator. The paper champions the profile of the social educator who both intervenes and researches.

Keywords

Social education, knowledge, action, research, socio-educational intervention.

Com citar aquest article:

Úcar, X. (2022). Coneixement, acció i investigació en educació social. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 80, p. 129-150.

▲ Coneixement, acció i investigació en educació social

En aquest treball es tracten algunes problemàtiques clàssiques en el camp de la pedagogia i, especialment, en el de l'educació social. En aquests àmbits, i també en el més general de les ciències socials, sovint els autors¹ han descrit, analitzat i interpretat la realitat en termes de polaritzacions i antinòmies. Unes descripcions i interpretacions excessivament simples que no acaben d'ajustar bé amb la complexitat de les societats actuals.

Una de les antinòmies més recorregudes ha estat la contraposició entre la teoria i la pràctica. Un antagonisme que, entre altres efectes, ha contribuït a generar a tot Europa una bretxa entre els acadèmics i els professionals de la pedagogia i l'educació social. Un desacord basat en la premissa, equivocada des del meu punt de vista, que els primers s'ocupen en exclusiva de la teoria i els segons, de la pràctica. Això és el que s'analitzarà en el primer apartat d'aquest treball. L'objectiu és elaborar una manera diferent de mirar la realitat sociocultural que ajudi a superar visions simples, maniquees i polaritzades de l'educació social.

Per il·lustrar aquesta interpenetració entre la teoria i la pràctica s'analitza, a continuació, el tipus de coneixement que s'aplica o es construeix en l'àmbit de l'educació social. Això implica posar en relació les característiques del context social i cultural, com a marc específic en què es genera aquest coneixement, amb les accions que desenvolupen els i les professionals de l'educació social.

En l'últim apartat es busca conèixer com es relaciona aquest coneixement amb les accions dels educadors socials. De l'anàlisi se'n deriven tres perfils possibles d'educadors socials: investigador, convencional i innovador.

En aquest text s'aposta per un perfil d'educador social que és alhora interventor i investigador. Un perfil que, des del nostre punt de vista, ha d'estar necessàriament integrat si l'objectiu no només consisteix a incidir en la millora de les persones i comunitats amb què s'actua sinó, també, en les accions pròpies dels professionals de l'educació social i, finalment, en la transformació personal, social i comunitària.

En aquest text s'aposta per un perfil d'educador social que és alhora interventor i investigador

Antinòmies i polaritzacions en pedagogia i educació social: la teoria com a pràctica i la pràctica com a teoria

Ni la societat ni el context social i cultural en què es va originar la pedagogia social tot just fa una mica més d'un segle i mig tenen gaire a veure amb les societats actuals. El qualificatiu *social*, que establia llavors uns determinats paràmetres d'actuació pedagògica, és molt diferent del *social* on els educadors socials han de plantejar avui les intervencions socioeducatives. Un context que, per començar, ja no és només *social* sinó sociocultural i digital, a més de presencial. És a dir, un context en què no només tractem amb relacions interpersonals, presencials i digitals, sinó també amb les diverses identitats culturals, personals i col·lectives que les protagonitzen. Per altra banda, sabem que la pedagogia i l'educació social són molt sensibles al context sociocultural, territorial i polític en què es desenvolupen.

Això significa que cal actualitzar les categories clàssiques que s'han estat utilitzant en el món de l'educació i la pedagogia per interpretar els fenòmens socioeducatius. Una tasca urgent, en el món de l'educació i la pedagogia, és cercar nous conceptes, perspectives i enfocaments que defineixin i caracteritzin de manera més profunda i precisa les noves situacions i problemàtiques socioculturals actuals, més enllà de les perspectives, en excés simples, de les antinòmies i polaritzacions habitualment utilitzades.

En el camp acadèmic i professional de l'educació social, aquests plantejaments antagonics han estat especialment influents. Antinòmies clàssiques com ara "teoria versus pràctica"; "ciència versus art"; "necessitat versus llibertat"; "individu versus societat"; "dominació versus alliberament", "opressió versus emancipació"; "tecnologia versus crítica" i, finalment, "acadèmia versus professió" han contribuït, al llarg de la història, a estructurar de manera simple les nostres maneres d'interpretar la realitat. I això amb l'objectiu tant de fer-la comprensible com operable. Aquests plantejaments polaritzats, que ens portaven a optar de manera excloent per un dels pols en detriment de l'altre, han contribuït a generar visions que, tot i ser útils en el seu temps, avui semblen imprecises, fragmentades i incompletes al voltant de la pedagogia i l'educació social.

Només fa unes dècades pensàvem que les coses eren blanques o negres; iguals o diferents; bones o dolentes; teòriques o pràctiques. Un temps en què vam aprendre a interpretar la realitat amb categories estàtiques, simples i, sovint, antagoniques. Kandinsky va escriure el 1952 un article que va titular "I". Hi sostenia que la complexitat del present requeria aprendre a pensar de manera diferent posant una "I" on fins aleshores hi havíem posat una "O" (Beck, 1998). Touraine (1999) exemplifica aquesta idea, de manera pertinent, quan escriu que les persones són, alhora, "iguals i diferents".

Cal actualitzar les categories clàssiques que s'han estat utilitzant en el món de l'educació i la pedagogia per interpretar els fenòmens socioeducatius

El context sociocultural actual és complex. Entre molts altres factors, això vol dir que les realitats i les vides de les persones, els grups i les comunitats són canviants i fluides; que es desenvolupen en diferents plans, físics i digitals; que es nodreixen més d'incerteses que de seguretats; i que no disposen, finalment, d'uns referents externs universalment acceptats que les ajudin a orientar-se respecte a allò que volen i poden ser i fer. Un context que les obliga a construir i reconstruir contínuament tant la manera d'interpretar el món com la seva ubicació.

Una mirada des de la perspectiva de la complexitat suggereix que bona part de les antinòmies presentades no han de ser categories confrontades, sinó que poden constituir, per exemple, (1) una dimensió contínua graduada; (2) diferents dimensions del mateix procés; o, finalment, (3) dimensions que poden ser intercanviables en funció del context sociocultural (Úcar, 2015).

Molts han estat els autors que, per exemple, han posat en qüestió que les categories “individu versus societat” estiguessin polaritzades o fossin antagòniques i excloents. Autors com Vigotsky, Suchodolski, Dewey, Morin o Wenger, per citar-ne alguns, han plantejat perspectives que pretenien obviar, superar o integrar aquestes dues categories tradicionalment contraposades.

També les categories “dominació versus alliberament” resulten poc precises per a descriure, en general, les relacions que es produeixen actualment entre les persones o les comunitats. Sloterdijk (2013) sosté que la societat actual està transitant d'una societat de classes, fonamentada en una diferenciació vertical a partir de la dominació, la repressió i els privilegis, cap a unes societats basades en la disciplina, que generen una diferenciació vertical basada en l'ascesi, el virtuosisme i el rendiment. Des del punt de vista d'aquest autor, les societats desenvolupades actuals segueixen, cada vegada més, una gradació de les coses que “està molt lluny del que hom pugui captar mitjançant les rudes urpades d'una teoria dirigida [només]² per idees de dominació” (p. 175).

Per això són tan nombroses com diverses les formes amb què els autors descriuen i caracteritzen aquestes societats actuals. Denominacions com ara *societat del risc* (Beck, 1988); *xarxa* (Castells, 1998); *líquida* (Bauman, 2002); *de l'individualisme* (Beck & Beck-Gernsheim, 2003); *del palau de vidre* (Sloterdijk, 2007); *del consum* (Bauman, 2010); *del menyspreu* (Honnet, 2011); *del cansament* (Han, 2012); *de l'acceleració social* (Rosa, 2012); *del rendiment* (Han, 2012); *de la transparència* (Han, 2013) i un llarg etcètera dibuixen les formes, les arestes, els nodes i les rugositats de la vida a les nostres actuals societats. Unes formes que aprofundeixen, perfilen i enriqueixen les perspectives d'anàlisi i les visions socioculturals.

Em centraré, finalment, en una de les antinòmies que, des del meu punt de vista, han esdevingut més perjudicials en el món de la pedagogia i l'educació social. És la referida a “teoria versus pràctica”.

Va ser Aristòtil, en el seu Ètica a *Nicòmac*, qui originalment va definir tres formes de coneixement: *episteme*, *techné* i *fronesis*. Simplificant es podria dir que la primera es refereix al coneixement que avui caracteritzem com a científic; un coneixement de tipus fonamentalment teòric. La segona, al que es podria considerar com fer, la pràctica; és a dir, un coneixement pràctic. I la tercera, finalment, al que es podria caracteritzar com a saviesa pràctica; cosa que alguns autors interpreten o posen en relació amb l'ètica i amb la capacitat o habilitat per discernir quina és l'acció més apropiada en una situació determinada (Burbules, 2020). L'anàlisi d'aquests tres conceptes al llarg de la història ha estat tan àmplia com profunda. I això tant pel que fa a les característiques i els matisos conceptuals de cadascun com a les relacions que els vinculen.

En el nostre àmbit, a excepció d'uns quants autors, la *fronesis* ha restat ignorada o directament inclosa en la *techné*. Amb tot, Erikson i Markström (2003) assenyalen que hi ha moltes similituds entre la pedagogia social pràctica (l'educació social) i la *fronesis* ja que, des del seu punt de vista, les dues (1r) són una forma de coneixement; (2n) estan relacionades amb l'ètica; i (3r) s'orienten cap a l'acció. Malgrat tot, com ja hem apuntat, la tònica dominant al món de l'educació i la pedagogia ha estat una distinció excloent entre la teoria i la pràctica.

Una diferenciació excloent que ha contribuït a generar distància i sovint incommunicació entre els acadèmics i els professionals. La fórmula que sustenta aquesta diferenciació afirma: els teòrics només saben de teoria, mentre que els pràctics només saben sobre la pràctica. Una separació que no pot sinó generar visions parcel·lades i reduïdes d'una realitat que és essencialment complexa i que els interpel·la i requereix tots dos.

En un altre lloc he apuntat (Úcar, 2016) que les persones veiem el món a través dels conceptes, instruments i eines que ens permeten interactuar-hi. Ho vaig exemplificar assenyalant que els finlandesos disposen de fins a quaranta paraules diferents per a caracteritzar la neu, mentre que al sud d'Europa se'n disposa de poques. A partir d'aquí gairebé es podria dir que els occidentals estem estructuralment incapacitats per anomenar, i per tant per comprendre, quelcom que és alhora teòric i pràctic. I això és així perquè la cultura occidental no té un terme específic per anomenar aquesta realitat. El fet que no es disposi d'una paraula concreta per designar allò que és alhora teòric i pràctic no deixa de ser sinó un símptoma de la manera, simplificada, de veure i interpretar el món propiciada per la cultura occidental al llarg de la història. Les accions i intervencions socioeducatives són complexes, ja que es nodreixen i es desenvolupen, de forma transversal, *en i sobre* la teoria i la pràctica.

De fet, esdevé molt difícil, per no dir impossible, diferenciar o separar en una determinada acció socioeducativa allò que correspon específicament i únicament a l'una o a l'altra. Per això no té sentit parlar estrictament de teòrics i pràctics de l'educació social per designar dues formes de coneixement i d'acció diferenciades i excloents.

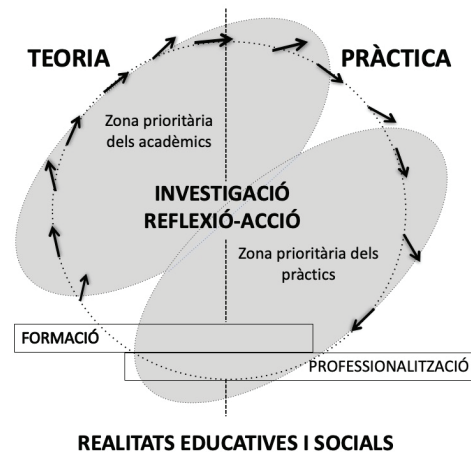
La cultura occidental no té un terme específic per designar allò que és alhora teòric i pràctic

De fet, no existeix una teoria de la pedagogia social desconnectada de la pràctica de l'educació social ni una pràctica socioeducativa que no estigui sostinguda i fonamentada per teories sociopedagògiques. L'una i l'altra es nodreixen recíprocament i contínua del que neix o s'elabora en la teoria, a partir de la investigació i la reflexió, i del que emergeix o es construeix a la pràctica, a partir de la reflexió i la investigació en l'acció.

Teoria i pràctica interactuen, es retroalimenten i s'impliquen de manera contínua i permanent i no té cap sentit plantejar-les com quelcom substancialment diferent. A la figura 1, que hem adaptat a partir d'Ortega, Caride i Úcar (2013), es pot veure d'una manera gràfica què volem dir.

Figura 1. Relacions entre teoria i pràctica en l'àmbit de la pedagogia i l'educació social

CAMP ACADÈMIC I PROFESSIONAL DE LA PEDAGOGIA SOCIAL-EDUCACIÓ SOCIAL

Font: Adaptat d'Ortega, Caride i Úcar, 2013.

A la figura es pot observar que totes les figures geomètriques utilitzades són discontinües, precisament per emfatitzar que, en l'àmbit social, tot és dinàmic, és obert i intercomunicat i en contínua evolució. També hi ha unes fletxes que apunten cap a dins i cap al cercle discontinu, que agrupa les dues zones d'acció prioritària d'acadèmics i pràctics. El que volem fer palès en aquest cas és que, més que un cercle, el que es pretén representar és una espiral oberta en què els coneixements generats a les dues zones es retroalimenten contínuament i també amb el context sociocultural en què es produeixen. Uns coneixements diversos, plurals, multidimensionals i complexos que, acumulativament, configuren el cos acadèmic i professional de la pedagogia i l'educació social.

Ortega i altres (2013) acaben assenyalant que la teoria sense la pràctica es converteix en una especulació buida i inútil que no condueix a res ni aporta res. La pràctica sense la teoria, per la seva banda, es transforma en una acció tancada, repetitiva, rutinària i sense vida. Separades, la teoria i la pràctica es mouen en l'àmbit del solipsisme i allò autoreferencial; això significa que s'aïllen de la realitat, es tanquen en si mateixes i deixen, per tant, de ser útils per al treball socioeducatiu.

Els coneixements que construeixen i apliquen a la pràctica els educadors socials

Parlar sobre la inseparabilitat o la interpenetració entre la teoria i la pràctica implica concretar com es produeix en la tasca quotidiana dels educadors socials. Aquesta és la raó per la qual en aquest apartat plantejarem com es construeix el coneixement que els professionals apliquen en les seves intervencions socioeducatives.

Cal començar per assenyalant que els professionals de l'educació social actuen en contextos molt plurals i diversos en els quals es desenvolupa la vida quotidiana de les persones. Són contextos dinàmics i complexos en els quals el canvi constant, la immediatesa, la incertesa, la flexibilitat i la creativitat són ingredients nuclears de les accions quotidianes en què es veuen involucrats els educadors socials i les persones, grups i comunitats amb què actuen.

Treballar en el marc de la vida quotidiana de les persones, sigui en institucions concretes o fora de les institucions, implica haver de tractar de manera continuada amb situacions que resulten difícilment previsibles. És cert que, amb el temps, l'experiència anirà proporcionant als professionals de l'àmbit socioeducatiu claus per interpretar, de manera cada cop més ajustada, les situacions en què desenvolupen les seves intervencions. També, que aquesta mateixa experiència els ajudarà a prendre millors decisions respecte a com, quan i on han d'actuar. És un fet, però, que mai no podran preveure de manera clara i exacta ni què es trobaran en una determinada situació d'intervenció socioeducativa ni quina hauria de ser la manera correcta o apropiada de respondre-hi.

L'àmbit social és, per la pròpia configuració, un àmbit viu, dinàmic i en estat de canvi permanent. És un àmbit d'intervenció que, a més, està regulat, influït o determinat per almenys tres elements que plantegen possibilitats i límits per a les accions dels educadors socials:

- a) Les polítiques socioculturals i educatives en el marc de les quals es produeixen les accions i intervencions socioeducatives.

Treballar en el marc de la vida quotidiana de les persones implica haver de tractar de manera continuada amb situacions que resulten difícilment previsibles

- b) Els límits que els mateixos professionals de l'àmbit socioeducatiu es posin a si mateixos en el marc de: (1) la seva pròpia ètica personal; (2) els codis deontològics professionals que en regulen les actuacions; (3) el marc més general dels drets humans.
- c) Les accions de les persones participants o del seu entorn; unes accions singulars que es deriven de les seves trajectòries vitals particulars i que, òbviament, són diferents en cada situació d'intervenció socioeducativa.

La vida no s'atura per donar temps als educadors socials a pensar com han de reaccionar davant d'una situació o una problemàtica concreta

De l'àmbit social es podria dir, utilitzant termes informàtics, que es desenvolupen en *temps real* (Úcar, 2016). La vida no s'atura per donar temps als educadors socials a pensar com han de reaccionar davant d'una situació o una problemàtica concreta, ni tampoc per triar l'estratègia d'acció o la tècnica millor o més adequada per fer-hi front. Davant d'un conflicte o un problema, el professional respondrà amb els coneixements teòrics, pràctics i experiencials que hagi anat acumulant al llarg de la seva pràctica. Uns coneixements que es manifestaran a través dels procediments, les metodologies i les tècniques que apliqui a la intervenció socioeducativa.

Aquests tres tipus de coneixements: teòrics, pràctics i experiencials, estan absolutament i inextricable entreteixits en les accions dels professionals, sense que es pugui definir, d'una manera clara, on comencen els uns i on acaben els altres.

Un coneixement experiencial és el que adquireix una persona a través de qualsevol experiència. Exemples del que anomenem coneixement experiencial serien els que una persona obté a partir de beure aigua, fer una carrera, conèixer una persona, caminar pel bosc, creuar un carrer, etc. Tots generen coneixements que poden ser de tipus teòric o pràctic.

En una primera aproximació es podria afirmar que dels coneixements experiencials dels educadors socials se'n derivarà qualsevol altre tipus de coneixements que adquireixin o elaborin. Això és així perquè, sigui de manera conscient o no conscient, totes les persones adquirim coneixements a partir de les experiències que van configurant les nostres vides. Unes experiències que, com hem comentat, generaran en nosaltres coneixements tant de tipus teòric com pràctic.

Els coneixements o el saber teòric es deriven de la formació inicial de cada professional i dels processos de formació continuada en què participen al llarg de la seva trajectòria vital i professional. La teoria o els coneixements teòrics són, com sosté Swedberg, declaracions sobre l'explicació d'un fenomen (2016, p. 26).

Els coneixements o el saber pràctic emergeixen o bé de l'aplicació dels coneixements teòrics a situacions concretes de la pràctica socioeducativa o del que els professionals infereixen a partir del propi desenvolupament de la pràctica. Una aplicació de coneixements teòrics que es manifesta en

les metodologies i les tècniques utilitzades pels educadors socials i en les diverses maneres d'aplicar-les. Sigui de manera intencional o de manera no conscient, aquests coneixements pràctics es van integrant amb els coneixements teòrics previs, de manera que acaben essent difícilment distingibles dels coneixements.

La teoria orienta la pràctica de la mateixa manera que la pràctica orienta la teoria. O, en altres termes, els coneixements teòrics orienten l'acció socioeducativa que, quan s'està produint a la pràctica, genera nous coneixements pràctics que orienten, novament, la modificació, ampliació i reformulació dels coneixements teòrics inicials.

Els coneixements teoricopràctics de l'educador social, ara ja integrats, s'actualitzen i es posen a prova a cada nova acció socioeducativa en què participa. D'aquí la importància d'insistir, des de la formació inicial dels educadors socials, a posar atenció en els coneixements que orienten la intervenció socioeducativa, a observar les formes concretes com s'apliquen a la pràctica i a intentar aprendre d'aquesta aplicació.

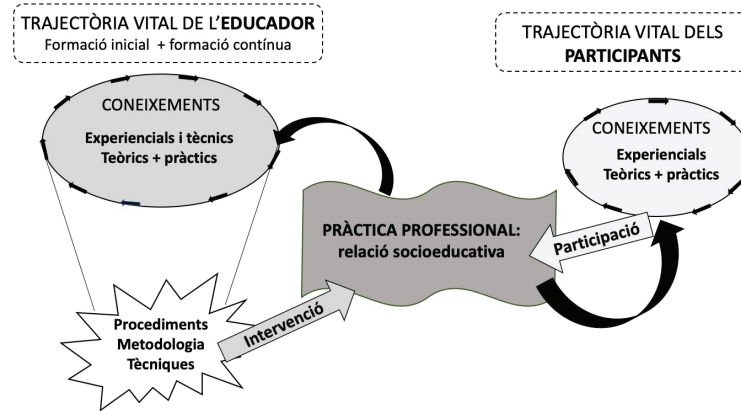
Cal apuntar, però, que la curiositat, l'interès i la capacitat indagadora dels professionals seran elements clau per fer emergir nous coneixements experiencials de cada pràctica realitzada. Es podria dir que aquests darrers coneixements s'originen a partir dels canvis que el mateix professional percep i sent, generalment de manera conscient, que està experimentant en les formes d'involucrar-se i de treballar en la intervenció socioeducativa.

El resultat de la integració de tots aquests coneixements va constituint, a poc a poc i de manera acumulativa, el repertori de coneixements, el *background*, que el professional posa en joc en cadascuna de les trobades socioeducatives en què participa. Un repertori que es va ampliant i actualitzant en el temps; sobretot si el professional decideix anar ampliant-lo de manera conscient i intencional.

Swedberg (2016) assenyala que totes les persones teoritzem constantment en la nostra vida quotidiana. Per això cal emfatitzar que el repertori de coneixements que tant el professional com les persones participants aporten a la relació socioeducativa només es diferencia per la seva orientació. Mentre que el de l'educador social és un repertori fonamentalment tècnic i professional, el del participant en la relació socioeducativa és vital, generat a partir de les pròpies experiències vitals. Per això una bona relació socioeducativa acaba canviant, d'alguna manera i en alguna forma, tots dos, l'educador social i el participant. Totes aquestes anàlisis es poden observar de manera gràfica a la figura 2.

El resultat de la integració de tots aquests coneixements va constituint el *background*, que el professional posa en joc en cadascuna de les trobades socioeducatives en què participa

Figura 2. Coneixements aportats a la relació socioeducativa pels educadors socials i els participants

Font: Elaboració pròpia.

La complexitat de les realitats actuals requereix nous plantejaments que vagin més enllà de les tosques antinòmies i polaritzacions

S'entén ara l'artificialitat tant de la distinció entre la teoria i la pràctica, com de la separació consegüent entre els teòrics i els pràctics de l'educació social. La complexitat de les realitats actuals requereix nous plantejaments que vagin més enllà de les tosques antinòmies i polaritzacions a les quals som tan donats en el camp de l'educació i la pedagogia.

Els tres tipus de coneixement plantejats poden estar regulats no sols pels elements generals ja apuntats en relació amb l'àmbit social, sinó també per factors més lligats al desenvolupament de cada situació concreta com ara:

- L'interès i la capacitat del professional per implicar-se en les accions i les intervencions socioeducatives.
- La identitat i les funcions que l'educador s'assigna a si mateix en el desenvolupament de les activitats professionals.
- L'actitud i la disposició del professional davant de les situacions i problemàtiques socioeducatives en què participa o a les quals s'enfronta.
- El context laboral i les funcions assignades al professional per les institucions, organitzacions o administracions per a les quals treballa.
- L'actitud, disposició i característiques de les persones, grups o comunitats participants en relació amb les accions socioeducatives o als professionals.

Com ja s'ha comentat, tots aquests elements estaran travessats i mediatitzats pels sistemes de valors que encarnen tant els educadors socials i les persones participants en les relacions socioeducatives com els imperants al grup, a la comunitat social i a l'organització o institució en què es produeix la intervenció socioeducativa.

En qualsevol cas, una cosa que marcarà la diferència entre les maneres d'actuar dels professionals serà el fet que l'educador social es consideri a si mateix com un aplicador de tècniques o com a creador i generador de coneixements, metodologies i tècniques. És a dir, que s'identifiqui a si mateix com (1r) un tècnic, (2n) com un investigador o (3r) com ambdues coses. En el primer cas, serà un simple aplicador de tècniques. En el segon i tercer serà, a més, un creador de coneixements, teoria, metodologies i tècniques.

La formació dels educadors socials ha d'estar orientada, des del meu punt de vista, cap a aquest darrer perfil. La responsabilitat de les universitats és formar uns professionals capaços d'analitzar, d'una manera alhora actualitzada i creativa, les situacions de la vida quotidiana, úniques, singulars i irrepetibles, a les quals s'enfronten. Uns professionals que estiguin preparats per construir *ad hoc* respostes específiques que siguin ajustades per a cada situació i cada problema. Uns professionals, finalment, amb capacitat per integrar en els seus propis repertoris tècnics i vitals els nous aprenentatges i coneixements que emergeixin o es derivin de cadascuna de les situacions d'intervenció socioeducativa en què participen.

L'educació social és una educació que actua en la vida quotidiana de les persones que, com s'ha apuntat, es desenvolupa en uns marcs socioculturals, físics i digitals molt diversos i canviants. L'educació social segueix, acompanya i ajuda tant les relacions interpersonals que es produeixen en aquests marcs com les problemàtiques específiques que se'n puguin derivar. Això exigeix que els professionals manifestin actituds obertes, flexibles i fluides que els permetin adaptar-se a les realitats de les persones amb què actuen en els contextos concrets d'interacció. Només així podran complir realment la que, com va enunciar Pestalozzi, és una de les seves funcions principals: ajudar les persones a ajudar-se a si mateixes.

Intervenir i/o investigar en i des de les pràctiques socioeducatives: noves lectures de la investigació en l'acció en educació social

En el punt anterior ens hem decantat per considerar que els educadors socials han de ser més que mers tècnics que es limiten a aplicar metodologies i tècniques. Hem plantejat que actuar en el marc de la complexitat de les situacions de la vida quotidiana requereix alguna cosa més, atès que difícilment se li presentaran, a l'educador social, situacions que es resolguin tan sols aplicant unes determinades tècniques.

Una cosa que marcarà la diferència entre les maneres d'actuar dels professionals serà el fet que l'educador social es consideri a si mateix com un tècnic, un investigador o com ambdues coses

Cal insistir en la importància que l'educador i els participants treballin junts i al mateix nivell en totes les fases del procés d'intervenció

El factor humà és sempre impredecible i les situacions en què participen persones, grups o comunitats són, també sempre, difícilment programables. És per això que cal insistir en la importància que l'educador i els participants treballin junts i al mateix nivell en totes les fases del procés d'intervenció. Perquè només això possibilitarà que aquestes intervencions siguin eficaces i sostenibles en el temps.

D'altra banda, també sembla clar que l'educador social no és un professional de la investigació, és a dir, un científic, sinó més aviat un professional de la pràctica socioeducativa: un pràctic. Es tractaria, doncs, en aquest punt, de saber quines diferències hi ha entre la intervenció i la investigació. I, en tot cas, saber si l'educador social pot actuar com a investigador i conèixer les implicacions que això pot suposar en la seva forma de plantejar i implementar les intervencions socioeducatives.

Sobre la investigació i la investigació-acció

Diu Sloterdijk que “investigació significa *per se* generació de saber mitjançant saber” (2018, p. 16). Això vol dir que l'objectiu últim de la investigació és produir coneixements nous. Cosa que s'aconsegueix, en tots els camps del saber, utilitzant els coneixements disponibles per dissenyar situacions i aplicar metodologies i tècniques que possibilitin l'emergència de coneixements nous. Wagensberg (2017) fa una distinció molt interessant per diferenciar allò que és coneixement nou del que és coneixement nou en sentit científic. Es refereix al “sentit de la pedagogia (el coneixement és nou només per a qui l'està adquirint) [...] i el sentit de la investigació (el coneixement adquirit és radicalment nou per a qualsevol ment de la història)” (Wagensberg, 2017 p. 202). És obvi que quan parlem d'investigació científica o professional ens estem referint a aquest segon sentit.

Cal apuntar, però, que la definició d'investigació que hem presentat és una definició clàssica, en el sentit que no es refereix al paper que hi juguen les persones que hi participen sinó tan sols al que fan els investigadors. En el camp de les ciències socials aquesta és una perspectiva que comença a canviar a mitjan segle passat, quan les persones, que fins aleshores havien estat considerades tan sols com a “simples informants”, passen a tenir un paper, més o menys protagonista en funció de la modalitat investigadora, en els processos d'investigació.

A principis de la dècada dels quaranta del segle passat, Lewin va plantejar la investigació-acció com una perspectiva d'investigació que implicava no només els investigadors professionals sinó també les persones que hi participaven. No serà, però, fins als anys setanta que aquesta perspectiva començarà a estendre's arreu del món, i des de llavors ha evolucionat considerablement. Més que a un mètode estandarditzat d'investigació, l'enfocament de la in-

vestigació-acció fa referència a “una àmplia gamma d'estratègies realitzades per millorar el sistema educatiu i social (Latorre, 2003, p. 23). Cal emfasitzar que la investigació-acció ha estat particularment desenvolupada en el camp educatiu i especialment a l'escola (Elliot, 1990).

Reason i Bradbury (2001) defineixen la investigació-acció assenyalant que és un procés participatiu i democràtic que s'orienta al desenvolupament de coneixement pràctic en la cerca de propòsits humans valuosos. Segons aquests mateixos autors, pretén unir l'acció i la reflexió, la teoria i la pràctica, en un procés participatiu per a la investigació de solucions pràctiques a qüestions d'interès per a les persones i les seves comunitats. En altres termes, és una forma d'indagació autoreflexiva desenvolupada pels participants en situacions socials amb l'objectiu de millorar-ne les pràctiques i alhora comprendre i millorar aquelles situacions.

A partir del plantejament inicial de Lewin sobre la investigació-acció, l'esquema circular i/o cíclic en quatre fases (planificació, acció, observació i reflexió) ha estat molt desenvolupat i ampliat. Un dels models més reproduïts en el camp educatiu ha estat el de Kemmis (1989), que apunta que davant de qualsevol problema pràctic els participants en una determinada situació social, incloent-hi el professional, actuen en quatre moments que es desenvoluparan de manera cíclica. Cada moment implica una mirada retrospectiva i un propòsit projectiu, que formen conjuntament una espiral autoreflexiva de coneixement i acció. Cada cicle suposa, segons Latorre (2003):

- El desenvolupament d'un pla críticament informat per millorar allò que ja està passant.
- Un acord per posar el pla en pràctica.
- L'observació dels efectes de l'acció en el context en què tenen lloc.
- La reflexió sobre aquests efectes per plantejar una nova planificació i així continuar amb un nou cicle.

Els nombrosos corrents que han desenvolupat aquesta metodologia d'investigació han acabat generant noves denominacions molt variades que han anat introduint canvis i matisos en el desenvolupament. S'ha escrit sobre investigació-acció-participativa; investigació participativa; investigació col·laborativa; investigació cooperativa; investigació militant; i, en aquests darrers anys, sobre codi-disseny en investigació. Totes aquestes possibilitats a partir d'un element irrenunciable en el procés d'investigació-acció: un treball compartit al mateix nivell entre l'investigador i els participants per analitzar i introduir millores a la realitat concreta que viuen i experimenten.

Recurrent novament a la distinció de Wagensberg (2017) respecte al coneixement, es podria afirmar que les estratègies d'investigació-acció generen, en tots els casos, coneixement en *sentit pedagògic*. És a dir, possibiliten l'aprenentatge de coneixements nous a les persones participants, que els pot portar, en el millor dels casos, a transformar les seves vides i la seva realitat.

No obstant això, una de les crítiques principals que se li han fet a aquesta perspectiva és que no produeix coneixement nou en el *sentit d'investigació*. En altres termes, el coneixement generat en els processos d'investigació-acció és tan local i focalitzat sobre un grup concret i una problemàtica tan específica que resulta difícilment acumulable i transferible, si més no, en el sentit que plantegen les ciències físico-naturals.

Atesa la complexitat de la realitat que experimenten persones, grups i comunitats, es fa difícil pensar una ciència social construïda per professionals externs

En qualsevol cas, caldria interrogar-se sobre el sentit de plantejar, en el marc de les ciències socials, una investigació que prescindeixi de la perspectiva i de la participació directa dels protagonistes de la vida social i cultural. Atesa la complexitat de la realitat que experimenten persones, grups i comunitats, es fa difícil pensar una ciència social construïda per professionals externs que, per molt bons investigadors que siguin, en cap cas tindran una experiència de primera mà del que li passa o del que experimenta una determinada persona o comunitat. No sembla que sigui possible generar nou coneixement sobre allò que no es coneix experimentalment i en primera persona.

No obstant això, i més enllà de les crítiques, la investigació-acció planteja, com a estratègia metodològica d'acció i investigació, alguns elements molt interessants per actuar en el sector de l'educació social. És una estratègia metodològica híbrida, que combina intervenció i investigació, i que els educadors socials poden aplicar en múltiples situacions. L'única característica necessària per fer-ho serà que l'educador actuï amb un grup i que els integrants s'avinguin a implementar aquesta metodologia d'investigació-acció. La coresponsabilitat en l'acció serà, en aquest cas, un requisit indispensable.

De la investigació-acció a la investigació en l'acció: l'educador social com a investigador

L'educador social, com a professional que actua en el marc de situacions d'alta complexitat, ha de ser capaç d'activar algunes de les competències que tenen els investigadors professionals, els científics

Amb tot el que s'ha comentat fins ara s'interpreta l'educador social com un pràctic que pot implementar processos específics d'investigació-acció, però pretenem anar encara més enllà. Plantegem que l'educador social, com a professional que actua en el marc de situacions d'alta complexitat, ha de ser capaç d'activar algunes de les competències que tenen els investigadors professionals, els científics.

Això ens portarà a diferenciar la investigació-acció com un procés d'investigació més o menys estandarditzat de generar coneixement nou, del que caracteritzarem com a investigació en l'acció. Aquest últim plantejament obeeix més a una manera determinada d'implicar-se en la realitat de la intervenció que a l'aplicació o implementació d'una metodologia específica, sigui d'investigació o d'intervenció.

Es podria dir que la investigació en l'acció no segueix camins metodològicament establerts, sinó que, a partir d'una mirada, un tarannà o uns principis previs de l'educador social, construeix *ad hoc* les accions i els passos metodològics a seguir.

Al quadre 1 es presenten algunes de les característiques específiques d'aquestes maneres de fer dels educadors socials. A la primera columna es presenten les accions que els investigadors professionals desenvolupen en un procés clàssic d'investigació. En aquest cas, l'educador social no és un pràctic, sinó que actua com un investigador professional, com un científic. El cas més clar el representaria un educador social que abandona la pràctica per dedicar-se prioritàriament a la investigació, ja sigui en una universitat, en una institució d'educació superior o en una organització específicament dedicada a la investigació.

A la columna central es plantegen les accions que caracteritzem com a intervenció. En aquest cas, l'educador social és un interventor que, mitjançant la implementació de projectes socioeducatius, l'establiment de relacions socioeducatives i l'aplicació de procediments i tècniques concretes, actua amb els participants.

A la tercera columna, por últim, es presenten les característiques d'unes accions híbrides, a cavall de la intervenció i la investigació. En aquest cas, l'educador és un interventor que actua amb una perspectiva o una mirada pròpia de l'investigador.

Es planteja a continuació, seguint la lectura del quadre, les característiques d'aquests tres tipus d'accions, que obeeixen a tres maneres d'exercir la professió d'educador social:

- L'educador social com a investigador.
- L'educador social com a pràctic.
- L'educador social com a pràctic que incorpora competències investigadores.

Si també s'ha inclòs en aquesta tercera columna el desenvolupament d'estratègies específiques d'investigació-acció és perquè considerem que poden ser desenvolupades, com s'ha comentat, tant per pràctics com per investigadors professionals.

Cal assenyalar, finalment, en relació amb el plantejament general d'aquests tres tipus d'accions que la més diferent de les tres és, sens dubte, la primera. En molt pocs casos, els educadors socials es transformaran en investigadors professionals. Pel que fa als dos altres tipus d'accions, apuntem que la frontera que les separa pot ser molt permeable i que, en la realitat de la pràctica quotidiana, els educadors socials poden estar transitant contínuament entre l'una i l'altra.

De fet, es podria afirmar que la segona columna representa la manera de fer d'un educador social convencional, mentre que la tercera planteja unes accions més innovadores que encaixen millor, des del meu punt de vista, amb la complexitat de les situacions socioculturals actuals a què s'enfronten diàriament els educadors socials.

Quadre 1. Tipologia i característiques de les accions possibles en el marc de la intervenció socio-educativa dels educadors socials

	TIPOLOGIA D'ACCIONS		
	Investigació científica clàssica	Intervenció (convencional)	Investigació en l'acció (intervenció innovadora i/o investigació-acció)
Educador social com a	Investigador	Interventor	Interventor-investigador
Objectiu	Generar coneixements nous	Acompanyar processos i afavorir l'aprenentatge i la transformació de persones, grups i comunitats	Construir col·lectivament coneixements nous i transferir procediments d'anàlisi de la realitat sociocultural
Metodologia	Mètodes qualitius i quantitius d'investigació	Mètodes i tècniques d'intervenció socioeducativa	Mètodes i tècniques d'intervenció socioeducativa. Mètodes d'investigació qualitius, quantitius i creatius
Valors i límits	Comitès d'ètica	1r nivell: Drets humans 2n nivell: Codis deontològics 3r nivell: Codis de bones pràctiques 4t nivell: Ètica personal	1r nivell: Drets humans 2n nivell: Codis deontològics 3r nivell: Codis de bones pràctiques 4t nivell: Ètica personal
Rol dels participants	Relació vertical i jeràrquica: els participants són informants	Relació adaptada al context i a les característiques dels participants: vertical o horitzontal	Relació horitzontal amb l'educador: coresponsabilitat
Perspectiva o mirada de l'educador	Epistemològica: crear escenaris que possibilitin l'obtenció de dades consistents	Pedagògica: ajudar a crear escenaris que facilitin l'aprenentatge i l'empoderament dels participants	Pedagògica, crítica i d'indagació: ajudar a crear escenaris que facilitin tant l'aprenentatge i l'empoderament dels participants com la transferència de coneixements tècnics. Promou el plantejament de preguntes sobre la realitat i l'elaboració d'hipòtesis

Resultats de l'acció	Obtenció de coneixements científics nous (en <i>sentit investigació</i>)	Adquisició de coneixements nous (en <i>sentit pedagògic</i>). Canvis i millores en persones, grups i comunitats	Canvis i millores en persones, grups i comunitats orientats a l'autogestió per a la construcció de coneixements nous (en <i>sentit pedagògic i/o en sentit investigació</i>)
-----------------------------	---	--	---

Font: Elaboració pròpia.

Com es pot observar al quadre, els tres tipus d'accions persegueixen uns objectius clarament diferenciats. L'educador social convencional acompanya processos i afavoreix aprenentatges, cosa que no interessa especialment a l'investigador, el qual només s'ocupa de generar coneixements nous, amb independència dels canvis que es puguin produir en les persones participants. De tota manera, cal assenyalar que la investigació en ciències socials ha de ser èticament responsable motiu pel qual l'investigador tampoc no es pot despreocupar totalment del que passi amb les persones participants ni de l'ús posterior que es faci dels resultats obtinguts a la investigació. Actualment és impossible, en general, desenvolupar investigacions que no hagin estat aprovades per les comissions ètiques dels centres d'investigació.

L'educador social innovador construeix coneixements nous, en *sentit pedagògic*, amb els participants i cerca de manera intencional transferir els procediments i tècniques que utilitza i aplica a les persones amb qui actua. L'èxit de l'educador social és aconseguir que els participants integrin i apliquin els nous coneixements i procediments adquirits en situacions de la seva vida quotidiana. Excepcionalment pot passar que els coneixements generats siguin nous també en *sentit investigació* si l'educador i els participants segueixen de manera exhaustiva i rigorosa la metodologia de la investigació-acció.

Probablement el que distingirà més aquesta manera d'actuar de l'educador social és la intencionalitat explícita de transferir coneixements i procediments d'anàlisi als co-participants en la relació socioeducativa. Es tracta d'aconseguir que integrin, en les pràctiques quotidianes, la perspectiva, els procediments i fins i tot les tècniques que l'educador social posa en marxa.

En relació amb els mètodes, la diferència entre l'investigador i l'educador social convencional és clara. El primer utilitza el mètode científic mentre que el segon actua mitjançant mètodes i tècniques d'intervenció. L'educador social innovador és més flexible i versàtil. Això significa que adapta els mètodes i les tècniques a les característiques concretes de la situació en què actua, sigui pròpiament d'intervenció o d'investigació-acció. Hem inclòs els mètodes creatius, ja sigui en la intervenció o en la investigació, seguint els plantejaments de Janer i Úcar (2019), els quals, a partir d'una investigació comparativa internacional, afirmen que són els mètodes emprats en el marc de la pedagogia social.

El que distingirà més aquesta manera d'actuar de l'educador social és la intencionalitat d'aconseguir que integrin, en les pràctiques quotidianes, la perspectiva, els procediments i fins i tot les tècniques que l'educador social posa en marxa

Els valors tenen un paper important en les accions dels educadors socials, fet que obliga a interrogar-se sobre com influeixen o intervenen en cadascuna de les accions definides. Ja s'ha comentat, amb relació a la investigació, la dificultat cada cop més gran d'implementar processos que no hagin estat aprovats per les comissions ètiques institucionals.

En el marc de la intervenció, tant de l'educador convencional com de l'innovador, es plantegen, adaptant la proposta de Vilar (2013), quatre nivells d'anàlisi o d'influència en relació amb les accions que desenvolupen els professionals de l'educació social.

El primer nivell és el nivell superior, que fa referència a les declaracions universals, per exemple, a la dels drets humans. Sovint els educadors socials han estat caracteritzats com els professionals dels drets humans, en el sentit que marquen tant els límits com les possibilitats de la intervenció socioeducativa. Des de la nostra perspectiva, cal precisar que cal referir-se a uns drets humans desoccidentalitzats, que recullin i obeeixin a la diversitat sociocultural del planeta en la forma que ha plantejat De Sousa Santos (2008).

Un segon nivell el constitueixen els codis deontològics. El de l'educació social fou elaborat per l'Associació Estatal d'Educació Social (ASEDES) el 2007. Aquesta associació el defineix com un "conjunt de principis i normes que orienten l'acció i la conducta professional, que ajuden l'educador i l'educadora social en l'exercici de la seva professió i milloren la qualitat del treball que s'ofereix a la comunitat i als individus" (ASEDES, 2007, p. 21).

És molt important que una professió es doti d'aquesta eina per orientar en les seves decisions ètiques els professionals de l'educació social. Opinem, tanmateix, seguint Vilar (2013), que pot acabar convertint-se en "un text gairebé decoratiu" perquè, si no se sap o no s'especifica bé com fer-lo servir, acaba sent "un sistema deductiu d'aplicació de principis a situacions específiques [que] el fa poc útil per al dia a dia dels professionals" (p. 107). Atesa la inespecificitat d'aquestes declaracions genèriques per orientar les accions quotidianes dels educadors socials, Vilar proposa la creació de les anomenades "guies de bones pràctiques" o "codis ètics". Aquestes guies, que poden ser elaborades tant per les organitzacions o les institucions com pels equips d'educadors, compleixen una funció normativa. Caracteritzem aquestes guies amb el tercer nivell d'anàlisi. Vilar assenyala que poden ser de dos tipus:

- Orientatives: que són les que especifiquen aspectes ètics i deontològics.
- Jurídiques: que es refereixen a qüestions legals i defineixen límits sobre allò que la llei permet o no permet fer.

En el quart nivell hi ha l'ètica personal, desenvolupada per cada educador social com a resultat de la seva trajectòria vital singular. És aquesta ètica la que autorregula les accions i intervencions que es produeixen en el marc de la relació socioeducativa.

El següent element del quadre fa referència al paper que tenen els participants en cadascuna de les accions. En la investigació el paper és clar: els participants o bé són informants o bé són subjectes experimentals que es relacionen exercint aquest rol amb els investigadors professionals.

En el cas de l'educador social convencional, la relació que s'estableix amb els participants sempre estarà adaptada a les característiques específiques del context i de les persones participants. Això significa que, en funció d'això, el paper que exerceixin els participants pot ser diferent. Encara que l'educador social persegueixi, en la majoria dels casos, establir relacions horitzontals amb els participants, hi pot haver situacions concretes en què es vegi forçat a establir relacions verticals i fins i tot de contenció. Situacions, per exemple, altament conflictives en què hagi de tractar amb adolescents o joves infractors. També, situacions en què actuï amb determinades persones amb problemes de salut mental o amb persones molt grans o molt petites.

Si pensem en l'educador social innovador, la relació socioeducativa establerta amb els participants serà fonamentalment horitzontal. Els participants són els iguals de l'educador, tot i que els uns i els altres realitzin accions diferenciades i exerceixin rols diferents en el desenvolupament de la relació socioeducativa. En aquest tipus d'accions la diferenciació amb l'educador social convencional pot ser molt petita, ja que també l'educador social innovador es trobarà davant de problemàtiques com les presentades en el cas anterior. Tal vegada el matís diferencial pot derivar de l'actitud i la tasca de l'educador innovador, que desenvolupa accions que inciten, promouen i busquen, en tots els casos, la coresponsabilitat dels participants en les accions que es desenvolupen en el marc de la relació socioeducativa.

És un fet que els educadors mai no poden forçar o obligar les persones participants a jugar un determinat paper en una relació socioeducativa. Tampoc les actituds que els participants han de manifestar ni, per descomptat, les accions que realitzaran. Sempre seran elles mateixes les que decideixin allò que poden i volen fer, més enllà del que els digui o els proposi l'educador social (Úcar, 2016). Això ens porta al punt següent, on ens preguntem sobre quina serà la mirada, la perspectiva de treball i l'actitud que manifestaran els educadors socials en l'exercici d'aquests tres perfils metodològics.

Es pot caracteritzar la mirada de l'investigador o la perspectiva des de la qual actua com a epistemològica. El que busca i el que interessa és crear escenaris d'indagació que generin dades consistents, és a dir, coneixements nous en sentit *investigació*.

Per part seva, la mirada de l'educador social, que s'ha caracteritzat com a convencional, és clarament pedagògica. El que vol és generar escenaris que facilitin l'aprenentatge de les persones participants. La mirada pedagògica sempre cerca, tant en l'entorn territorial, digital i sociocultural com en els mateixos participants, aquells escenaris o elements que els puguin ajudar a

Si pensem en l'educador social innovador, la relació socioeducativa establerta amb els participants serà fonamentalment horitzontal

millorar-se a si mateixos i millorar la seva comunitat. És una perspectiva que pretén que les persones s'empoderin a si mateixes a partir dels coneixements que integren, els recursos que utilitzen i les activitats que realitzen.

L'educador social innovador, finalment, afegeix alguna cosa més al que fa el convencional. Promou i facilita que els participants aprenguin a mirar i a actuar en la seva pròpia realitat com a investigadors. Cerca específicament de transferir competències investigadores als participants. Hi promou una mirada crítica que s'interroga sobre la realitat i genera hipòtesis per fonamentar les seves actuacions posteriors.

Finalment, el quadre mostra els resultats esperables dels tres tipus d'accions. En el cas de l'acció investigadora, el que es pretén és generar coneixements nous en l'anomenat *sentit investigació*. En el de l'educador convencional s'espera que els participants adquireixin coneixements nous en *sentit pedagògic*. També, que aquests coneixements generin canvis i millores en les persones i en les comunitats. Canvis que millorin les seves maneres de ser, d'estar i d'actuar al món.

Per acabar, l'educador social innovador pretén i espera una mica més. En concret, que les persones aprenguin a gestionar de manera autònoma la seva producció de coneixements nous. Es tracta d'aconseguir que els participants desenvolupin una mirada crítica i indagadora sobre les realitats que habiten quotidianament. Que aprenguin, a través de la relació socioeducativa, a interrogar la realitat de manera que modifiquin la seva forma de veure i interactuar amb el món on viuen.

Es tracta d'aconseguir que els participants aprenguin, a través de la relació socioeducativa, a interrogar la realitat de manera que modifiquin la seva forma de veure i interactuar amb el món on viuen

Xavier Úcar
Dept. Teories de l'Educació i Pedagogia Social
Universitat Autònoma de Barcelona
xavier.ucar@uab.cat

Bibliografia

- Asociación Estatal de Educación Social (ASEDES) (2007). *Documentos profesionalizadores. Definición de Educación Social. Código deontológico del educador y la educadora social. Catálogo de funciones y competencias del educador y la educadora social*. https://www.eduso.net/categoria_recur-sos/profesion/documentos-profesionalizadores/
- Bauman, Z. (2002). *Modernidad líquida*. Buenos Aires: Fondo de cultura económica.
- Bauman, Z. (2010). *Mundo consumo*. Barcelona: Paidós.
- Beck, U. (1998). *La sociedad del riesgo*. Barcelona: Paidós.
- Beck, U. i Beck-Gernsheim, E. (2003). *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas*. Paidós.
- Burbules, N. C. (2020). Phronesis and complexity. *Teoría de la Educación. Revista interuniversitaria*. 32 (1), 11-22.
- Castells, M. (1998). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*, vol. 3. Alianza.
- Elliot, J. (1990). *La investigación-acción en educación*. Morata.
- Eriksson, L. i Markström, A. M. (2003). Interpreting the concept of social pedagogy. En: A. Gustavsson; H. Hermansson; J. Hämäläinen (Eds.). *Perspectives and theory in social pedagogy*. Bokförlaget Daidalos A. B. Göteborg. p. 9-22.
- Han, B-C. (2012). *La sociedad del cansancio*. Herder.
- Han, B-C. (2013). *La sociedad de la transparencia*. Herder.
- Honneth, A. (2011). *La sociedad del desprecio*. Trotta.
- Janer, A., Úcar, X. (2019). An international comparison: Social pedagogy training. *Journal of social work*. 19(2), 253-275. <https://doi.org/10.1177/1468017318757398>
- Kemmis, S. (1989). Investigación en la acción. *Enciclopedia Internacional de La Educación*, 6, 3330-3337.
- Latorre, A. (2003). *La investigación-acción. Conocer y cambiar la práctica educativa*. Graó.
- Ortega, J., Caride, J. A. i Úcar, X. (2013). La Pedagogía Social en la formación-profesionalización de los educadores y las educadoras sociales, o de cuando el pasado construye futuros. *RES. Revista de Educación Social*, núm. 17, 31 de juliol. <http://www.eduso.net/res/?b=21&c=227&n=716>
- Reason, P. i Bradbury, H. (2001). *Handbook of Action Research – Participative Inquiry and Practice*. Sage
- Rosa, H. (2012). *Aliénation et acceleration. Vers une théorie critique de la modernité tardive*. La Découverte.
- Schugurensky, D. (2014). Social Pedagogy and Critical Theory: A Conversation with Hans Thiersch. *International Journal of Social Pedagogy*, vol. 3. (1). 4-14.
- Sloterdijk, P. (2007). *En el mundo interior del capital. Para una teoría filosófica de la globalización*. Siruela.

- Sloterdijk, P. (2013). *Has de cambiar tu vida*. Pre-Textos.
- Sloterdijk, P. (2018). *¿Qué sucedió en el siglo XX?* Siruela
- Swedberg, R. (2016). *El arte de la teoría social*. Centro de Investigaciones sociológicas.
- Touraine, A. (1999). Iguales y diferentes (36-42). Dins: UNESCO (1999). *Informe mundial sobre la cultura. Cultura, creatividad y mercados*. UNESCO/CINDOC: Acento editorial.
- Úcar, X. (2015). Methodology or methods in social pedagogy: between Latin America and Europe. P 54-71. En J. Kornbeck i X. Úcar (Eds.) *Latin America and Social Pedagogy: relating concepts, values and methods between Europe and the Americas*. EHV Academicpress GmbH.
- Úcar, X. (2016) Los profesionales de lo socioeducativo como investigadores: la creación de conocimiento. *Educación Social. Revista d'intervenció socioeducativa*. 62, 11-23.
- Vilar Martín, J. (2013). *Cuestiones éticas en la educación social. Del compromiso político a la responsabilidad en la práctica profesional*. UOC.
- Wagensberg, J. (2017). *Teoría de la creatividad. Eclósión, gloria y miseria de las ideas*. Tusquets.

- 1 En aquest text el masculí s'utilitza com a genèric que inclou tots dos sexes.
- 2 La precisió és meva.

Un apropament a la transició a la majoria d'edat dels joves migrants extutelats: entre l'emancipació i les frustracions

Khaoula Benomar
Jordi Pàmies

Recepció: 27/11/2021 / Acceptació: 10/03/2022

Resum

Existeix un buit de dades empíriques al voltant dels joves migrants no acompanyats extutelats a Catalunya. En aquest article es pretén descriure les trajectòries i experiències i les barreres i oportunitats que tenen a l'abast aquests joves, així com conèixer les estratègies i suports amb què compten en els seus processos d'emancipació i per sobreviure a la situació de vulnerabilitat un cop assolida la majoria d'edat. La recerca contempla, tanmateix, l'impacte que té l'adquisició de l'autorització del permís de treball sobre els seus processos d'emancipació. La metodologia utilitzada ha inclòs històries de vida amb joves d'entre divuit i vint-i-dos anys de diverses nacionalitats i en situacions administratives diferents. Els resultats obtinguts han permès identificar les diferents estratègies que utilitzen els joves, i conèixer la importància que, més enllà dels processos de renovació de la documentació i obtenció del permís de treball, adquireix el suport del grup d'iguals, dels professionals i de les xarxes socials.

Paraules clau

Joves migrants no acompanyats, extutelats, majoria d'edat, emancipació, permís de treball.

Un acercamiento a la transición a la mayoría de edad de los jóvenes migrantes extutelados: entre la emancipación y las frustraciones

An approach to the transition to adulthood of unaccompanied minor migrants: between emancipation and frustration

Existe un vacío de datos empíricos en torno a los jóvenes migrantes no acompañados extutelados en Cataluña. En este artículo se pretende describir las trayectorias y experiencias y las barreras y oportunidades que tienen a su alcance estos jóvenes, así como conocer las estrategias y apoyos con que cuentan en sus procesos de emancipación y para sobrevivir a la situación de vulnerabilidad cuando han alcanzado la mayoría de edad. La investigación contempla, sin embargo, el impacto que tiene la adquisición de la autorización del permiso de trabajo sobre sus procesos de emancipación. La metodología utilizada ha incluido historias de vida con jóvenes de entre dieciocho y veintidós años de varias nacionalidades y en situaciones administrativas distintas. Los resultados obtenidos han permitido identificar las diferentes estrategias que utilizan los jóvenes, y conocer la importancia que, más allá de los procesos de renovación de la documentación y obtención del permiso de trabajo, adquiere el apoyo del grupo de iguales, de los profesionales y de las redes sociales.

There is a lack of empirical data on young unaccompanied migrants who have reached the age of majority in Catalonia. This article aims to describe the pathways and experiences and the barriers and opportunities available to these young people, as well as the strategies and support they have in their emancipation processes and to survive the situation of vulnerability when they reach the age of majority. The research also considers the impact that the acquisition of a work permit has on their emancipation processes. The methodology used includes life histories of young people between the ages of 18 and 22 of various nationalities and in different administrative situations. The results obtained enable us to identify the different strategies used by these young people, and confirm the importance – apart from document renewal processes and helping to obtain work permits – the importance of the support of peer groups, workers and social networks acquires.

Palabras clave

Jóvenes migrantes no acompañados, extutelados, mayoría de edad, emancipación, permiso de trabajo.

Keywords

Unaccompanied migrant youths, unaccompanied, coming of age, emancipation, work permit.

Com citar aquest article:

Benomar Saoud, K. i Pàmies Rovira, J. (2022). Un apropament a la transició a la majoria d'edat dels joves migrants extutelats: entre l'emancipació i les frustracions. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 80, p. 151-167.

Introducció

Segons dades de l'informe "Los más solos" de Save the Children, el nombre de menors migrats no acompanyats tutelats durant el 2017 a Espanya es va incrementar un 60,47% respecte l'any anterior

La realitat migratòria dels joves sense referents familiars apareix en el context europeu a finals de la dècada dels anys noranta, reconeixent-se com a un nou perfil migratori amb identitat pròpia dins de l'escenari de les migracions infantils i juvenils (de las Olas Palma-García et al., 2019, p. 32). Actualment aquesta realitat s'ha incrementant, i s'han produït, a la vegada, canvis motivats per la necessitat d'adaptació i millora dels diferents sistemes de protecció dels menors, també a Catalunya. Segons dades de l'informe "Los más solos" de Save the Children, el nombre de menors migrats no acompanyats tutelats durant el 2017 a Espanya es va incrementar un 60,47% respecte l'any anterior, un fet que provocà la creació de noves places i recursos, amb la col·laboració de diferents entitats del tercer sector (Síndic de Greuges, 2018). En el cas del territori català, al setembre de 2021 el nombre de joves estrangers sense referents familiars tutelats per la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA)¹ era de 1.504², dels quals 3,5% eren noies i 96,5% nois, un 52,2% dels quals era d'origen marroquí, un 32,9% d'origen subsaharià, un 9,9% provenia de la zona del Magrib i un 5% era d'altres nacionalitats, com ara la paquistanesa.

L'edat d'arribada dels joves és primordial de cara a la regulació de la seva estada al territori. Segons l'informe de la DGAIA del setembre del 2021, el 62,6% dels joves tutelats tenen 17 anys, el 26,2% tenen 16 anys i un 7,4% tenen 15 anys. Entre els 14 i els 12 anys la proporció és menor.

Els joves, quan assoleixen la majoria d'edat, deixen de beneficiar-se del règim de protecció dels menors i passen a ser extutelats. Però quan no aconsegueixen renovar la seva documentació i/o disposar del permís de treball, poden viure situacions d'exclusió i de carrer. Tenint en compte aquesta realitat, l'octubre de 2021 es reformà el Reial Decret 557/2011. Algunes de les novetats que incorpora el nou Decret 903/2021 són el temps de vigència de l'autorització renovada que habilita el treball, el qual passa a ser de tres anys, i la consideració dels requisits establerts per a la renovació de l'autorització dels majors d'edat, exposats als articles 197 i 198.

El propòsit d'aquest article és presentar els resultats d'una recerca que ha tingut per objectiu indagar sobre les trajectòries i experiències i les barreres i oportunitats que tenen a l'abast els menors que migren sols i els joves extutelats d'origen immigrant, així com apropar-se a les estratègies que impulsen, de forma paral·lela, en els seus processos d'emancipació.

Un apropament contextual: de l'arribada a l'emancipació

Aquest apartat s'ha dissenyat seguint tres etapes temporals. La primera està relacionada amb l'acollida i entrada dels menors migrats no acompanyats en el sistema de protecció català. La segona se centra en el moment d'assolir la majoria d'edat i ofereix eines per entendre les possibilitats d'èxit i/o fracàs del procés d'emancipació. I, per últim, en la tercera contemplem el procés d'emancipació dels joves, un cop fora del sistema de protecció, que passen a ser considerats *joves extutelats*.

Primera etapa: la migració dels menors estrangers no acompanyats

El terme amb què es fa referència a aquests nois i noies ha anat variant amb el temps. El que s'ha utilitzat amb més freqüència és el de *menors estrangers no acompanyats*, definit segons l'article 189 del Reglament de la Llei dels drets i llibertats de les persones estrangeres a Espanya. En l'ús de la categoria *menor* preval l'edat, i per aquest motiu es prioritza aquesta condició per sobre de l'estatus d'estranger (Vinaixa, 2019, p. 575). Ara bé, l'ús del concepte *no acompanyats* invisibilitza el seu bagatge i l'existència de referents familiars, tot i que no es trobin amb ells de manera física. Per a Parra (2019), la llista àmplia de denominacions utilitzades acaba per estigmatitzar el col·lectiu i col·labora a anul·lar la situació d'infants en perill.

L'ús del concepte *no acompanyats* invisibilitza el seu bagatge i l'existència de referents familiars, tot i que no es trobin amb ells de manera física

La migració dels menors no acompanyats comença a tenir presència a Catalunya a finals dels anys noranta, quan arriben menors procedents principalment del Marroc, i especialment de la ciutat de Tànger³. Iniciar aquest procés migratori sent menors d'edat i de manera autònoma, segons Empez (2015), genera reaccions ambivalents:

La migració de nens de manera autònoma ens genera reaccions ambivalents: d'una banda, admiració per la seva capacitat d'agència, la seva valentia; però per una altra ens horroritza la idea que es juguin la vida en els baixos d'un camió o en una pastera per arribar a la península, a Europa. Al seu torn, aquests nens són vistos com a víctimes del sistema, i com a perillosos, com a persones que el destrueixen i el qüestionen i en fer-ho amenacen la seguretat nacional de la fortalesa europea. (Empez, 2015, p. 17)

Els joves inicien el procés migratori per millorar les seves condicions de vida a través de la formació i la inserció laboral, però cada vegada és més freqüent que la migració esdevingui una estratègia familiar (Comas, et al., citat a Larios, 2019, p. 37). Tanmateix, alguns joves migren per escapar de conflictes, desastres naturals, crisis socials i econòmiques o circumstàncies

familiars complicades (UNICEF, 2020, p. 6), com ara els matrimonis forçosos en el cas de les noies. És important destacar-ne la invisibilitat. Tot i que a partir de 2006 es comença a visibilitzar el fenomen de les noies, sovint continuen restant fora dels sistemes de protecció per motius diversos, com la prostitució i el treball domèstic (Quiroga i Soria, 2010, Quiroga, 2018). Nois i noies, i aquestes especialment, durant el seu trànsit migratori, es troben exposades a diferents perills, com ara l'exploració, la violència o el tràfic de persones (Larios, 2019, p. 35).

A Catalunya l'organisme encarregat de la protecció dels menors migrats no acompanyats és la DGAIA, però abans d'estar sota la seva tutela els menors han de passar per un procés d'identificació. Generalment el procés s'inicia en el moment en què els cossos de seguretat detecten nois o noies que poden ser menors migrats no acompanyats en espais públics de la ciutat, i els acompanyen a Fiscalia de Menors i a l'Oficina d'Atenció al Menor de Mossos d'Esquadra (OAM) per tal d'identificar-los (Mañas i Menta, 2020, p. 94). A continuació, es procedeix a determinar l'edat dels joves per constatar si són menors i, si escau, activar el règim de protecció específic⁴ (Vinaixa, 2019, p. 579). Tanmateix, el procediment d'identificació de l'edat és qüestionat per diferents professionals i entitats socials (Mañas i Menta, 2020, p. 94). Molts professionals de l'advocacia critiquen que la Fiscalia de vegades no doni validesa als documents d'identitat dels joves i que aquests hagin de quedar sotmesos a l'edat de les radiografies que determina l'Atlas de Greulich i Pyle, prova que, com ha quedat a bastament demostrat, té un important marge d'error.

Segona etapa: majoria d'edat i conversió en extutelats

Els joves extutelats compten amb dificultats rellevants, poca formació educativa i laboral i una situació administrativa irregular, que els impedeix renovar l'autorització de residència o inserir-se laboralment

Els joves extutelats són nois i noies procedents del sistema de protecció de menors que ja han assolit la majoria d'edat i que, per tant, es troben en una situació d'emancipació jurídica, però no social (Garcia, 2019, p. 5). Aguado (2019) considera que aquests joves es troben en soledat, sense família, sense protecció del sistema i sense recursos econòmics, i amb minses possibilitats d'accedir a una feina.

Els joves extutelats compten amb dificultats rellevants, poca formació educativa i laboral i una situació administrativa irregular, que els impedeix renovar l'autorització de residència o inserir-se laboralment (Blancas i Belén, 2010, citat a García, 2019, p. 9). Segons Vinaixa (2019), per als joves migrats no acompanyats l'arribada als divuit anys suposa un *malson* i un *salt al buit* pel fet de no poder beneficiar-se ja del règim de protecció dels menors i quedar adscrits al règim d'estrangeria dels adults i, en conseqüència, als requisits i les condicions que estableix la Llei d'estrangeria per a la renovació del permís de residència i de treball. Aquesta renovació té una vigència de dos anys⁵ i s'ha de tramitar seguint el procediment per a la renovació d'una

autorització temporal no lucrativa (Vinaixa, 2019, p. 594), que comporta principalment l'acreditació de recursos econòmics suficients equivalents al 100% de l'IPREM⁶ per a la manutenció, la qual cosa suposa disposar d'un contracte laboral d'un any (Mañas i Menta, 2020, p. 95). A més també es tenen en consideració els informes positius que puguin presentar les entitats públiques competents, en relació amb el grau d'integració, el respecte de les normes de convivència al centre de protecció, el coneixement de les llengües, els vincles familiars amb ciutadans espanyols o estrangers residents a Espanya, el temps que han estat sotmesos a l'acolliment, guarda o tutela, la continuïtat amb els estudis i la participació en itineraris de formació segons s'exposa a l'article 197 del Reial Decret 557/2011. Aquests requisits són difícils d'acomplir per als joves, en especial el requisit de l'IPREM i el contracte laboral (Mañas i Menta, 2020, p. 95).

En el moment de la sortida del sistema de protecció els programes de suport a la transició a la vida adulta resulten clau. Durant el 2010, el Parlament de Catalunya va adoptar la Llei de Drets i Oportunitats en la Infància i l'Adolescència (LDOIA) 14/2010, que estableix les mesures assistencials i de protecció per als joves extutelats d'entre 18 i 21 anys. Una de les mesures assistencials que es contempla és la concessió d'una plaça en el centre residencial fins als 21 anys. Per altra banda, els joves extutelats també poden sol·licitar una prestació econòmica equivalent a 663.97€⁷ mensuals. Segons la Guia d'Emancipació de la Federació d'Entitats amb Projectes i Pisos Assistits (FEPA), aquesta ajuda es podrà allargar fins als 21 anys en el cas que el sol·licitant hagi estat tutelat durant un mínim de tres anys, i en el cas d'haver estat tutelat un període menor se'n podrà beneficiar de manera temporal. Per tal de poder percebre-la, els joves han de seguir un pla individual de treball, patir una situació de necessitat i viure de forma autònoma i fora del nucli familiar.

Ara bé, l'accés a aquests programes resulta difícil per a la majoria dels joves migrats no acompanyats extutelats. Davant de les dificultats per aconseguir els requisits prescriptius que permeten l'accés al programa, molts joves preferixen fer la seva pròpia vida. Aquests, segons Vinaixa (2019), són els joves migrats no acompanyats extutelats que es troben en situació de carrer.

Tercera etapa: formació, mercat laboral i xarxes socials

Els menors migrats no acompanyats que arriben al territori en edat d'escolarització obligatòria tenen dret, segons l'article 4 de la Llei Orgànica 2/2006 d'Educació, a l'escolarització, que es produeix, generalment, als centres ordinaris. Quant a l'educació post-obligatòria, a la manca de disponibilitat de places en els programes de formació i inserció (PFI), s'hi afegeixen les dificultats dels joves a accedir a la documentació, situació que esdevé un obstacle per participar en una oferta de formació, especialment, quan aquesta

Una de les mesures assistencials que es contempla és la concessió d'una plaça en el centre residencial fins als 21 anys

inclou pràctiques en empreses. Ara bé, les seves trajectòries escolars i formatives són determinants per a la prevenció de les situacions de risc durant el seu procés d'emancipació.

La principal preocupació d'aquests joves està relacionada amb els tràmits i terminis per obtenir o mantenir l'autorització de residència i/o la de treball. La dificultat d'accedir a una oferta de treball d'un any de durada, com exposa Garcia (2019), mostra la realitat crua de la precarietat de l'ocupació juvenil. El problema no és només el fet de no poder accedir a una oferta laboral, a aquesta dificultat s'hi afegeixen altres factors que dificulten encara més la inserció laboral dels joves, com ara un nivell acadèmic baix i/o una formació professional escassa (Vinaixa, 2019, p. 597). I no disposar d'una feina té com a conseqüència la manca de recursos econòmics per tal de poder emancipar-se.

Les conseqüències de l'emancipació accelerada que s'exigeix als joves han estat objecte d'estudi en diverses recerques nacionals i internacionals i s'ha pogut constatar que els joves tenen més risc de fracàs escolar i precarietat laboral, possibilitats de caure en la delinqüència, problemes de salut física i mental, conductes addictives i aïllament social (Dixon i Stein, 2005, citat a Gracia, 2019, p. 8). Segons l'informe de la UNICEF (2020), aquests joves es veuen obligats a desenvolupar estratègies per poder sobreviure a unes adverses condicions de vida, que afecten principalment el seu desenvolupament i la seva salut física i psíquica. Ara bé, també han de fer front a situacions de racisme i de discriminació per part de la població local i els mitjans de comunicació. Segons Garcia (2019), el procés d'emancipació d'aquests joves demanda una anàlisi del context social. Exigir als joves que siguin autònoms en assolir la majoria d'edat els situa en una posició de desigualtat en comparació amb la resta d'iguals. I això, malgrat la tasca de suport i acompanyament que puguin fer els educadors i/o cuidadors, que a vegades es troben amb dificultats per a la intervenció, relacionades principalment amb les competències i aptituds dels joves.

El circuit en el qual es troben aquests joves i les responsabilitats que han d'assumir, com ara anar a classes d'idioma, a cursos per a col·lectius en situació de vulnerabilitat, la realització de gestions amb les entitats per a accedir a la documentació o la situació als centres on es troben, sovint fora dels nuclis urbans, els allunya dels espais comunitaris en els quals podrien establir noves relacions (Garcia, 2019, p. 63). Aquesta dinàmica té un doble efecte: per una banda, genera distància entre aquests joves i d'altres experiències diferents que ja coneixen i, d'altra banda, provoca una distància amb la població autòctona.

Cal afegir-hi que hi ha tres problemàtiques importants interrelacionades que fan que els menors migrats no acompanyats tinguin dificultats per integrar-se en els nous contextos, en aquest cas fem referència al rebuig veïnal, provocat moltes vegades pel desconeixement de la realitat i la desinformació; per la manca d'interrelació entre els centres residencials i l'entorn; i, per últim, pel capital social limitat d'aquests joves (Vilaseca, 2020, p. 24). És rellevant esmentar que el capital social que acumulen té un paper molt important per fer front a les situacions de vulnerabilitat (Barba, 2020, p. 137), tot i així les possibilitats que tenen d'acumular-lo, en termes d'assoliment d'èxit socio-educatiu, resulta limitat.

Metodologia

La metodologia utilitzada ha estat qualitativa i en concret ha estat la tècnica narrativa de la història de vida. Això ens ha permès analitzar els fets socials (Ruiz, 2012; Ballestín i Fàbregues, 2018) i, a la vegada, obtenir resultats similars entre el pensament i la realitat (Arnal, 1997; Ballestín i Fàbregues, 2018). Tanmateix, ha possibilitat indagar en les experiències dels participants, els seus afectes, les representacions simbòliques i els sentiments (Penaalva i Mateo, 2006). La història de vida ha permès recollir informació sobre el passat, present i futur dels joves, explorar la seva relació amb l'entorn i interpretar les dinàmiques de canvi i continuïtat en el seu procés d'integració social. Segons Ballestín i Fàbregues (2018), aquesta tècnica ens permet descriure la narrativa vital d'una persona i focalitzar-nos en aquells aspectes biogràfics que considerem més rellevants per a la investigació.

La mostra ha estat configurada per un grup de sis joves extutelats, que van emigrar sols quan eren menors d'edat des dels seus països d'origen fins arribar a Espanya. S'han cercat criteris de variabilitat, sense contemplar la representativitat. A la taula següent s'inclouen els perfils dels participants.

La història de vida ha permès recollir informació sobre el passat, present i futur dels joves, explorar la seva relació amb l'entorn i interpretar les dinàmiques de canvi

Hi ha tres problemàtiques importants interrelacionades que fan que els menors migrats no acompanyats tinguin dificultats per integrar-se en els nous contextos, en aquest cas fem referència al rebuig veïnal: el desconeixement de la realitat i la desinformació; la manca d'interrelació entre els centres residencials i l'entorn i el capital social limitat d'aquests joves

Taula 1. Taula del perfil dels participants

Nom	Procedència	Edat	Estudis	Trajecte	Mètode d'arribada	Anys d'estada a Espanya	Estatut jurídic	Recurs actual
Adam	Marroc	22 anys	- ESO (no finalitzada) - Programa de formació i inserció d'electricitat - Cursos voluntaris	De Tinghir a Almeria, passant per Nador	Risky	3 anys	En espera de la resolució de l'autorització de residència mitjançant l'arrelament social	Habitació de lloguer
Ayoub	Marroc	19 anys	- Programa de formació i inserció de cuina	De Larache a Barbate, passant per Kenitra	Pastera	2 anys i 10 mesos	En espera de poder renovar	Pis per a majors de 18 anys
Hamza	Marroc	21 anys	- Cursos voluntaris	D'Er-Rachidia a Cadis, passant per Nador i Tànger	Pastera	2 anys	En espera de complir els tres anys d'empadronament per tramitar l'autorització per arrelament social	Projecte 360 de Mataró
Mussa	Guinea Conakry	19 anys	- Cicle formatiu de grau mitjà	De Guinea passant per Mali, Mauritània, Llíbia i Algèria	Pastera	3 anys	En espera de poder renovar	Pis per a majors de 18 anys
Yassin	Pakistan	18 anys	- Estudis secundaris al Pakistan - Programa de formació i inserció de mecànica	De Sialkot a Barcelona, passant per deu països	Combinació de diferents mitjans	3 anys	En espera de poder renovar	Habitació de lloguer
Youssef	Pakistan	18 anys	- Estudis secundaris al Pakistan	De Sialkot a Barcelona, passant per deu països	Combinació de diferents mitjans	3 anys	Residència de dos anys de durada.	Pis de lloguer

Font: Elaboració pròpia.

Per tal d'analitzar els resultats obtinguts, s'han transcrit les històries de vida i s'ha codificat la informació, a partir d'un procés inductiu. Posteriorment s'ha procedit a realitzar una anàlisi categorial basada en les dimensions establertes mitjançant l'ús del programa informàtic NVivo.

Quant a les consideracions ètiques, es va dissenyar un document de consentiment informat i es va explicar als participants que la informació seria tractada de manera confidencial i se'n garantiria en tot moment l'anonimat, així com també la no-difusió de la informació en cap altre mitjà. Un cop finalitzada la recerca, se'ls realitza un retorn de resultats.

Resultats

Els resultats obtinguts ens han permès observar similituds i diferències entre els processos migratoris dels joves participants. Tot i que el focus de la recerca s'ha centrat en la majoria d'edat i les estratègies que utilitzen els joves per fer front a la situació de vulnerabilitat, s'ha cregut convenient incorporar allò a què els joves van fer més esment a l'hora d'explicar el seu trajecte migratori.

Les motivacions del procés migratori

Les motivacions que han portat els joves a iniciar el seu procés migratori són, principalment, dues: les *circumstàncies familiars* i la *cultura migratòria*, vinculada sovint a la influència del grup d'iguals.

S'ha detectat que el motiu principal que incentiva els joves a iniciar el procés migratori són les circumstàncies familiars, com ho recull també en el llistat de motius d'immigració l'informe d'UNICEF (2020). Alguns dels joves comenten haver pres la decisió d'emigrar per ajudar les seves famílies econòmicament i poder millorar les seves condicions de vida:

Al voltant del 2017-2018, vaig començar a pensar de venir a Espanya. Hi pensava molt i em deia “vull anar-hi”, “vull anar-hi”, perquè tots els meus amics van pujar a Espanya. Vaig parlar amb els meus pares, però no ho van acceptar [...]. Van passar uns dos mesos i el pare va pagar, la mare i l'àvia també hi van col·laborar. Després de pagar, al cap d'una setmana em va trucar l'home. Era di-vendres, jo estava sortint de la feina. Em va dir, “avui a la nit sortim”. Aleshores ho vaig deixar tot i vaig anar darrera d'ells. (Ayoub)

Entre les motivacions que impulsen la migració, cal considerar l'existència de la cultura migratòria. Quan parlem de *cultura migratòria* fem referència als incentius que la comunitat proporciona als joves, provocant el desig d'iniciar un procés migratori. Aquests incentius es transmeten en forma de “prestigi, estatus, valors associats a la cura de la família i l'estil de vida” (Echeverria, 2013), i tenen un pes important sobre la presa de decisió per iniciar el procés. Sovint, aquesta cultura migratòria està vinculada a la influència del grup d'iguals i a les experiències migratòries d'èxit de persones de l'entorn dels joves. Així ho constaten alguns dels participants:

Li he demanat al meu pare que em donés permís per a venir aquí a Espanya, però el meu pare primer em va dir que no, “no pots, ets molt nen”. Li vaig dir que jo vull i que hi ha alguns amics meus de l'institut que també volen fer el mateix, i al final em va deixar. (Youssef)

Les motivacions que han portat els joves a iniciar el seu procés migratori són les *circumstàncies familiars* i la *cultura migratòria*

El viatge cap a Barcelona

Els nois van arribar a Catalunya per diferents vies, alguns travessant la frontera mitjançant un vehicle o fent *risky*⁸ i d'altres amb pastera fins a les costes espanyoles. Cal esmentar que els trajectes que han realitzat destaquen per la seva durada, els perills als quals van estar exposats, la capacitat de resiliència que tenen els joves i la solidaritat manifesta entre els grups d'iguals:

Em van agafar set vegades allí a la mar i em van retornar. Quan et detenen, no et deixaran ni a Tànger, ni a Rabat ni res. T'envien a un poble que està molt lluny. Vaig repetir la mateixa història set vegades. [...] Et deixen en pobles diferents, molt lluny d'on et recullen. (Mussa)

La durada del trajecte ha estat en funció del lloc de sortida i els mitjans utilitzats. Tres dels joves provenien del Marroc, un de Guinea Conakry i dos van arribar des del Pakistan. En alguns casos s'ha utilitzat un sol mitjà, mentre que en d'altres ha estat una combinació de diferents mitjans, com és el cas dels joves pakistanesos, que al llarg del seu camí han travessat diversos països i han utilitzat camions, barques o s'han desplaçat a peu:

Quan et ficaves a sota d'un camió, rebies una pallissa de veritat. Havies d'estar molt atent que un camió no et pogués aixafar amb les rodes. [...] Havies de buscar la manera de sobreviure durant el teu dia a dia i a la vegada estar atent a quan passarà un camió per davant del semàfor en vermell. (Hamza)

No obstant això, és rellevant destacar que en la majoria de casos els joves i/o les seves famílies s'han hagut de posar en contacte amb organitzacions, que els joves qualifiquen de "màfies", les quals s'han encarregat de transportar-los i guiar-los a canvi d'una quantitat de diners elevada:

El meu oncle coneixia la gent de la màfia i per això jo no havia d'esperar molt. Però hi havia gent que havia d'esperar alguns mesos fins que la seva família pagui. [...] També he vist com pegaven als immigrants que trigaven a pagar, perquè la màfia no podia esperar molt de temps a una persona que no pagava a temps mentre vivia i menjava gratis a la casa. (Yassin)

Per altra banda, durant el trànsit els joves manifesten que han estat exposats a diferents perills. Així ho explica en Mussa:

Veus la meva mà? És la primera cicatriu de quan em van detenir. El senyor em va tallar la meva mà perquè truqués a la meva família perquè enviessin diners. Jo no volia cridar i llavors va portar un ganivet que acabava de treure del foc i em va tallar la mà. [...] Al peu tinc una altra cicatriu amb aigua calenta, me la van fer perquè no pogués córrer. (Mussa)

En la majoria de casos els joves i/o les seves famílies s'han hagut de posar en contacte amb organitzacions, que els joves qualifiquen de "màfies"

S'ha pogut constatar que la resiliència és clau en el procés migratori dels joves. Sovint, tot i fracassar diverses vegades en l'intent d'arribar a Espanya, ho van continuar intentant, fins aconseguir-ho.

Vaig estar allà a Nador intentant passar la frontera a sota dels camions durant dos anys. (Adam)

A vegades, els joves expliquen que s'han vist obligats a quedar-se durant mesos, i fins i tot anys, en algunes ciutats fins a poder continuar el viatge, han hagut de treballar i estalviar diners i han tingut dificultats per travessar les fronteres per la presència policial:

A l'Iran jo no he vist res. Estàvem tancats fins al dia que havíem de caminar per sortir del país. [...] Quan vivia a Istanbul i Grècia, sempre sortia amb els meus amics per menjar, anar a prendre alguna cosa o per resar [...], a Hongria la policia ens va portar a un centre com un centre de menors, però allà hi havia gent gran i menors. [...] Vaig entrar a Croàcia caminant amb quaranta nois i després vam arribar a Eslovènia amb cotxe. [...] Vaig sortir de Milà cap a Barcelona, creuant França en una furgoneta amb divuit nois més fins a arribar a Barcelona. (Youssef)

L'ingrés i l'experiència al centre d'acollida

L'ingrés dels joves als centres d'acollida s'ha produït per dues vies. En la majoria de casos, s'han presentat davant de les comissaries per tal de ser identificats i enviats als centres d'acollida, però també ha estat la Guardia Civil la que els ha traslladat als centres, després de ser rescatats al mar:

Vam passar a bord del vaixell cinc dies o així, ens donaven galetes, sucs, arròs. Passats aquests cinc dies ens van portar a fer la identificació i les empremtes. (Ayoub)

S'ha pogut constatar que hi ha una rotació important dels joves en els centres, fet que dificulta tant el seguiment d'un pla de treball individual i la realització d'un acompanyament educatiu adequat, com l'acumulació de capital social i la consolidació de vincles estables. Cal esmentar, també, les normes existents en els centres residencials. A vegades són el motiu pel qual els joves decideixen escapar-se. Tanmateix el fet d'estar "tancats" als centres contribueix a desmotivar-los, provocant estrès posttraumàtic, baixa autoestima, sentiment de menyspreu i desconfiança (Vinaixa, 2019, p. 590):

Hi havia joves que no podien aguantar estar tancats i s'escapaven. Quan els retornaven al centre eren castigats de manera diferent, segons el noi i la manera com s'ha fugat del centre. (Hamza)

Hi ha una rotació important dels joves en els centres, fet que dificulta el seguiment d'un pla de treball individual i la realització d'un acompanyament educatiu adequat

Pel que fa a la determinació de l'edat, a quatre dels joves la prova va confirmar la seva minoria, en canvi per als altres dos, que eren majors d'edat, la prova va establir que eren menors i que tots dos tenien disset anys. Aquest fet corrobora el marge d'error que té aquest sistema per confirmar l'edat real dels joves. En el cas dels dos participants, els resultats els van afavorir, però hi ha casos en què els resultats porten els joves a quedar-se fora del sistema de protecció, amb les conseqüències que comporta, com exposa l'informe d'UNICEF (2020).

La sortida del centre d'acollida. Entre l'emancipació i la situació jurídica

En l'assolir la majoria d'edat, els joves van passar a estar sotmesos a les condicions que estableix per als adults la Llei d'Estrangeria. Entre aquests requisits hi ha la necessitat de disposar d'un contracte laboral d'un any de durada. Des del punt de vista dels joves, és un requisit molt difícil de complir, com també ho exposa el treball de Mañas i Menta (2020). La situació actual del mercat laboral no afavoreix poder trobar una oferta de feina amb aquesta durada. Tanmateix, cal considerar que, amb l'assoliment de la majoria d'edat, els joves no disposen de permís de treball i per tant no se'ls pot contractar:

No he pogut renovar la meva targeta perquè no tinc treball. [...] Amb aquests papers és difícil, perquè no tinc permís de treball. Necessito que algú em pugui fer un contracte primer d'un any, i ningú fa un contracte d'un any. I aquest és el gran problema. (Yassin)

Dels sis joves participants en la investigació només un ha aconseguit renovar la seva autorització de residència, gràcies a l'ajuda d'un conegut

Dels sis joves participants en la investigació només un ha aconseguit renovar la seva autorització de residència, gràcies a l'ajuda d'un conegut que es va posar en contacte amb una empresa de construcció per afavorir la contractació. Aquesta situació l'ha permès emancipar-se, renovar la documentació i disposar de recursos econòmics. La resta de joves es troba en espera de poder tenir un contracte laboral per poder iniciar el tràmit de renovació abans que finalitzi el termini establert. Si aquest termini acaba i els joves no han aconseguit renovar-la, passaran a estar en situació d'irregularitat, i això significa que se'ls podrà aplicar el règim sancionador de la Llei Orgànica 4/2000 i també el Decret 557/2011.

Aquests joves es troben en situacions de vulnerabilitat. Afirmen que la situació laboral no és favorable per als autòctons, i encara ho és menys per a ells, pel seu baix nivell de formació però, en especial, pel fet de ser immigrants i haver estat acollits en centres de menors:

Les empreses et diuen "nosaltres no et coneixem molt, no sabem com ets i com treballes i per això no et podem contractar durant un temps llarg" [...]. Pels nous del centre és molt difícil. Quan nosaltres diem "jo soc del centre de menors".

Tinc divuit anys i visc al centre de menors. Ningú no et vol contractar en escoltar centre de menors. (Youssef)

És difícil trobar feina per a una persona que és d'aquí i que té una carrera. I ens demanen a nosaltres això? És injust. Tinc molts amics a Barcelona que estan al carrer venent coses, tot i que han buscat treball, però al final no n'han trobat. Per a nosaltres, les coses estan molt molt difícils. Imagina totes les coses que hem fet per arribar fins aquí i al final les coses et surten encara pitjor. Molts amics meus estan vivint al carrer perquè no han pogut renovar i tampoc poden treballar. (Mussa)

Pel que fa a l'accés als recursos, alguns joves afirmen que, en el moment d'assolir els divuit anys, els educadors els van assessorar sobre els recursos de l'Àrea de Suport als Joves Tutelats i Extutelats que podien sol·licitar. Mentre que, en altres casos, van ser els mateixos joves els que van demanar sol·licitar tant la prestació econòmica com la plaça en un pis assistit. Ara bé, només se'ls va concedir una de les dues coses. Els joves que van rebre la prestació van haver de buscar-se una habitació per viure-hi, en canvi aquells que no van poder accedir a cap recurs per l'incompliment dels requisits d'accés, des dels centres d'acollida se'ls va intentar vincular a altres dispositius per a persones en situació de vulnerabilitat. Des del punt de vista de Garcia (2019), l'accés als programes de suport a la transició a la vida adulta es porta a terme en funció de valoracions basades en "qui s'ho mereix més", és a dir, que les valoracions no contemplen les necessitats individuals dels joves, sinó que posen més èmfasi en el compliment dels requisits d'accés establerts, entre els quals trobem la residència de manera legal a Catalunya, el compliment del pla de treball i el bon comportament en els centres d'acollida, com afirmen alguns dels participants:

A mi em sembla molt bé que et diguin què és el que has de fer per accedir [...] En el meu cas, en el centre respectava les normes, els educadors i tot el que em deien. I em van dir que si seguia així em farien un informe per sol·licitar una plaça en un pis. Al final vaig veure el resultat. [...] D'una banda, tenen raó, d'altra banda, no. (Mussa)

La falta de places disponibles en els pisos assistits i l'incompliment dels requisits establerts impedeixen l'accés a aquests recursos als joves que es troben en situacions de desavantatge, tot i ser a vegades els que més ho necessiten. Segons Vinaixa (2019), davant d'aquestes dificultats per complir amb els requisits, els joves sovint opten per no acollir-se i fer la seva pròpia vida, o bé acaben vivint al carrer. Tanmateix, els joves afirmen no haver rebut informació i/o assessorament pel que fa a altres recursos adreçats a persones en situació de vulnerabilitat, com ara menjadors socials o albergs:

Abans de venir a aquest pis, vaig sol·licitar l'ajuda econòmica per buscar una habitació, però me la van denegar perquè no estudiava i no complia els requisits que demanaven. [...] És injust. Si no tens on anar, on dormiràs? Dormiràs al carrer. [Ayoub]

La falta de places disponibles en els pisos assistits i l'incompliment dels requisits establerts impedeixen l'accés a aquests recursos als joves que es troben en situacions de desavantatge

Una situació que es correspon amb els resultats de Larios (2018), que considera que manca una resposta integral a la realitat dels joves migrats extutelats, ja que en el seu procés d'emancipació no disposen d'un acompanyament i suport adequats.

Conclusions

La recerca ha permès conèixer les trajectòries i experiències dels joves menors no acompanyats a Catalunya. Hem pogut conèixer els suports a l'abast amb què compten en els seus processos d'emancipació, així com les estratègies que implementen per sobreviure a la situació de vulnerabilitat un cop assolida la majoria d'edat.

Des d'aquesta perspectiva, podem concloure que conèixer les experiències prèvies dels joves és essencial. El perfil dels joves que migren és heterogeni i les principals motivacions que els porten a fer-ho són les circumstàncies familiars i la cultura migratòria, vinculada sovint a la influència del grup d'iguals. Això permet considerar que la migració d'aquests joves és més un projecte familiar, que un projecte individual, tal com ho recull també el treball de Comas et al., citat a Larios (2018).

Sens dubte, en aquests processos, la capacitat de resiliència és un factor essencial i un element de resistència clau davant dels fracassos i perills, les situacions de violència i explotació que pateixen al llarg del procés migratori, com també han posat de relleu els informes d'UNICEF (2020).

La recerca també ha corroborat el marge d'error de les proves de determinació de l'edat que, segons alguns estudis, és de dos anys. Des de l'experiència personal dels participants, s'ha pogut confirmar aquesta afirmació. Tal com posen de relleu recerques com la de Vinaixa (2019), és important que els instruments existents no errin en la determinació de l'edat, ateses les conseqüències rellevants sobre l'accés al circuit de protecció i, en definitiva, per al present i futur dels joves, com han assenyalat de Palma i González (2015). Cal afegir en aquest sentit que, des de febrer del 2021, una nova directriu de la DGAIA estableix que, si un jove arriba a Catalunya amb un passaport vàlid, aquesta documentació ja permet acreditar la seva minoria d'edat. Una situació, tanmateix, que alguns juristes continuen considerant insuficient.

Respecte a l'emancipació, hem pogut constatar la situació de vulnerabilitat en la qual es troben aquests joves un cop assoleixen la majoria d'edat. En realitat, l'emancipació dels joves extutelats és una emancipació jurídica, en canvi la dels joves autòctons és una emancipació econòmica. Això suposa que mentre els joves nacionals poden emancipar-se de manera progressiva, els joves extutelats ho han de fer obligatòriament als divuit anys, tot i no disposar dels mitjans necessaris. Els requisits que han d'acomplir en

Mentre els joves nacionals poden emancipar-se de manera progressiva, els joves extutelats ho han de fer obligatòriament als divuit anys, tot i no disposar dels mitjans necessaris

emancipar-se són difícils d'assolir, en especial el de l'IPREM i el contracte laboral, tal com va assenyalar el treball de Mañas i Menta (2020). Però més enllà d'aquests dos requisits, imprescindibles, els joves han de tenir accés a suports, com a elements d'ajuda i acompanyament, que els permetin poder desenvolupar un projecte de vida amb autonomia i poder desenvolupar les competències personals, habilitats i capacitats que els ajudin a afrontar i resoldre les diferents situacions del seu dia a dia en els nous contextos.

En sentit contrari, hem pogut corroborar que els factors decisius en el fracàs dels processos d'emancipació dels joves són les dificultats per aconseguir el permís de treball, la dificultat d'accés a un recurs residencial, els dèficits de formació i la presència d'estereotips generalitzats vers ells.

- Dificultats per aconseguir el permís de treball: la no disposició del permís de treball no permet als joves ésser contractats i donats d'alta a la Seguretat Social i, per tant, es veuen obligats a treballar en l'economia submergida.
- Dificultat d'accés a un recurs residencial: els requisits establerts per accedir a la prestació econòmica o l'habitatge no tenen en compte les necessitats individuals dels joves, fet que implica que, en cas de l'incompliment d'algun dels requisits, com ara la disposició de l'autorització de residència, els joves no puguin rebre la prestació o accedir a un pis.
- Dèficits en la formació: sovint el baix nivell formatiu i l'escassa formació professional limiten les oportunitats d'inserció laboral dels joves.
- Presència d'estereotips vers els joves: les creences estereotipades vers els joves que migren sols i que els converteixen en infants perillosos i no en perill, com ha assenyalat també el treball d'Antúnez i altres (2016), els dificulta l'accés al mercat laboral.

Davant de les dificultats d'emancipació, els joves intenten desenvolupar estratègies que els puguin ajudar a fer front a la situació de vulnerabilitat. En la línia que assenyalen els informes d'UNICEF (2020), hem constatat que el desenvolupament d'aquestes estratègies afecta principalment el seu desenvolupament i la seva salut física i psíquica. A partir de les històries de vida hem pogut corroborar, tanmateix, que proporcionen un èxit limitat, enfront de les dificultats i barreres a les quals s'han d'enfrontar:

- Accés al treball irregular: els joves s'han vist obligats a buscar i acceptar ofertes de feina sense contracte i amb condicions de treball precàries, fet que comporta la vulneració dels seus drets laborals i els exposa a l'explotació.

Les creences estereotipades vers els joves que migren sols i que els converteixen en infants perillosos i no en perill els dificulta l'accés al mercat laboral

- Suport del grup d'iguals: s'ha pogut constatar la solidaritat que hi ha entre el grup d'iguals, sobretot entre aquells que comparteixen situacions de vulnerabilitat similar. Per a aquests joves el grup d'iguals suposa un agent de suport molt important, ja que les responsabilitats que han d'assumir i la situació en la qual es troben els dificulta poder establir noves relacions, en la línia que va mostrar Garcia (2019).
- Suport dels exeducadors: els joves afirmen rebre suport per part d'alguns exeducadors dels recursos on van estar, però que en la majoria dels casos aquest suport no és per iniciativa pròpia dels educadors, sinó a demanda dels joves quan es veuen obligats a sol·licitar assessorament a l'equip educatiu, sobretot, sobre gestions burocràtiques. Aquesta situació revela la necessitat de seguir amb l'acompanyament dels joves tot i estar fora dels centres residencials, ja que no disposen de mecanismes suficients que els facilitin el trànsit a la vida adulta (Garcia, 2019, p. 5).
- Suport de xarxes socials: una altra estratègia que utilitzen els joves és el suport de les xarxes socials a les quals han pogut accedir. Aquestes xarxes són limitades i estan constituïdes, a més de pel grup d'iguals ja esmentat, per exeducadors que, a títol personal, els ofereixen ajut, però també per coneguts del país d'origen que viuen en els nous contextos. En les xarxes socials no es contempla, malauradament, la presència de persones autòctones, llevat dels educadors.

Al llarg d'aquest article ens hem apropiat a la realitat dels nois menors no acompanyats i hem conegut les seves trajectòries i experiències. Cal seguir investigant en aquesta línia i ser conscients de les dificultats que els joves tenen per poder accedir a l'emancipació jurídica i social i a uns processos d'integració exitosos. Esperem que el nou Decret 903/2021 permeti albirar un futur millor als joves en un espai i un context que és el seu i en el qual han de ser considerats lluny de les etiquetes que els estigmatitzen.

Khaoula Benomar Saoud
Educadora social
Màster Interuniversitari en Migracions Contemporànies
CER-Migracions
khaoula5@gmail.com

Jordi Pàmies Rovira
Dept. Teories de l'Educació i Pedagogia Social
CER-Migracions
Universitat Autònoma de Barcelona
jordi.pamies@uab.cat

Bibliografia

- Aguado, I. (2019). El futuro de los MENA: peregrinar por el sistema, ahogarse en burocracia. *En la calle: revista sobre situaciones de riesgo social*, (44), 24-26.
- Antúnez, M., Driss, N., García, R. i Ollana, S. (2016). *De niños en peligro a niños peligrosos. Una visión sobre la situación actual de menores extranjeros no acompañados*. Asociación Harraga.
- Bello, E. A., Vega, L. E. S. i García, L. F. (2018). Trayectorias de empleabilidad de los jóvenes que abandonan el sistema de protección. *Educatio Siglo XXI*, 36, 485-504.
- de Echeverría Victoria, M. (2013). Cultura migratoria y comunicación masiva e interpersonal en los imaginarios juveniles. *Comunicación y sociedad*, (19), 61-86.
- de las Olas García, M. P, Mosquera, A. i González, C. (2019). Jóvenes inmigrantes extutelados. El tránsito a la vida adulta de los menores extranjeros no acompañados en el caso español. *EHQUIDAD. Revista Internacional de Políticas de Bienestar y Trabajo Social*, (12), 31-52.
- de las Olas García, M. P (2019). *Joven-ex. La realidad de los jóvenes extutelados en la ciudad de Málaga*. Observatorio social. Málaga.
https://observatoriosocial.malaga.eu/opencms/export/sites/observasocial/content/galerias/documentos/Joven-ex_INFORME_FINAL.pdf
- de Palma, Á. i González, A. (2015). La determinación de la edad de los menores extranjeros no acompañados tras la reciente doctrina jurisprudencial del Tribunal Supremo. *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3, 611-637
- Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (2021). *Informe estadístic mensual*. Setembre, 2021.
- Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (2017). *Informe protecció dels menors d'edat estrangers no acompanyats*. DGAI, Ajuntament de Barcelona i Consorci Serveis Socials de Barcelona.
- Empez Vidal, N. (2015). "¡Solo valiente!" *Los menores que migran solos de Marruecos a Cataluña*. [Tesi doctoral. Departament d'Antropologia Social i Cultural]. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Kab Elach-Hab, A. (2019). *La realitat dels joves migrats no acompanyats marroquins extutelats*. [Treball de fi de grau. Fundació Pere Tarrés].
<https://www.recercat.cat/handle/2072/360208>
- Larios, M. J. (2019) Los derechos de los menores migrantes solos y su garantía por las Comunidades Autónomas en N. Caicedo (coord.) *Informe Comunidades Autónomas 2018*. Observatorio de Derecho Público.
https://idpbarcelona.net/docs/public/iccaa/2018/informe_2018.pdf
- Mañas, M. i Menta, N. (2020) *L'atenció als infants, adolescents i joves migrats no acompanyats des de la ciutat*. Institut Municipal de Serveis Socials de Barcelona.
https://ajuntament.barcelona.cat/dretsocials/sites/default/files/revista/16_experiencies_marina_manas_bcn24_cat.pdf

Miquel, M. V. (2019). La mayoría de edad: un mal sueño para los menores extranjeros no acompañados. *Cuadernos de derecho transnacional*, 11(1), 571-602.

Parra, S. (24 d'abril 2019). 'MENA' vs 'adolescents migrats sense referent familiar'. Social.cat.

<https://www.social.cat/opinio/10069/mena-vs-adolescents-migrats-sense-referents-familiars>

Peláez, P. (2018). Estado de la cuestión sobre los derechos de los MENAS en España: entre la protección y el abandono. *RES: Revista de Educación Social*, 27, 48-70.

Perazzo Aragoneses, P. i Zuppiroli, J. (2018). *Los fallos en el sistema de acogida, protección e integración de los menores migrantes no acompañados que llegan a España*.

Save the Children.

Plans de Maya, A. (2020). *Els obstacles del camí a la inclusió: joves migrats sense referents familiars*. [Treball fi de grau. Universitat de Girona]

https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/18677/PlansdeMaya_Andrea_Treball.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Quiroga, V. (2018). Jornades sobre MENAS (Barcelona, 5 de novembre de 2018): [Vídeo]. https://www.youtube.com/watch?v=_hschMrGU70

Quiroga, V. i Soria, M. (2010). Els i les menors migrats no acompanyats/des: entre la indiferència i la invisibilitat. *Educació Social*, núm. 45, p. 13 p. 35.

Reial Decret 903/2021, de 19 d'octubre. *Boletín Oficial del Estado*. núm. 251, de 20 d'octubre de 2021, pàgines 127708 a 127719.

Síndic de Greuges (2018). *La situació de los menores sin referentes familiares en Cataluña*. Síndic de Greuges de Catalunya.

UNICEF (2020). *Más allá de la supervivencia. Cómo mejorar la intervención en Europa con niños y niñas migrantes no acompañados y separados que quedan fuera del sistema de protección*. UNICEF España.

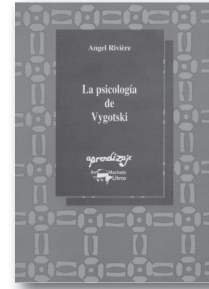
Vinaixa, M. (2019). La mayoría de edad: un mal sueño para los menores extranjeros no acompañados. *Cuadernos de derecho transnacional*, 11(1), 571-602.

Penalva, C. i Mateo, M. (2006). *Tècniques qualitatives d'investigació*.

- 1 En endavant s'utilitzarà l'abreviació DGAIA per referir-se a aquest organisme.
- 2 Dades de l'Informe estadístic mensual de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA), setembre de 2021.
- 3 Informe: *Marc normatiu de la protecció dels menors d'edat estrangers no acompanyats*. Ajuntament de Barcelona (2017).
- 4 Totes aquestes actuacions prèvies, així com l'activació del règim de protecció específic per als menors migrats no acompanyats, estan regulades per l'article 35 de la Llei Orgànica 4/2000 d'Estrangeria.
- 5 Aquesta recerca es va realitzar abans de la reforma del Decret 557/2011 l'octubre del 2021, i per tant cal tenir en compte que la informació d'aquest document és prèvia al nou Decret 903/2021.
- 6 IPREM fa referència a l'Indicador Públic de Renda d'Efectes Múltiples.
- 7 Extret de la web de la Guia d'Emancipació de la Federació d'Entitats amb Projectes i Pisos Assistits (FEPA).
- 8 *Risky* és la paraula que utilitzen els joves per referir-se a la forma d'entrada a Espanya des de Ceuta, Melilla, Tànger o Nador amagant-se a sota d'un camió o autocar.

Foto: Carlo Süßmich - Fotolia.com

La psicología de Vygotski

Angel Rivière

Visor Libros - Infancia y Aprendizaje, 1984

El llibre que avui recuperem és i no és un llibre de Vygotski. Podríem dir que, en certa manera, és *més* que un llibre del genial pensador atès que no només explica les seves principals aportacions a la psicologia evolutiva de forma clara i rigorosa, sinó que també les contextualitza en el moment sociohistòric en què va sorgir, així com en l'entorn familiar que les van fer possibles. L'autor, Angel Rivière, va ser un admirador i bon coneixedor de l'obra de Vygotski, a la qual es va aproximar amb profunditat i estima. La precocitat i genialitat de Vygotski ha fet que sovint se l'hagi anomenat el *Mozart de la psicologia*. Com ell, va demostrar el seu talent des de ben jove i, tot i la seva prematura mort als trenta-set anys, va deixar una inspiradora i sòlida teoria sobre el psiquisme infantil que encara avui dia és ben vigent. Una teoria basada a considerar que l'infant estructura el seu pensament gràcies a la interacció amb els altres. Segons Vygotski el diàleg i el discurs social són fonamentals per a l'aparició del discurs intern individual. El desenvolupament intel·lectual dels infants seria una funció del grup humà en el qual es mouen, més que no pas una qüestió individual. En definitiva, podríem dir que *pensem perquè ens relacionem*.

Però tornem al llibre que ens ocupa, del qual dèiem que anava més enllà de ser un llibre sobre el pensament de Vygotski. Ho veiem en els primers capítols, que es dediquen a endinsar-se en la seva vida: els seus anys de formació, el context sociocultural i el context familiar, que van influir clarament en la gestació de les seves idees. Un context, aquest darrer, que l'autor defineix com a equilibrat i molt estimulant des del punt de vista cultural. És interessant la reflexió de Rivière que veu en les fructíferes tertúlies al voltant del te que reunien tota la família un precursor de la idea de Vygotski segons la qual el raonament individual és una interiorització del diàleg social.

Després d'aquests primers capítols de caire biogràfic, venen aquells en els quals Rivière aborda algunes de les principals contribucions de Vygotski a la psicologia de l'època. Aportacions dirigides a conèixer com es construeixen les funcions cognitives superiors de l'infant i, a partir d'aquest coneixement, com organitzar les situacions d'ensenyament-aprenentatge. Són capítols que traspuen la importància de les relacions socials i el llenguatge en la construcció del pensament de cadascú: com ja hem assenyalat abans, pensar no és considerat una activitat merament individual, sinó prioritàriament social. Ho veiem en la *lleï de la doble formació*: "En el desenvolupament cultural de l'infant, tota funció apareix dues vegades: primer a nivell social i, més tard, a nivell

individual; primer entre persones (interpsicologia) y, després, en l'interior de l'infant (intrapicologia). Això pot aplicar-se igualment a l'atenció voluntària, a la memòria lògica i a la formació de conceptes. Totes les funcions superiors s'originen com a relacions entre éssers humans". També ho veiem en el capítol dedicat a la *zona de desenvolupament potencial*, és a dir, "aquella distància que hi ha entre el nivell actual de desenvolupament, determinat per la capacitat de resoldre un problema per un mateix, i el nivell de desenvolupament potencial, determinat a través de la resolució d'un problema amb la guia d'un adult o en col·laboració d'un company més capaç". I en altres capítols que aprofundeixen en la gènesi del *llenguatge intern*: "tot llenguatge (fins i tot el més tancat als *espais privats* de la consciència) és una forma de diàleg, ja que la consciència mateixa té una estructura dialògica"; o en les *implicacions educatives* que es deriven de la teoria vigotskiana, més adreçades a proporcionar a l'infant *mediacions* –signes, símbols o instruments– per afavorir el seu desenvolupament, que no pas en la transmissió habitual de continguts.

Els darrers capítols del llibre van dirigits a posar de manifest les crítiques –poques– que s'han fet a la teoria de Vygotski, així com també a fer prospectiva de l'impacte de les seves idees. Rivière aconseguix apropar-nos a la complexitat del pensament de Vygotski amb

un rigor encomiable, però alhora amb gran senzillesa i amenitat. L'abordatge de l'autor a la figura i obra de Vygotski fa que el lector copsi tota la dimensió del personatge sense perdre's en debats secundaris. *La psicología de Vygotski* va ser llibre de lectura obligada fa uns quants anys a diferents facultats d'educació i, rellegint-lo avui dia, entenem perfectament per què.

Isabel Torras Genís
 Professora de la Facultat d'Educació
 Social i Treball Social
 Pere Tarrés – Universitat Ramon Llull

Llibres rebuts

Bayés, R. (2018). *El reloj emocional*. Plataforma editorial.

Bermejo, J. (2021). *Espiritualidad y salud*. Sal Terrae.

Bermejo, J., Martínez-Barca, M. i Villaceros, M. (2021). *Humanizar*. Desclée de Brouwer.

Gómez, C., Carriegas, R., Acha, L. i Llorente, I. (2021). *Doce campanadas*. Plataforma editorial.

Monllor, C. (2021). *Nunca te hagas librero*. Alfabeto.

Pérez De Guzmán, V. i Terrón Caro, T. (Eds.). (2021). *Educar para construir sociedades más inclusivas*. Narcea.

Porta, M. (ed.). (2019). *Los imaginarios colectivos, la salud pública y la vida*. La Catarata.

Quiroga, V., Mesquida, J. M. i Ballester, A. (2021). *Catorze dones: El treball social a Catalunya (1932-2020)*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya.

Sánchez, C. (2021). *El trabajo social en acción*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya.

Rodrigo, A. (2020). *Cómo prevenir conflictos con adolescentes*. Plataforma editorial.

Ruperti, V. (2021). *Recipronomics*. Plataforma editorial.

Soler, P., Espona, P. i Grup de recerca en infància, joventut i comunitat. (2021). *Guia per a la prevenció, detecció i acompanyament d'adolescents i joves en situacions de soledat*. Ajuntament de Barcelona.

Propostes

Propers números monogràfics

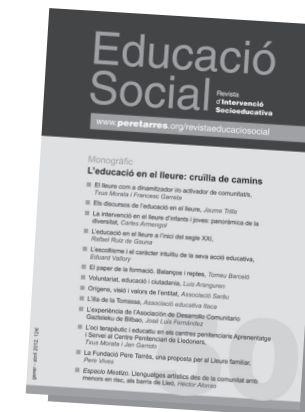
Aspectes ètics en l'educació social

El monogràfic està dedicat a reflexionar sobre la dimensió ètica de la pràctica professional. Es parteix del supòsit que l'ètica aplicada serà aquella que no només defineix principis i valors orientatius de referència en forma de codis ètics o deontològics, sinó que també és capaç de traslladar-los al dia a dia de l'activitat professional i es dota d'infraestructures i estratègies deliberatives per a la gestió dels conflictes de valor.

Des d'aquest punt de vista, es proposa enviar articles que aportin dades i evidències sobre la forma com es genera una veritable cultura ètica en les organitzacions que permeti anticipar situacions èticament controvertides, o que mostrin la forma com es gestionen els conflictes d'aquesta naturalesa.

Pautes generals per a la presentació d'originals

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa està oberta a les aportacions d'experiències, treballs i recerques dels diversos àmbits de la intervenció socioeducativa. Es prioritzen aquells articles que fan aportacions significatives per a la pràctica professional o tracten aspectes innovadors pel que fa als camps d'intervenció o als models i mètodes de treball.

Els articles o col·laboracions s'han d'enviar a la plataforma de la revista i han de complir els requisits i instruccions per a la seva revisió. Per fer la tramesa formal d'un article, cal enviar-lo a través de la plataforma RACO:

<https://www.raco.cat/index.php/EducacioSocial/index>

- Es fa una primera revisió, prèvia al procés d'avaluació externa, per tal de comprovar que els articles rebuts (tant els que integren els monogràfics com els publicats en la resta de seccions) s'ajusten als criteris de la Revista en relació amb la temàtica, la qualitat de redacció i l'extensió; a més, es constatarà que es tracta de treballs d'investigació originals, no publicats abans en cap altre mitjà ni en cap altra llengua.
- Els treballs poden presentar-se en català o en castellà, indistintament.
- Per assegurar l'anonimat dels articles, **la presentació s'ha de fer en un fitxer** en el qual s'adjuntarà l'article sense cap referència als autors, de manera que sigui totalment anònim.
- En el cas de ser un article amb taules i gràfics, hauran de ser **editables** perquè es puguin traduir.
- Les **notes a peu de pàgina** es numeraran per ordre d'aparició i es presentaran **al final del text**. Es recomana que aquestes anotacions siguin mínimes i s'utilitzin exclusivament per a fer aclariments del text i no per posar-hi referències bibliogràfiques.
- Les referències bibliogràfiques es presentaran al final del text i per ordre alfabètic d'autors seguint el format de **citació APA 6th ed.**
- Les dades de **l'autoria i filiació** s'introdueixen al pas "**Introducció de metadades**" de la tramesa de l'article.
- Els articles aniran acompanyats d'un **resum** de com a màxim **150-190 paraules** i de **5 paraules clau**.
- Els **articles es presentaran utilitzant les plantilles següents** en funció de la secció a la qual corresponen (les plantilles contenen indicacions sobre extensió, tipus de lletra, citació bibliogràfica):
 1. Plantilla de la secció "Monogràfic" o la secció "Intercanvi"
 2. Plantilla de la secció "Opinió"
 3. Plantilla de la secció "Publicacions" o la secció "Llibres recuperats"

El Consell de Redacció triarà els treballs perquè siguin avaluats i comunicarà als autors la decisió presa.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa es publica en accés obert sota la llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial (by-nc): se'n permet l'ús del contingut sempre que se citin els autors i la publicació, amb l'adreça electrònica exacta. Es permet la generació d'obres derivades sempre que no se'n faci un ús comercial. Tampoc no es pot utilitzar l'obra original amb finalitats comercials.

© Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés. Universitat Ramon Llull